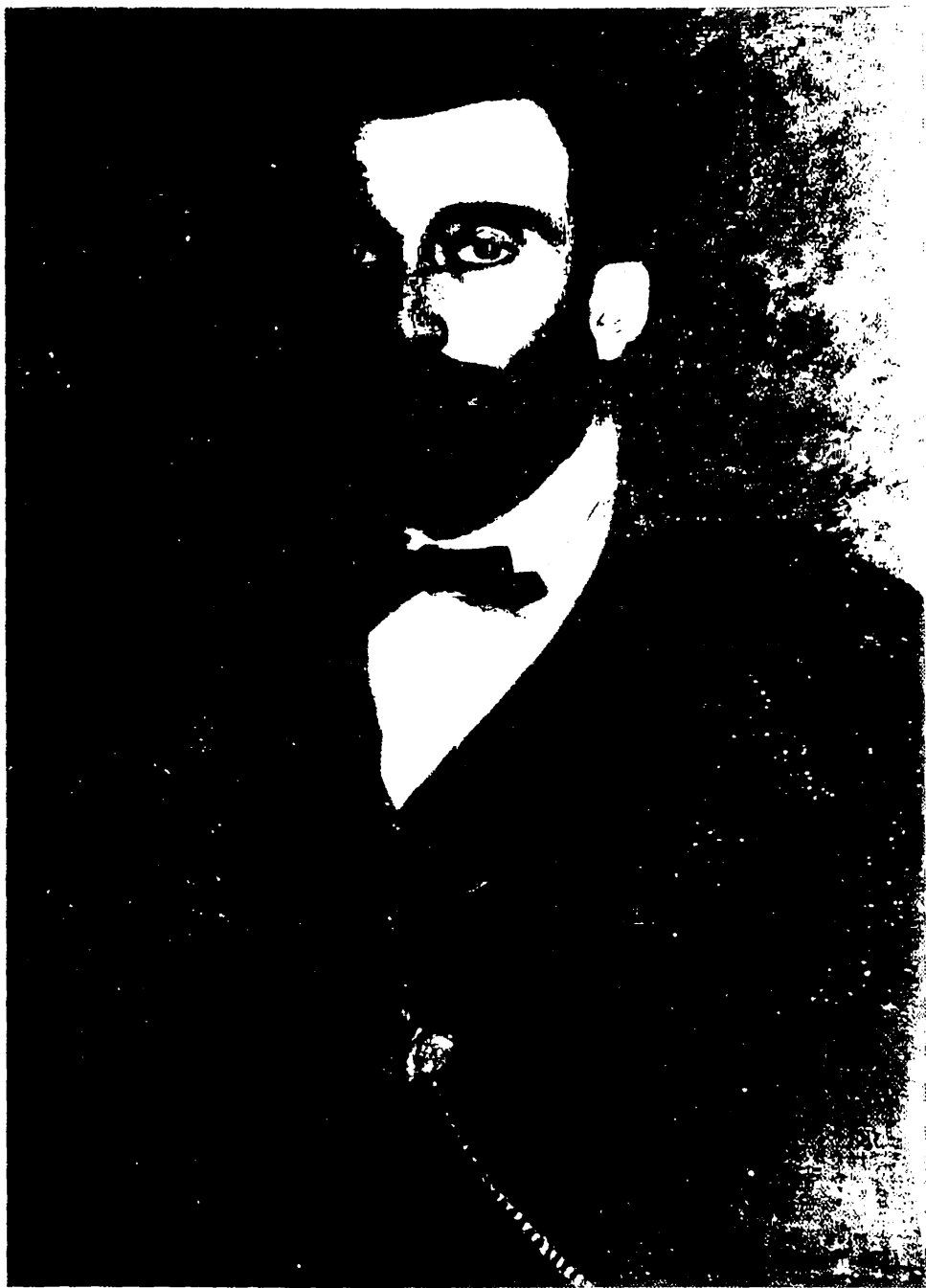

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ:	A. Cilladini «Κ. Καραπάνος» (1870).....	σελ. 2
ΚΥΡΙΟ ΑΡΘΡΟ:	Ό Σεραφείμ	» 3
ΑΝΑΣΤ. ΓΟΥΔΑ:	Νικόλαος Σκουφάς	» 4
G. PECCIO:	Συνέντευξη με τόν Γ. Καραϊσκάκη τό 1825	» 12
ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ:	Άρχαία Θέατρα στό Ίερό τής Δαδώνης, στήν Άμβρακία καί στήν Κασσώπη	» 16
ΣΥΝΤ. «ΣΚΟΥΦΑ»:	Πάννης Μόραλης, ό μεγάλος ζωγράφος	» 33
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ:	Στήν Άμβρακία ό 10ος άθλος τού Ηρακλή:	» 38
ΕΛΕΥΘ. ΒΕΤΣΙΟΥ:	Τό εμπόριο Ραγουζαίων καί Έλλήνων στήν περιοχή τής Άρτας από 1449 ώς 1700	» 48
ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΑΗ:	Ή πέτρα ή θαματοουργιά	» 56
ΔΗΜ. Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ:	Ή ποίηση τής Γιώτας Παρθενίου	» 62
ΓΙΩΡΓΟΥ ΤΖΟΥΒΑΡΑ:	Άπό τό πάνθεο Ήπειρωτών Έθν. Εύεργετών	» 68
ΘΕΟΔ. Δ. ΖΑΧΑΡΗ:	Άπό τήν παλιά Άρτα	» 73
ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ:	Ή Ρινούλα - Κλέφτικο γλέντι	» 78
ΕΡΙΚ. ΡΙΓΑΝΕΛΑ:	Τό βάλοαμο (πεζοτράγουδο)	» 78
ΛΙΤΣΑΣ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ:	Μέσα από τόν χρόνο (ποίηση)	» 79
ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΙΝΟΥ:	Ή άμοιβή (ποίηση)	» 79
ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ - ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»	.....	» 80
ΕΚΔΟΣΕΙΣ - ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ	.....	» 87
ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ ΣΥΛΛ. «ΣΚΟΥΦΑΣ» - ΔΩΡΕΕΣ - ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ	.....	» 89

A. CILLADINI: Κ. Καραπάνος
Λάδι, σέ μουσαμά (0.76x0.88)

Έργο του 1870 - 'Ανήκει στή συλλογή του Μ/Φ Συλλόγου "Ο Σκουφάς".

ΣΚΟΥΦΑΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ * ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ * ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΕΤΟΣ ΜΓ' | ΤΟΜΟΣ ΙΑ' | ΑΡΤΑ 1998 | ΤΕΥΧΟΣ 89

Ο ΣΕΡΑΦΕΙΜ

Συναξάρι αυτή την φορά τό άρθρο του περιοδικού μας. Συναξάρι γιά έναν άνθρωπο, πού πρόσφερε στην αγιότητα τόν προσδιορισμό της λεβεντιάς και της ευθύτητάς του. Συναξάρι, πού συνοδεύουν άπόηχοι τουφεκιών σκληρών στιγμών της πατρίδας, νότες της εκπληκτικής ποιότητας φωνής του. Συναξάρι γιά τόν μακαριστό άρχιεπίσκοπο 'Αθηνών και πάσης 'Ελλάδος κυρό Σεραφεΐμ, τόν άπό 'Αρτης και 'Ιωαννίνων.

Ο κυρός Σεραφεΐμ χειροτονήθηκε μητροπολίτης 'Αρτας τό 1949, σέ ηλικία 36 ετών και τό 1958 μετετέθη στή Μητρόπολη 'Ιωαννίνων, άπ' όπου πέταξε τό 1974 στην 'Αρχιεπισκοπή 'Αθηνών. Ήταν ένας άνθρωπος πού ήξερε τί ήθελε τό ποιμνίό του. Ήξερε ότι έπρεπε νά παίρνει τή θέση άπ' τήν όποία θά μπορούσε νά έχει ποιμνιο και νά προσφέρει.

Στήν 'Αρτα, πέρα άπό τά έργα πού έκανε και πού είναι γνωστά – νοσοκομείο, γηροκομείο, στάδιο, 'Αγιος Δημήτριος, τμήμα γραφείων Μητροπόλεως κ.λπ. – ή σημαντικότερη προσφορά του ήταν ότι πρόσφερε τήν άξιόπρεπεια στους καθημαγμένους, κατεστραμμένους κατοίκους της. Στέγασε άστεγους στό οΐκημα της Μητρόπολης, βοήθησε ποικιλοτρόπως άπορους μαθητές, όργάνωσε συσσίτια. 'Ανέβαινε στά φορητά και μαζί μέ τούς φοροτοεκφορτωτές ξεφόρτωνε τά εφόδια της Ούνρα. Αυτός ήταν ό Σεραφεΐμ.

Πέρα όμως άπό τά εκκλησιαστικά και φιλανθρωπικά του καθήκοντα, δέν ξεχνούσε και τόν πολιτισμό. Τά σχολεία τόν είχαν προστάτη και ό Σύλλογος "Σκουφάς" φίλο και συμπαραστάτη. Δική του ήταν ή ιδέα γιά τήν έκδοση του περιοδικού μας τό 1955. Οι διοικήσεις του Συλλόγου – και ή σημερινή – γνώρισαν τήν αγάπη του. Αυτός ήταν ό Σεραφεΐμ.

Φυσικό λοιπόν είναι, μ' αυτό τό σημείωμα, νά καταθέτουμε τόν σεβασμό μας στή μνήμη του, σέ ένδειξη ευγνωμοσύνης. Τό σημείωμα αυτό άς είναι ένας ύμνος στή μνήμη του, όχι μέ όσα γράφουμε, αλλά μέ όσα σκεπτόμαστε τήν ώρα πού τά γράφουμε. Ήνας διάυλος επικοινωνίας μέ τό πνεύμα Του, σέ χώρα ζώντων.

"ΣΚΟΥΦΑΣ"

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΦΑΣ*

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΓΟΥΔΑ

Νικόλαος Σκουφάς

Τῆς μὲν μορφῆς αὐτοῦ εἰκόνα οὐδεὶς σχεδόν τῶν πρωτίστων ἀρχηγῶν τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας ἐκληροδότησεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους· μόνον τοῦ Ἐμμανουὴλ Ξάνθου ἐμάθομεν ὅτι σώζεται ἐν Πάτμῳ εἰκῶν τις, γενομένη τῷ 1820, καὶ μετὰ πολλῶν δυσκολιῶν προεμηθεύθημεν ἐν φωτογράφημα. Τῆς δὲ ἰκανότητος ἀλάνθαστον τεκμήριον ἔχομεν τὴν τε σύστασιν καὶ τὴν εὐδωσιν αὐτῆς ταύτης τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, ἣτις καίτοι ἐκ σμικρῶν καὶ τρόπον τινα γελοίων ἀρξαμένη, ὑπῆρξεν ὅμως ἐν τῶν γονιμωτέρων συμβεβηκότων τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος· ἀλλὰ καὶ τοῦ τεκμηρίου τούτου δυσχερεστάτη καθίσταται δυστυχῶς ἡ λε-

πτομερὴς περιγραφή· διότι δύο μὲν οἱ πρώτιστοι ἀρχηγοὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, Σκουφᾶς καὶ Τσακάλωφ, ἀπεβίωσαν χωρὶς νὰ ὑπομνηματίσωσι τι περὶ τοῦ ἔργου τῶν οἱ δὲ λοιποὶ δύο, Ἄναγνωστόπουλος καὶ Ξάνθος, περιῆλθον δυστυχῶς ὁ μὲν οὐχὶ διὰ τῆς ὑπογραφῆς αὐτοῦ, ἀλλὰ δι' ὅσων, μεταπεποιημένων κατὰ τι πρὸς τὸ ἴδιον αὐτοῦ συμφέρον, ἔδωκε πληροφοριῶν εἰς συγγραφεῖς, ὅσῳ ζηλωτὰς τῆς ἐθνικῆς δόξης τόσῳ καὶ εὐπίστους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Φιλήμονα· ὁ δὲ δι' ἰδίου αὐτοῦ ὑπομνήματος – οἱ δύο οὗτοι, λέγομεν, ἀρχηγοὶ τῆς Φιλικῆς ἑταιρίας, ἐρίσαντες πρὸς ἀλλήλους περὶ πρωτειῶν, περιῆλθον εἰς τοιαύτας ἀντεγκλήσεις, ὥστε δυσκόλως δύναται τις νὰ ἐξάξη ἐξ αὐτῶν τὴν ἀλήθειαν.

Ἐγεννήθη δὲ ὁ Σκουφᾶς τῷ 1779 ἐν Κομποτίῳ, χωρίῳ τρεῖς μόλις ὥρας ἀπέ-

* Τὸ κείμενον ποῦ δημοσιεύεται περιλαμβάνεται στὸν τόμο Ε', σ.σ. 1-19, τοῦ βιβλίου τοῦ Ἄναστ. Ν. Γούδα «Βίοι Παράλληλοι τῶν ἐπὶ ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν (Ἀθ. 1872)». Πρόκειται γιὰ κείμενον μὲ πολλὰ στοιχεῖα γιὰ τὸν Νικ. Σκουφᾶ, ποῦ συμπληρώνουν τὰ στοιχεῖα ποῦ μᾶς ἔδωσε ὁ Ἰωαν. Φιλήμων μὲ τὸ βιβλίου του «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας» (ἐν Ναυπλίᾳ, 1834), καθὼς καὶ ὁ Ἐμμ. Ξάνθος μὲ τὸ βιβλίου του «Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας» (Ἀθ. 1845).

χοντι τῆς Ἐρτης, πόλεως γνωστῆς τῆς Ἠπείρου, διατεμνομένης ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Ἰνάχου καὶ τρεῖς περίπου ὥρας ἀπὸ τῶν σημερινῶν ἑλληνικῶν μεθοριῶν ἀφισταμένης. Ἐπειδὴ δὲ δυστυχῶς ἄγνωστα ἡμῖν εἰσὶ τὰ τε ὀνόματα ἀμφοτέρων τῶν γονέων τοῦ Σκουφᾶ, καὶ τὰ τῆς παιδικῆς αὐτοῦ ἡλικίας, ἄσκοπον δὲν εἶναι ἴσως νὰ ἐνδιατριψώμεν κατὰ τι πλεότερον εἰς τὰ τῆς πατρίδος αὐτοῦ, ἔνθα διεδραματίσθησαν, ὡς γνωστόν, λίαν σπουδαῖα σκηναὶ ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος.

Τὸ Κομπότιον ἦτο πρὸ τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἰδιοκτησία (τσιφλίκι) τοῦ Μουχτάρ πασοῦ, υἱοῦ τοῦ διαβοήτου Ἀλῆ πασοῦ, καὶ ἔχαιρεν ὡς τοιοῦτον προστασίας τινός, ἂν δύναται τις νὰ ὀνομάσῃ προστασίαν τὴν μὴ καταπίσειν μὲν ὑπὸ κατοικωῶν, ἀλλὰ τὴν μέχρις ὁστέων ἀπογύμνωσιν τῶν κατοίκων διὰ διαφόρων φορολογιῶν, εἰσπραττομένων ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ἰδιοκτῆτου· τὸ Κομπότιον τότε ἔδιδεν, ὡς καὶ ἅπαντα τὰ τσιφτλίκια τοῦ Μουχτάρ πασοῦ, εἰς τὸν ἰδιοκτῆτην, πλὴν τῶν ἄλλων ἐκτάκτων δαπανημάτων, καὶ τριάκοντα τρία καὶ ἓν τρίτον τοῖς ἑκατόν ὡς τακτικόν καὶ νόμιμον φόρον ἐκ τοῦ ἀκαθορίστου εἰσοδήματος τῶν γεωργικῶν προϊόντων. Σήμερον δὲ ἅπαντα τὰ τότε τσιφτλίκια δίδουσι νομίζομεν εἰς τὸν Σουλτάνον μικρόν τι πλεότερον τούτου, τεσσαράκοντα τέσσαρα τοῖς ἑκατόν. Ἀλλὰ τὸ Κομπότιον, καίτοι οὕτω φορολογούμενον, διὰ τὴν τερασίαν ὅμως ἐνεργητικότητα τῶν κατοίκων του, ἦτο τότε ἐν ἀνθηρᾷ τινὶ καταστάσει· καὶ ναὸν ἀξιοπρεπῆ εἶχε, καὶ σχολεῖόν τι διετήρει καὶ τριακοσίας περίπου οἰκογενεῖας ἠρίθμει, ἀπάσας κατοικοῦσας οὐχὶ φύρδην μίγδην μετὰ τῶν ζῶων, ὥσπερ ἀλλαχοῦ, ἀλλ' ἀνέτως εἰς οἴκους λιθοκτίστους, καὶ ἐκ πολλῶν δωματίων συγκειμένους. Βάσκανος ὅμως δαίμων ἐφθόνησε τὴν εὐημερίαν ταύτην τοῦ Κομποτίου, καὶ κατέστρεψε ἐν αὐτῷ μικρόν πρὸ τοῦ ἑλληνικοῦ ἀγῶνος ὃ ἐκεῖθεν διαβάς πρὸς πολιορκίαν τοῦ Ἀλῆ πασοῦ Μπαμπᾶ πασοῦ ἢ Πεχλιβᾶν πασοῦ.

(Παραλείπεται τμημα τοῦ κειμένου πού ἀναφέρεται σὲ πολεμικὰ γεγονότα μεταγενέστερα ἀπὸ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Σκουφᾶ γιὰ τὴν Ρωσία).

Ἐκ τοῦ ἡρωικοῦ λοιπὸν ἀλλὰ τὰ μάλιστα ἀτυχοῦς τούτου Κομποτίου ἦσαν οἱ γονεῖς τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ, οὗτινος ὁ πατὴρ ἐπωνομάζετο Κουμπάρος, ἐκ τῆς μεσαιᾶς μὲν τάξεως, οὐχὶ ὅμως καὶ παντάπασιν ἄμοιρος γραμμάτων διό, ἐν Ἐρτῇ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαμένων, ἐφρόντισε νὰ δώσῃ τὴν καλλιτέραν, ἀναλόγως τῶν τότε μέσων, ἀνατροφὴν εἰς τὸν μικρόν του Νικόλαον. Καὶ τὰ μὲν κοινὰ λεγόμενα γράμματα ἐδιδάχθη οὗτος ὑπὸ τινος ἀσκητοῦ Θεοχάρους Α. Ντούια, ἐντὸς τῆς Ἐρτης διατριβόντος· ἐν κατερειπωμένῃ τινὶ ἐκκλησίᾳ Κασσοπετρία λεγομένη. Πρὸς σπουδὴν, δὲ τῶν ἑλληνικῶν ἐμαθήτευσε παρὰ τινι Βεντραμῇ Μεσολογγίτῃ τῆς τε ἑλληνικῆς παιδείας ἐγκρατεῖ καὶ τὰ μάλιστα φιλοπόνῳ ἀνδρὶ, ὅστις μ' ὅλην τὴν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἔλλειψιν τῶν διδακτικῶν βιβλίων, πολλοὺς τῶν μαθήσεως διψώντων νέων εἰς τὰ νάματα τῆς ἀληθοῦς παιδείας ἐπότισεν, ἀτρυτούς ὑφιστάμενος κόπους· διότι ἀπὸ φυλακῆς πρωΐας μέχρι νυκτός, ὅτε μὲν διδάσκων, ὅτε δ' ὑπαγορεύων τὰ διδασκόμενα, ἐφάμιλλος ἀνεδείκνυτο τῶν ἀπανταχοῦ διεσπαρμένων τότε ἀκουράστων συναδέλφων του, καὶ τῶν εὐλογιῶν τοῦ ἔθνους του ἄξιος κατέστη.

Ἐν Ἐρτῇ σώζεται καὶ ἐξ ἀδελφῆς ἀνεψιά τοῦ Νικολάου Σκουφᾶ· καὶ ἀδελφόν δ' εἶχεν οὗτος ἔγγαμον μὲν, ἀλλὰ τούτου οἱ υἱοὶ ζῶσιν ἤδη ἐν Βλαχία.

Ἄνδρωθεῖς δὲ ὁ Νικόλαος ἠνοιξεν ἐν Ἐρτῇ ἐμπορικόν, ἔνθα πρὸς ἀποφυγὴν

Ὁ ναῖκος τῆς Κασσιόπης σήμερα. Σ' αὐτόν διδάχθηκε τὰ ποιιὰ γράμματα ὁ Νικόλαος Σκουφᾶς

τούς τε ἀγόνους καὶ μονομερεῖς τούτων ἀγῶνας, καὶ τὰς ὑπὸ τῶν τυράννων ἐπιδειξίως τεκταινομένας ἀλληλοκτονίας αὐτῶν παρατηρῶν, εἰς δεινὴν ἐξήριπτετο ἀπελπισίαν καὶ διὰ παντός τρόπου ἐζήτει νὰ ἐξέλθῃ τοῦ τυραννικοῦ ἐκείνου κλωδοῦ, ἔνθα τό μὲν φρόνημα κατ' ὀλίγον ἐξωστρακίζετο· ἡ δὲ ζωὴ εὐρίσκετο εἰς τὴν διάκρισιν καὶ τοῦ πλέον οὐτιδανοῦ ὁπαδοῦ τοῦ Μωάμεθ. Διὸ κατέλιπε τὴν προσφιλῆ του Πατρίδα, ἧς τό ὄνομα μόνον ἤρκει νὰ μεθύσῃ τὴν εὐαίσθητον αὐτοῦ καρδίαν, ὅπως ζῆση μακρὰν τῆς φαρμακερᾶς ἀτμοσφαιρας τῆς ὠμοτάτης καὶ φρικωδεστάτης ἐκείνης τυραννίας τοῦ Ἄλῃ πασοῦ.

Ἴσως νομίσωσιν οἱ μεταγενέστεροι ἢ οἱ λαοὶ τῆς Δύσεως μεθ' ὑπερβολῆς τινὸς γραφεῖσαν τὴν φράσιν ταύτην, ἀλλὰ μεταφέροντες ἐνταῦθα αὐτὴν ταύτην τὴν ἐπίσημον κατηγορίαν τῆς Ὑψηλῆς Πύλης κατὰ τοῦ τυράννου τούτου. «Αἱ παρανομίαι, ἔγραψεν ἡ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τεθεῖσα ἐπίσημος καταδίκη (Γιαφτᾶς) τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, αἱ παρανομίαι καὶ ἀθεμιτουργίαι, τὰς ὁποίας ἐπραξεν οὗτος ὁ

τῆς ἀργίας κατεσκευά-
ξε καὶ ὠραίας σκούφιας
(πίλους), ἐξ οὗ καὶ τὴν
ἐπωνυμίαν ἔλαβε Σκου-
φᾶς· καὶ οὕτω παιδείας
μὲν μετρίας κάτοχος,
ἐμπορος δὲ καὶ βιομή-
χανος ἔζη ὁ Σκουφᾶς
ἄγνωστος σχεδὸν ἐν
Ἄρτῃ κατὰ τὰς ἀρχὰς
τοῦ μεγαλεπιδόλου καὶ
ἀνθρωποκτόνου τούτου
αἰῶνος. Φύσει ὅμως
εὐαίσθητος καὶ ἀγαθὴν
ψυχὴν ἔχων, δέν ἠδύ-
νατο νὰ θλέπῃ μετ'
ἀπαθείας τὰ περὶ αὐ-
τόν τότε διαδραματιζό-
μενα. Καὶ τώρα μὲν,
διεγειρομένης τῆς φύ-
σει θερμῆς φαντασίας
του ὑπὸ τῶν διαπύρων
τοῦ Φεῤῥαίου αἰοιδοῦ
ἀσμάτων, μέ ὄμμα ὑπό-
δακρυ ἠτένιζε τὰς κο-
ρυφὰς τοῦ Πίνδου,
ὅπου ἡ ἀγρία τῶν ἀρ-
ματωλῶν ἐλευθερία
ἐβασίλευεν· ὕστερον δὲ
μέ νοῦν ψυχρότερον

άνθρωπος, οὔτε ἠκούσθησαν οὔτε ἐφάνησαν ἄλλοτέ ποτε... ἔθυσσε πολλὰς οἰκογενεῖας εἰς τὴν Ἀλβανίαν, εἰς τὴν Λάρισσαν, εἰς τὸ Μοναστήριον, εἰς τὴν Σαρίγκωλην καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ὅπου ἦτο δυνατόν νά ἐκτείνῃ τὸν φονικὸν τοῦ βραχίονα καὶ μέ τοιαύτας ἀδικίας συνήλασεν εἰς ἀπελπισίαν πολλὰς οἰκογενεῖας καὶ πολλοὺς κατοίκους ἐκείνων τῶν τόπων νά ἐγκαταλείψωσι τὴν πατρίδα των»¹

Τοιαύτην λοιπὸν τυραννίαν φεύγων ὁ Σκουφᾶς, τὸ 1813 ἀναφαίνεται ἐν Ῥωσσίᾳ, κρατῶν καὶ πάλιν ἐν χερσὶ τὸν ἐμπορικὸν πῆχυν, κύριος ὢν καὶ μικρᾶς οἰκίας. Ἐκεῖ ἐσχετίσθη μετὰ πολλῶν ὁμογενῶν τοῦ μάλιστα δέ μετὰ τοῦ Τσακάλωφ, Ἀναγνωστοπούλου καὶ Ξάνθου διὰ στενῆς δέ φιλίας συνδεθεῖς, διήροχτο μετ' αὐτῶν τὰς πλείστας τῆς σχολῆς του ὥρας, διαλεγόμενος ἀείποτε μετὰ ζέσεως περὶ τῆς τυραννουμένης Πατρίδος. Οὐχὶ δ' ὀλιγώτερον τούτου ἀγαπῶντες τὴν Πατρίδα καὶ οἱ λοιποὶ φίλοι, μεγίστην εὐρίσκον εὐχαρίστησιν εἰς τοὺς περὶ αὐτῆς λόγους καὶ σκέψεις τοῦ Σκουφᾶ, ἄσμενοι δέ καθ' ἐκάστην ἀνεπὸλουν πάντα τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα ἢ πραττόμενα καὶ ὀλίγα μὲν ἠλπίζον ἐκ τῆς σποράδην διαφαινομένης εὐμενείας τῶν Εὐρωπαϊκῶν λαῶν, μόνην δέ δεβαίαν ἐλπίδα ἐβλεπον ἐν τῷ προσώπῳ καὶ τῷ πατριωτισμῷ τοῦ Καποδιστρίου,² ἢ δέ ὑπ' αὐτοῦ συστηθεῖσα καὶ ὑπὸ πολλῶν σπουδαίων ὑποστηριζομένη Φιλόμουσος Ἐταιρία τῶν Ἀθηνῶν γλυκείας παρεῖχεν εἰς αὐτοὺς σκέψεις ἄλλ' εἰς τοὺς θερμοὺς ἐκείνους πατριώτας ἀτελεῖς καὶ βραδεῖς ἐφαίνοντο καὶ οἱ ἐξ αὐτῆς καρποί, καὶ ποτε δ' ἐσκέφθησαν περὶ δυνατῆς τινος συνδέσεως καὶ ὁμοθυμοῦ ἐξεγέρσεως τοῦ σύμπαντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανισμοῦ καὶ ἰδίως τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ ὁποίου τὴν τε ἠθικὴν πρὸς τοὺς Τούρκους ὑπεροχὴν καὶ τὴν ζωὴν, ἦν μάλιστα ἐσχάτως ἐδείκνυεν ἐπὶ τε τῶν κορυφῶν τῶν ὀρέων καὶ ἐπὶ τῶν νώτων τῆς θαλάσσης ἀναλογιζόμενοι, ἀσθενῆ μὲν τὰ τεῖχη ἔκριναν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὐθρόπτους δέ τοὺς στόλους τοῦ Σουλτάνου, ὡς ἀγέλην δέ, ἀπονητὶ διασκεδαννυμένην ὑπὸ τῶν τὰς τυραννικὰς ἀλύτους ὁμοθυμαδὸν κατασυντριψόντων λεόντων, ἐθεώρουν τοὺς ἀπειραρίθμους στρατοὺς αὐτοῦ ἄλλὰ διὰ τῶν σκέψεων τούτων βαυκαλιζοῦσι μόνον τὴν πεπτρωμένην φαντασίαν των καὶ διαλύονται, μηδὲ ὀριστικὸν ἀποφασίσαντες. Ὁ Σκουφᾶς ὅμως δέν θέλει ν' ἀποσπασθῆ τῶν προσφιλῶν αὐτῷ τούτων σκέψεων ἀπορῥίπτει τὸν πῆχυν καὶ νομίζει τὸν ὕπνον περιττόν, ἀφ' οὔ ἡδονικώτερα ὄνειρα δέν δύναται νά τῷ παράσχη δέν ἠσυχάζει ἐμμανῆς παραδίδοται εἰς τὰς περὶ πατρίδος σκέψεις ἄρπάζει χάριτν καὶ ρίπτει ἐπ' αὐτοῦ σχέδιά τινα περὶ ἀπελευθερώσεως τῶν ἀδελφῶν του, ὅλως ἀσυνάρτητα ἔνεκα τῆς πυρεσοσύνης τότε φαντασίας του τῇ δ' ἐπαύριον παρουσιάζει τὰ σχέδια ταῦτα πρὸ τῶν φίλων του ἀγαθῇ τύχῃ οὔτε οὔτοι θεωροῦσι ταῦτα ὡς ἀπλᾶ παίγνια τῆς φαντασίας, οὔτε ὁ Σκουφᾶς παύει νά ὄνειροπολῇ τοῖναντίον μάλιστα ἐξάπτει τὴν καὶ ἐμφύτως ἐξημμένην οὔσαν φαντασίαν ἀπάντων τῶν συνεταίρων ἅπαντες οὔτοι διέρχονται νύκτας ὅλας, παραδεδωμένοι εἰς ἀτελευτήτους περὶ ἀπελευθερώσεως τῆς Πατρίδος μελέτας καὶ ἐμβριθεῖς σκέψεις. Ἐπὶ τέλους ὑπερισχῶει μία ἰδέα: τοῦ νά κατορθώσῃσι δηλ. μυστηριώδη τινὰ δεσμόν ὅλων τῶν Ἑλλήνων καὶ προδιαθέσῃσιν αὐτοὺς πρὸς πόλεμον ὅπως ἀποκτήσῃσι μόνοι, ὅ,τι ματαίως πρὸ πολλοῦ παρ' ἄλλων ἠλπισαν καὶ

1. Ἰδὲ τὰ σωζόμενα φιλολογικὰ συγγράμματα Κωνσταντίνου Πρεσβυτέρου καὶ Οἰκονόμου τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἐκδιδόντος Σοφοκλέους Κ. τοῦ ἐξ Οἰκονόμων ἱατροῦ 1874 τόμ. α'. σελ. 378-379.

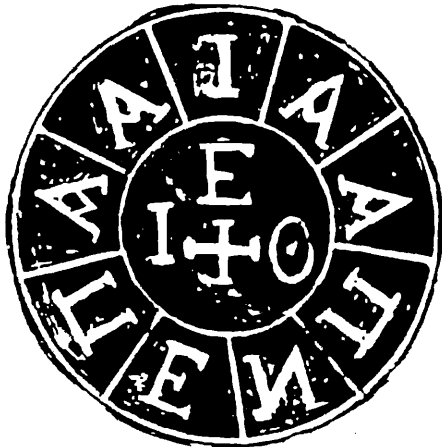
2. Ἰδὲ Φιλήμονος Δοκμ. Ἑλλ. ἐπαναστ. τόμ. I σελ. 2.

ἐπὶ τῇ βάσει ταύτῃ ἐξακολουθοῦσι τὰς σκέψεις των μέχρι τῶν μέσων τοῦ 1814, ὅτε συνελθόντες πάλιν, ἐπαναλαμβάνουσι τὰς περὶ ἑταιρικοῦ δεσμοῦ σκέψεις των ὁ Σκουφᾶς καὶ πάλιν παρουσιάζει, ἀλλ’ ἤδη κάλλιον πως συντεταγμένα τὰ πρότερα σχέδιά του, ἅτινα ἐπικρίνονται φιλικῶς ἢ ἀναπληροῦνται συνετῶς ὑπὸ τῶν ἄλλων, καὶ οὕτω τοὺς πρὶν ἐπιτολαίους στοχασμούς, ἐπικαλεσθέντες τὴν ἐξ ὕψους ἀντίληψιν, μετατρέπουσιν εἰς ἐμβριθεῖς σκέψεις καὶ ἐσκεμμένους ἐνεργείας· καὶ ἐντεῦθεν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν τῆς ἡ πολύκροτος ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν· ὁ δὲ Σκουφᾶς πρῶτος ἴσως συνέλαβε τὴν τολμηρὰν καὶ σωτηριώδη ἰδέαν τῆς γενικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστάσεως, ἀνακοινῶναι ταύτην εἰς τοὺς φίλους· τὴν παραδέχονται οὗτοι καὶ μετασχηματίζονται εἰς ἐπιτροπὴν, οὕτως εἰπεῖν, τοῦ σύμπαντος ἔθνους.

Βραδέως καὶ μετὰ προφυλάξεως κατήρξαντο ἐν Ὀδησοῦ τοῦ ἔργου, ἀποφασίσαντες νὰ περιορίσωσι τὸν κύκλον τῆς κατηγήσεως εἰς ὀλίγα, μετρίας μὲν κοινωνικῆς τάξεως, ἀλλ’ εὐπλόγητα, ἀγγίνοα καὶ εὐγλωττα πρόσωπα. Ἀρχομένου δὲ τοῦ 1815 ὁ Σκουφᾶς μετέβη εἰς Μόσχαν δι’ ἰδιωτικὴν του τινα ὑπόθεσιν, καὶ ἐκεῖ ἀποπειραθεὶς νὰ κατηγήσῃ τινὰς τῶν ἐμπόρων οὐ μόνον ἀπέτυχεν, ἀλλὰ καὶ ἐχλευάσθη, ἀπολέσας πολὺ τῆς πρὶν ὑπολήψεώς του. Ἄλλ’ ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ Σκουφᾶ δὲν ἐσβέννυτο τόσον εὐκόλως ὑπὸ τῆς ἀναισθησίας τῶν φιλοπλουτῶν ἐκείνων τῆς Μόσχας ἐμπόρων, ἀλλὰ μᾶλλον ἠῤῥεξε. Ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὴν Ὀδησοῦν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ

1816 κ’ ἐκεῖ ἀνεκοίνωσε μὲν τοῖς φίλοις τὴν εἰς Μόσχαν ἀποτυχίαν, «ἀλλ’ οὐδὲν κάλυμα, προσέθηκε, καὶ οὐδεμία δυσχέρεια πρέπει ν’ ἀποτρέψῃ ἡμᾶς τοιοῦτου ἱεροῦ σκοποῦ». Πάντων δ’ ἐπιδοκιμασάντων ταῦτα, ἐκάθησαν περὶ τράπεζαν, ἔχουσαν ξίφος καὶ ποτήριον πλήρες οἴνου· θεῖς δ’ ἕκαστος τὴν δεξιὰν χεῖρα ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ χύναν διὰ τῆς ἀριστερᾶς μέρους τοῦ οἴνου ὠρκίσθησαν τὸν ἐξῆς ὄρκον.

«Ὁρκιζόμεθα ὡς τίμοι ἄνθρωποι, ὡς ἄνθρωποι, οἱ ὅποιοι δὲν κινούμεθα ἀπὸ κανέν ἄλλο αἶσθημα, εἰμὴ ἀπὸ το πρὸς τὴν ἐλευθερίαν τῆς ταλαιπώρου Πατρίδος μας, ἵνα συντρεῶμεν μὲ τὸν νοῦν, μὲ τὴν καρδίαν καὶ μὲ τὸ σῶμά μας εἰς τὴν ἐλευθερίαν

Σφραγίδα τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας

ρίαν τῆς, μὴ πτοούμενοι μήτε πῦρ, μήτε σιδήρον, μὴδ’ οἰανδήποτε βάσανον, ὡς ἀπὸ μέρους οὔτινοςδῆποτε, ὅστις ἤθελε τολμήσει νὰ μᾶς ἀποκόψῃ ἀπὸ τὴν ἱερότητα τοῦ σκοποῦ μας. — Οἱ κόποι καὶ ἀγῶνες θέλουν λογίζεσθαι ὡς μηδὲν ὡς πρὸς τὴν ἀπόφασίν μας. Ὅ,τι δὲ ἤθελεν εἶναι μυστικόν μεταξύ ἡμῶν, τοῦτο ἐπ’ οὐδεμιᾶ περιστάσει δὲν μπορεῖ νὰ κοινοποιηθῇ εἰς ἄλλον, ἂν ἐκ συμφώνου δὲν ἐγκριθῇ ἢ κοινοποιήσῃς του.

»Ὁρκιζόμεθα δὲ πρὸ πάντων, ὅτι μεταξύ ἡμῶν καὶ τῶν τυράννων τῆς Πατρίδος μας τὸ πῦρ καὶ ὁ σίδηρος εἶναι τὰ μόνα μέσα τῆς διαλλαγῆς καὶ τίποτ’ ἄλλο.

»Ἄν δὲ τοῦναντίον ἠθέλομεν ἀναιρέσει τὴν ἱερότητα τῶν χρεῶν μας, κινούμε-

νοι από αισχροκέρδειαν τινα ἢ δειλιαν ἢ ἄλλην ὀποιανδήποτε' αἰτίαν, τό ὄνομά μας νά παραδίδηται εἰς τό αἰώνιον ἀνάθεμα καί εἰς τήν κατάραν τῶν ὁμογενῶν μας, τό αἷμά μας νά χυθῆ, ὡς χύνεται αὐτήν ταύτην τήν στιγμήν ὁ οἶνος οὔτος (καί ἔχυσαν ἀμόφτεροι ἐκ τοῦ οἴνου ἐπὶ τοῦ ξίφους) τό δέ σῶμά μας, μή ἀξιούμενον ταφῆς, νά γίνῃ βορά τῶν θηρίων καί τῶν ὀρνέων Ἀμήν.»³

Περικτυξάμενοι δ' ἔπειτα ἀλλήλους, ἔπιον τό ὑπόλοιπον τοῦ οἴνου, ὑπέγραψαν τὸν ὄρκον, συνέθεντο ἰδιαιτέρον λεξικόν καί ἀλφάβητον, ἔλαβεν ἕκαστος ἐκ τοῦ ἐν χρήσει ὄντος δύο στοιχεῖα, δι' ὧν τοῦ λοιποῦ ὄφειλε νά ὑπογράφηται εἰς τὰς πρὸς τοὺς συνεταίρους ἀνταποκρίσεις καί ἀνέβαλον τὰ περαιτέρω, ἵνα διαρῥυθμίση φαίνεται ὁ μεγάλην ὑπόληψιν χαίρων καί ἐκεῖ περιμενόμενος Ἄνθιμος Γαζῆς· ἀλλ' οὔτος, ἀκούσας ταῦτα, εἶπε κατὰ Φιλήμονα «Σκουφᾶ σεῖς εἶσθε νέοι καί κάμετε καλά ν' ἀφήσητε ἡμᾶς τοὺς γέροντας ν' ἀκολουθήσωμεν τό στάδιον τῶν φώτων.»⁴ Ὁ Σκουφᾶς ὁμως δέν ἦτο φαίνεται ἐκ τῆς τάξεως τῶν ὀπισθοδρομούντων. Κατ' αὐτήν περίπου τήν ἐποχὴν «νέα περιστασις, λέγει ὁ Φιλήμων, παρουσιάζεται ὑπὸ οἰωνοῦς ἐπίσης καλοῦς καί κακοῦς. Εἰς τήν Ὀδησσόν φαίνεται Νικόλαός τις Γαλάτης Ἰθακίσιος, φιλιωθεὶς μέ τόν Σκουφᾶν... οὔτος τόν δέχεται εἰς τήν Ἐταιρίαν, τό σφάλμα τοῦτο διαδέχεται ἀμέσως ἄλλο ἀνοικονόμητον ὁ Σκουφᾶς φανεράνει πρὸς τόν ἴδιον πλαγίως πως τὰ περί τῆς Ἀρχῆς.»⁵ Ἄλλ' ὁ Γαλάτης, ὁ λέγων πρότερον ὅτι εἶναι συγγενὴς τοῦ Καποδίστρια, ἀπεδείχθη ἔπειτα ὅτι ἦτο ἀκατάλληλος συνέταιρος. Ἐν Πετροπόλει διεπράξατο τοσαύτας ἀκριτομυθίας, ὥστε ἡ ῥωσικὴ Κυβέρνησις τῆ εἰσηγήσει καί τῆ διαταγῇ μάλιστα τοῦ Καποδίστρια τὸν ἀπέπεμψεν εἰς Βουκουρέστιον ὑπὸ τὴν ἐπιτηρησὶν τοῦ ῥώσσου προξένου Πίνη. Ἐνταῦθα ἐπιβλέπει μὲν αὐτόν οὔτος τε καί ὁ Λεβέντης, ἀλλ' ἡ συμπεριφορὰ του κατέστη ἀνοικονόμητος. Ταῦτα πάντα προϋξένουν ἐνδόμυχον καί ἄφατον λύτην εἰς τὸν πατριωτὴν Σκουφᾶν, ὅστις κατὰ Φιλήμονα ἦτον ἄνθρωπος αὐστηρᾶς ἠθικῆς μέ εὐαίσθητον καί ἀγαθὴν καρδίαν, φιλάνθρωπος, ἐνεργητικὸς καί μέ μέγαν πατριωτισμόν. Ἦτο μετρίας παιδείας, ἀλλὰ μεγάλης πείρας. Τό ὄνομα Ἑλλάς ἐθεώρει ὡς τό γλυκύτερον ὑποκείμενον τῶν στοχασμῶν του. Ἐτίμα τὴν ἀρετὴν καί τὸν ἐνάρετον ἄνθρωπον. Δέν ἐφρόνει ὡς τοιοῦτον τὸν πολλὰ μὲν πεπαιδευμένον, πλὴν ἀνωφελῆ εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καί εἰς τό Ἔθνος του· ἀλλὰ τὸν μέ ὀλιγώτερα φῶτα, πλὴν μέ νοῦν ὑγιῆ καί ὠφέλιμον. Δέν ἐχθρεύετο τοὺς Τούρκους, ἀλλὰ τὴν Διοίκησιν καί τὴν πολιτικὴν των. Ἦτον ἐχθρὸς ἀδιάλλακτος καθενὸς ἐν γένει μισέλληνας. Ἀστεῖος καί εὐάρεστος εἰς τὴν ὁμιλίαν καί τὰς εὐθυμίας, ἐνθυμεῖτο πολὺ τὴν εὐεργεσίαν, χωρὶς νά καταδέχηται ἐκδικούμενος τὴν κακίαν τοῦ ἄλλου. Εἰς τὸν σκοπὸν τῆς Ἐταιρίας ἐνόμιζε χρήσιμα τὰ στρατηγήματα καί τὰ ἐπιτηδεύματα, ὡς εἶπαμεν· ἀλλ' ἀπετύγχανε συχνά εἰς τὴν ἐκτέλεσίν των. Τοιοῦτος ἦτον ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ ἐνδόξου σκοποῦ τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγεννεσίας ἀείμνηστος ΣΚΟΥΦΑΣ!⁶

Τοιοῦτος ὦν οὔτος ἔχαιρε μὲν καί ἐσκίρτα ἐνδομύχως ὑπὸ χαρᾶς, ὁσάκις εὐρισκε συνεταίρους ὁμοίους του· ἀλλὰ κατετήκετο ὁσάκις ἀνελογίζετο τὰ ἐνδεχόμενα

3. Ἰδὲ Δοκ. ἴστορ. Φιλ. Ἐταιρ. ὑπὸ Φιλήμ. σελ. 180.

4. Ἰδὲ δοκ. ἴστ. Φιλ. Ἐτ. ὑπὸ Φιλήμ. σελ. 182.

5. Ἰδὲ Αὐτόθι, σελ. 196.

6. Ἰδὲ ἴστορ. δοκ. Φιλήμονος σ. 196-197.

δυστυχήματα ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ Γαλάτου. Κατὰ δέ τὰ τέλη Μαρτίου 1817 κατῆλθε μετὰ τοῦ Ἀναγνωστοπούλου εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐνταῦθα δέ ὁ μὲν Ἀναγνωστόπουλος κατήχησε τὸν μεγαλέμπορον τότε ὄντα Παναγιώτην Σέκερην, ὅστις ἀμέσως προσέφερε δέκα χιλιάδες γρόσια, κατήχησεν ἐπίσης καὶ τὸν Ἀσημάκην Κροκίδαν ἐπίτροπον τοῦ Ἀλῆ Πασσᾶ παρὰ τῆ Ὀθωμανικῆ Πόρτα. Ὁ ἐντιμος οὗτος πολίτης συνετέλεσε σημαντικὰ διὰ τῶν ἐντέχνων παρακινήσεών του εἰς τὸ νά μνηθῶσι τὴν Ἐταιρίαν ὁ Μάνθος Οἰκονόμου καὶ ἄλλοι σημαντικοὶ ὑπουργοὶ τοῦ τυράννου τῶν Ἰωαννίνων.⁷

Ὁ δὲ Σκουφᾶς πρὸς ἀπόκρυψιν βεβαίως τῶν διαθημάτων του διέδιδε κατὰ Φιλήμονα ὅτι ἀσχολεῖται καὶ πρὸς ἀνακάλυψιν τοῦ φιλοσοφικοῦ λίθου.

Αἱ πολυάριθμοι ἐπιτυχία ἐπαρηγόρουν μὲν καὶ ἐνεθάρρουν τὸν Σκουφᾶν, ἀλλὰ καὶ ἡ θλίψη του ἔνεκα τῆς ἀπρεποῦς διαγωγῆς τοῦ Γαλάτου καὶ οἱ φόβοι του ἔκ τε ἐνδεχομένης τινός ἀποκαλύψεως τῆς συνωμοσίας καὶ ἐξ ἀποτυχίας τοῦ μεγάλου σχεδίου συνετέλουν οὐκ ὀλίγον εἰς τὸ νά φθινηται. Νοσήσας δὲ περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου 1819* ἐτελεύτησεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἡλικίαν ἄγων τεσσαράκοντα ἐτῶν, καὶ λύπην ἄφατον ἀφήσας οὐ μόνον εἰς τοὺς ὄρφανοσθέντας, οὕτως εἰπεῖν, συνεταιροὺς αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ὀπωσδήποτε γνωρίσαντας αὐτόν.

Καὶ τοιοῦτος ὑπῆρξεν ὁ βίος ἐνός τῶν ἀρχηγῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας, ἡ τοῦ πρώτου ἴσως συλλαβόντος τὴν ιδέα τῆς ἰδρύσεως συνεταιρισμοῦ, τοιοῦτον ὑψηλὸν καὶ μεγαλαπήβολον ἔχοντος σκοπόν. Ὁ βίος οὗτος εἶναι ἀναντιρρότητος σύντομος, ἀλλ' εἶναι, φρονούμεν, ὁ διδακτικώτερος ἴσως πάντων. Ἀπλοῦς κατασκευαστῆς σκουφῶν ἐν τῇ πατρίδι του γίγνεται ἔμπορος ἐν Ῥωσσίᾳ, καὶ δέν εὐδοκίμει μὲν μεγάλως εἰς τὸ ἐμπόριον, ἀλλὰ δέν μεταχειρίζεται καὶ διπλᾶ κατὰστικα, ἵνα καλύψῃ τὴν κατάστασίν του. Οὐδεὶς ποτε ἤλεγξε τὸν Σκουφᾶν ὡς καταχρασθέντα τῆς ἐμπιστοσύνης του. Ἀποσύρεται τοῦ ἐμπορίου καὶ δέν σταυρῶνει τὰς χεῖρας. Καθαρόν δ' ἔχων τὸ μέτωπον καὶ μὴ βεβαρημένην τὴν συνείδησιν, ἀναδέχεται μετ' ὀλίγων νέων μεγίστην ἐπιχείρησιν καὶ κληροδοτεῖ αὐτὴν εἰς ὀλόκληρον τὸ ἔθνος.

Ἴδιον μὲν πανηγυρικὸν δέν προτιθέμεθα βεβαίως νά γράψωμεν οὔτε τοῦ Σκουφᾶ οὔτε ἄλλου τινός ἐκ τῶν ἀρχηγῶν τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Ἐάν ὅμως ἀναλογισθῶμεν τί ἦτο ἡ Ἀνατολή πρὸ τῆς ἰδρύσεως ταύτης, τί ἐγένετο ἔπειτα μετὰ τὴν διάδοσιν αὐτῆς καὶ οἶαν τελικὴν μεταβολὴν ἐπηγγέλετο νά ἐπιφέρῃ ὁ κατ' ἀρχάς γελοῖος θεωρηθεὶς συνεταιρισμὸς ὀλίγων νέων, δέν θά θεωρηθῶμεν ἴσως ὑπερβολικοί, ἂν

7. Ἴδε ἱστορ. δοκ. Φιλημ. σελ. 192.

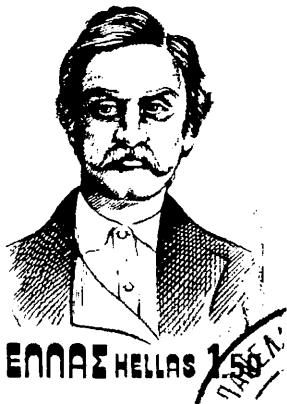
* Λανθασμένα ὁ Ἄν. Γούδας γράφει ὅτι ὁ Σκουφᾶς πέθανε τὸ 1819, ἐνῶ πέθανε τὸ 1818. Ἴσως παρασύρθηκε ἀπὸ τὸν Ἰωαν. Φιλήμονα, πού σημειώνει ὡς χρόνον θανάτου τὸ 1819 (βλ. «Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας» (ἐν Ναυπλίᾳ 1834, σελ. 195-6).

Ὁ Ἐμμ. Ξάνθος ὅμως, πού ἐξῆσε ἀπὸ κοντὰ τὴν ἀσθένεια καὶ τὸν θάνατο τοῦ Σκουφᾶ (βλ. «Ἀπομνημονεῖματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας» – ἐκδ. 1845) ὀρίζει ὡς χρόνον θανάτου τοῦ Σκουφᾶ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1818. Τὰ «Ἀπομνημονεῖματα» ἐπανεκδόθησαν τὸ 1956 ἀπὸ τὸν ἐκδ. οἶκο Τσουκαλά («Απομνημονεῖματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, τ. 9, σ. 145).

Ἀπὸ τῆς Ἐγκυκλοπαίδειας, ἡ μὲν Μεγ. Ἑλλ. Ἐγκυκλοπαίδεια τοῦ Φοίνικος-Πυρσοῦ θεωρεῖ τὸ 1819 ὡς χρόνον θανάτου, ἐνῶ οἱ νεότερες (Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα καὶ Χ. Πάτσι) θεωροῦν ὡς χρόνον θανάτου τὸ 1818.

Τὸ 1818 δέχονται ὡς χρόνον θανάτου οἱ ἐγκυρότεροι ἱστορικοὶ (Κόκκινος, Μελετόπουλος, Λαμπρινός, Δασκαλάκης, Φωτιάδης, Πρωτοψάλτης, Δρόσος, Κορδάτος κ.ά.).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΚΟΥΦΑΣ 1779-1979

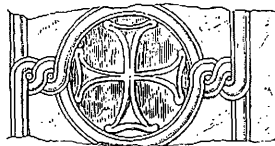
Ο Σκουφάς σέ γραμματισμό

ονομάσωμεν τόν Σκουφᾶν καί τούς μετ' αὐτοῦ συνεταιρισθέντας κατ' ἀρχάς, πρώτους μεταρρυθμιστάς καί μεγάλους εὐεργέτας τῆς Ἀνατολῆς· διότι πανταχοῦ τῆς ὅσον ὠραίας τόσον καί πλουσίας καί ἀπεράντου ταύτης χώρας, πρό μέν τοῦ συνεταιρισμοῦ τούτων ἐδέσποζε τό αὐθαίρετον καί ἐπολλαπλασιάζετο ἡ ἐρήμωσις· μετά δέ ταῦτα ἐπῆλθον μέν πολλαχοῦ διαταράξεις καί καταστροφαί· ἀλλ' ἐνιαχοῦ ἀποκατέστη ὀριστική πρόοδος, εὐημερία καί ἀληθῆς ἀναγέννησις· καί αὕτη ἡ Τουρκία ἤδη ὑπερεπιθυμεῖ τήν ἀνάπλασιν τοῦ Κράτους της. Ναί μέν πάσας τάς σωτηρίους ταύτας μεταβολάς δέν ἐπήνεγκεν εἰς τήν Ἀνατολήν μόνη ἡ Φιλική Ἐταιρία, ἧς ἀρχηγός ἦτο καί ὁ Σκουφάς, ἀλλ' ἂν μή προϋπῆρχεν αὕτη, ἡ δέν θά ἐγίνετο ἡ θά κατεπνίγετο ἐν τῇ ἐκρήξει του ὁ Ἑλληνικός ἀγών.

Τούτου δέ μή γενομένου οὔτε τά χριστιανικά στοιχεῖα τῆς Ἀνατολῆς ἤθελεν ἐνθυμηθῆ ποτέ ἡ Δύσις, οὔτε τήν ἀληθῆ κατάστασιν τῆς Τουρκίας ἤθελεν ἀποκαλύψει, ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἤδη τοῦλάχιστον ἀπεκάλυψεν αὐτήν· ἀλλ' οὔτε αὐτός ὁ Ἰσλαμισμός ἤηλέ ποτε ἀναχαιτισθῆ ἐκ τῆς ὁδοῦ τῆς ἐρημώσεως καί τῆς καταστροφῆς, ἦν πρό τῆς ἰδρύσεως τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας διέτρεχε. Δικαίως ἄρα δυνάμεθα νά ἀποκαλέσωμεν τούς ἀρχηγούς τῆς ἐταιρίας ταύτης ὡς τούς πρώτους μεταρρυθμιστάς καί μεγάλους εὐεργέτας τῆς Ἀνατολῆς.

Τοῦ δέ Σκουφᾶ οὔτε μνημεῖον σῴζεται που οὔτε ἐπιτάφιος λόγος, γινώσκομεν, ἂν ἐξεφωνήθη. Μετά τήν θανήν του ὁμως ὁ Ζαχαρίας Αἰνιάν, ἐλλόγιμος ἱερεὺς, μετερχόμενος τόν διδάσκαλον ἐν Κωνσταντινουπόλει, καί πατήρ τῶν γνωστῶν παρ' ἡμῖν Αἰνιάνων ἔγραψε τό ἐξῆς ὠραῖον ἐπιτύμβιον.

Εἴμι' ὑπό γᾶν φθοιμίβροτον, οἴμοι! τηλόθι πάτρις
 Ἄργειος τάν κτίσεν εὖ πάρος Ἀμφίλοχος
 Οἴμοι! γειναμένω δ' ἀπεκλώσατο μοῖρ' ὀλοή μοι
 Μῆ δόμεναι θρέπτρα πάτριδι ἠέ φίλοις.
 Οἴμ' ὡς ἄχθου' ὄθ' Ἑλλάδι ματέρι φᾶσθαι
 οὐκ ἔφθην γῆθος, Καλλικράτας δ' οἶά περ.
 Σῴξεσθ' οὖν φίλοι· Ἑλλάς σῴζου φοίνικος δ' ἄπτου.
 Κ' οὐ κυπαρίττιο· ἔγρεο δ' ὡς τάχιον.
 Νῦν μέν ἰαύω νήδυμα βοσπορικῶ ἐν ἀνάπλω
 Ὕστατα δ' αὖ δείξειμι Ἑλλάδος οἶα ἔνθουν.⁸

ΜΙΛΑΕΙ Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗΣ, ΤΟ 1825, ΣΤΟΝ G. PECCIO

(Καθαρίζει τό θέμα για τόν τόπο γέννησής του)

Ό τραυματισμός του Καραϊσκάκη

Εΐναι γνωστή ή αντίδικία τής Σκουληκκαριάς Άρτας μέ τό Μαυρομάτι Καρδίτσας, σχετικά μέ τόν τόπο γέννησης του μεγάλου ήρωα Γεωργίου Καραϊσκάκη.

Οί σύγχρονοι του ήρωα, ό γιός του, οί έγκυρότεροι ιστορικοί,¹ δέχονται ώς τόπο γέννησης τήν Σκουληκκαριά. Άργότερα προβλήθηκε τό Μαυρομάτι, ίσως γιατί ή μητέρα του ήρωα –τόν γέννησε έκτός γάμου– πήρε τόν μικρό γιό της καί κατέφυγε στό Μαυρομάτι, όπου έμεινε μερικά χρόνια.

Τήν όλη εξέλιξη τής σχετικής αντίδικίας έκθέτει μέ έναργεια ό Ήλ. Μπάκος στό βιβλίό του «Συμβολή στό πρόβλημα καταγωγής του Γ. Καραϊσκάκη», Άθ. 1977.

Μέ τό κείμενο του G. Peccio, που αναδημοσιεύουμε από τό «Ήμερολόγιο τής

---

1. Είναι γνωστό πώς στή μαρμάρινη έπιγραφή στον τάφο του Καραϊσκάκη αναγραφόταν ώς τόπος γέννησής του ή Σκουληκκαριά. Είναι επίσης γνωστή ή προκήρυξη του γιου του Καραϊσκάκη προς τούς Ήπειρώτες: «Αποθνήσκων ό πατήρ μου έκραξεν: έλευθερούτε τάς Άθήνας! Λαβών τό κληροδότιμα του πατρός μου καί τάς μέν Άθήνας εύρών έλευθέρas, τήν δέ γήν τής γεννησέως του δούλην, έδραμον προς ύμäs, ώ λαέ τής Ήπείρου καί τήν σημαίαν τής έλευθερίας ύψωσα μεθ' ύμών» (βλ. «Ιστ. Έλλ. Έθνους» τής «Εκδοτικής», τ. ΙΓ', σ. 150, Παπαρρηγοπούλου «Ιστ. Έλλ. Έθνους» έκδ. 8η, τ. 6, σ. 289. Επίσης Παπαρρηγοπούλου «Γ. Καραϊσκάκης κατά τούς προτέρους βιογράφους, τά επίσημα έγγραφα καί άλλas άξιοπίστους είδησεις», Άθ. 1867, σ. 12 έπ.

Άλλά καί ό F. Rouquerville «Ιστ. Έλλ. Έπαναστάσεως», Άθ. 1891, τ. 4, σ. 432, ό Μέντ. Μπαρτόλνυ «Ιστ. Έλλ. Έπαν.», Άθ. 1894, σ. 677, σημειώνουν ώς τόπο τής γέννησης του ήρωα τήν Σκουληκκαριά τής Άρτας.

Ό κ. Δημήτριος Παπαρούνας προσέφερε στον «Σκουφά» φωτοαντίγραφο τής σελ. 611 του 10ου τόμου του Λεξικού Meyers Grosses Konversations (έκδ. Λειψίας-Βιέννης, 1907), όπου στό λήμμα Καραϊσκάκης, μεταξύ άλλων, αναγράφεται: «Καραϊσκάκης Γεώργιος, ήρωας τής ελληνικής επανάστασεως, γεννημένος τό 1782 στήν Σκουληκκαριά Άρτας καί πέθανε στις 3 Μαΐου τό 1827». Τήν επίσημη μετάφραση του λήμματος έκανε ό κ. Κωνστ. Νικολάου, φροντιστής γερμανικών στήν Άρτα.

Καί ό Παναγ. Κανελλόπουλος στήν «Ιστορία του Εύρωπαϊκού Πνεύματος» (έκδ. Γαλλέλη, 1976, τ. ΙΧ, σ. 548) γράφει: «ό Καραϊσκάκης γεννήθηκε σ' ένα χωριό τής περιοχής τής Άρτας». (Σημ.: Ι. Τ.).

‘Ο Καραϊσκάκης σέ κέντημα τοῦ 1900, ἔργο τῆς Ἀγγελικῆς Μαλιέζου. Τό κατέχει ἡ οἰκονόμεια Λέανδρου Παπακίτου (φωτο. Δ. Παπαρουνῆ).

λαόν καί ἐπομένως νά τόν κρίνουν μέ δικαιοσύνην. Ὀλίγοι, ἀγγλοι οἱ περισσότεροι, κατώρθωσαν νά δώσουν ἀκριβεῖς περιγραφάς. Μεταξύ αὐτῶν πρωτεύουσαν θέσιν κατέχει ὁ ἰταλός εὐπατρίδης Ἰωσήφ Πέκκιο. Ἐνθουσιώδης πατριώτης, συνωμοτήσας κατά τῶν αὐστριακῶν οἱ ὅποιοι κατεῖχον ὑπό ζυγόν τήν Ἰταλίαν, ἠναγκάσθη νά ζητήσῃ καταφύγιον εἰς τήν Ἀγγλίαν.

Ὅταν ἐξεργράγη ἡ Ἑλληνική Ἐπανάστασις, ἔγινε μέλος τοῦ Φιλελληνικοῦ Κομιτάτου τοῦ Λονδίνου, σταλεῖς μάλιστα παρ’ αὐτοῦ ἵνα φέρῃ εἰς τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν τό δεύτερον ἐξ 60.000 λιρῶν ἀγγλικῶν δάνειον.

Ὁ Πέκκιο παρέμεινε εἰς τήν Ἑλλάδα ἀπό 20 Ἀπριλίου μέχρι 11 Ἰουνίου 1825. Ἔσχετίσθη μέ ὅλα τά πρωτεύοντα πρόσωπα τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐπεσκέφθη τά κυ-

Μεγ. Ἑλλάδος», 1931, σ.σ. 313-321, σέ μετάφραση Κ. Καιροφύλλα, δίδεται, νομίζουμε τελική ἀπάντησι καί λύσι στήν ἀντιδικία. Ὁ Peccio γράφει πῶς πρῶτον ἐπισκέφθηκε τόν Καραϊσκάκη «ἡπειρώτην, γεννηθέντα εἰς Ἄρταν». Ποιός τό εἶπε αὐτό στόν Peccio, ἐκτός ἀπό τόν ἴδιον τόν Καραϊσκάκη; Τό βιβλίον τοῦ Peccio, στό ὁποῖο ἀναφέρεται καί ἡ συνάντησί του μέ τόν Καραϊσκάκη κυκλοφόρησε τό 1826,² τότε πού δέν ὑπῆρχαν σκοπιμότητες, τοπικισμοί κ.λπ.

Σημ. «Σκουφᾶ»

*

Διαρκούσης τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασεως πολλοί ἦσαν οἱ Εὐρωπαῖοι οἱ ὅποιοι ἐπεσκέφθησαν τήν Ἑλλάδα καί συνέγραψαν ἱστορικές ἀναμνήσεις καί ἐντυπώσεις. Ἄλλ’ ὀλίγοι εἶναι ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι κατώρθωσαν νά δώσουν ἀμερόληπτον εἰκόνα, ὄχι ἀπό ἰδιοτελεῖς σκοπούς, ἀλλά διότι δέν ἦσαν εἰς θέσιν νά ψυχολογήσουν καλά τόν ἑλληνικόν

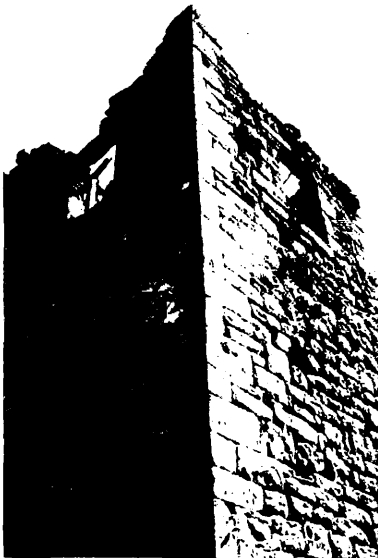
2. Το κείμενο τοῦ Πέκκιο δημοσιεύτηκε τό 1826 στήν Ἰταλία, δηλαδή πρό τοῦ θανάτου τοῦ Καραϊσκάκη. Δημοσιεύτηκε ὅμως καί στήν Γαλλία καί στήν Ἀγγλία. Στήν Ἑλλάδα μεταφράστηκε καί δημοσιεύτηκε τό 1885 καί τό 1931. Στό περιοδικό μας (τχ. 82-83, σ. 482) δημοσιεύεται ἀναλυτικό κείμενο γιά τό πότε καί πού ἔγιναν δημοσιεύσεις καί ἀναδημοσιεύσεις τοῦ σπάνιου κειμένου τοῦ Πέκκιο. Ὁ Πέκκιο, ἐκτός τοῦ Καραϊσκάκη ἐπισκέφτηκε καί συνομίλησε καί μέ ἄλλους δύο-τρεῖς ἡγέτες τῆς ἐπανάστασης καί τίς συνομιλίες αὐτές τίς δημοσίευσε σέ ἐνιαῖο κείμενο, πού προφανῶς ἔχει βαρύνουσα σημασία. Τό ὅλο κείμενο, στήν ἑλληνική μετάφρασί του ἔχει τόν τίτλο «Ἐκθεσις τῶν συμβάντων ἐν Ἑλλάδι κατά τήν ἀνοίξιν τοῦ 1825». (Σημ.: Ι. Τ.).

ριότερα κέντρα της Πελοποννήσου καί επανελθών εις Λουδίνον ἔγραψε σύγγραμμα, μεταφρασθέν ἰταλισί καί γαλλισί, ὑπό τόν τίτλον «Ἐκθεσις τῶν συμβάντων ἐν Ἑλλάδι κατά τήν ἄνοιξιν τοῦ 1825». Τοῦ πολυτίμου καί σπανιωτάτου τούτου βιβλίου παραθέτω κατωτέρω περιλήψιν, νομίζων ὅτι κατά τόν ἑορτασμόν τῆς 100ρίδος θά ἔπρεπε νά ἐκδοθοῦν ἑλληνισί ὅλα τά σοβαρά ἔργα τῶν ξένων οἵτινες ἔγραψαν περί τοῦ μεγάλου τούτου γεγονότος.

Ὁ Πέκκιο ἐπεσκέφθη ἕν στρατιωτικόν σῶμα ἀποτελούμενον ἀπό Ρουμελιώτας καί Σουλιώτας, οἱ ὅποιοι θυμωθέντες διότι παρημελοῦντο, δέν ἤθελον νά πολεμήσουν πλέον ὑπό τās διαταγὰς τοῦ Προέδρου καί ἠτοιμάζοντο νά ἐπανεέλθουν εἰς Στερεάν Ἑλλάδα. Ὁ Πέκκιο, ὁ ὅποιος εἶχε μάθει διὰ τόν ἡρωϊσμόν τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν, ἤθελε νά τούς γνωρίσῃ ἐκ τοῦ πλησίον.

Σημ. Κ. Καιροφύλλα

Ἡ συνάντησις μέ τόν Καραϊσκάκην

Ἐρείπιο τοῦ κελλιοῦ στό ὅποιο γεννήθηκε ὁ Καραϊσκάκης, στήν Σκουληκαριά Ἄρτας (φωτο. Δ. Παπαρούνη).

Γράφει ὁ Πέκκιο: «Ὁ πρῶτος τόν ὅποιον ἐπεσκέφθην μαζί μέ τόν στρατηγόν Ρῶς ἦτο ὁ στρατηγός Καραϊσκάκης, ἡπειρώτης, γεννηθείς εἰς τήν Ἄρταν. Κατῶκει εἰς ταπεινωτάτην οἰκίαν ἕξω ἀπό τήν πόλιν τοῦ Ἄργους. Ἐκάθητο ἐπάνω εἰς ἕνα καλί μεγαλοπρεπῶς ἐνδεδυμένος, καί μέ χρυσά καί ἀργυρά κεντήματα. Σιμά του, εἰς τόν τοῖχον, ἦτο κρεμασμένον τό τουφέκι του, γεμάτο ἀπό ἀργυρά ἀραβουργήματα. Τό δωμάτιον ἦτο γεμάτον ἀπό στρατιώτας, ἐκ τῶν ὁποίων ἕν ἀπόσπασμα δέν ἐγκατέλειπε ποτέ τόν ἀρχηγόν του, ἀλλά τόν ἠκολούθει παντοῦ.

Ὁ Καραϊσκάκης ἦτο κλέφτης τό ἐπάγγελμα πρό τῆς Ἐπαναστάσεως. Εἶναι μετρίου ἀναστήματος, μέ ἰσχυρόν πρόσωπον, μέ τήν τσακπινιάν ζωγραφισμένην εἰς τήν μορφήν του, ἔτοιμος εἰς τās ἀπαντήσεις. Μέ εἰρωνικόν ὕφος, ἐξέφευγε μέ πολλήν εὐστροφίαν ἐπί τῶν λεπτοτέρων σημείων. Ἐρωτηθείς ἀπό τόν στρατηγόν Ρῶς, ἄν ἐνόμιζεν χρήσιμον ὅπως ἡ Ἐθνοσυνέλευσις τοῦ

προσεχοῦς Ὀκτωβρίου ἐπεκτείνῃ τήν διάρκειαν τῆς Κυβερνήσεως μέχρι πενταετίας ἀντί ἑνός ἔτους, ὁ Καραϊσκάκης ἀπάντησεν ὅτι «οἱ στρατιῶται δέν πρέπει νά ἀσχολοῦνται μέ τέτοια ζητήματα, διότι δέν ἔχουν ἄλλο καθήκον παρά νά ὑπακούουν».

«Ἐπειδή εἶδατε –συνέχισε ὁ στρατηγός Ρῶς– κατά τήν τελευταίαν μάχην ὅτι ἡ εὐρωπαϊκή πειθαρχία νικά τό ἀπλοῦν θάρρος, δέν εἴσθε καί σεῖς τῆς γνώμης ὅτι θά ἦτο χρήσιμον διὰ τήν Ἑλλάδα νά μισθῶσῃ ἕν σῶμα ἀμερικανικῶν στρατευμάτων, διὰ νά τό ἀντιπάζει εἰς τά τακτικά στρατεύματα τοῦ Ἱμπραῖμ Πασσᾶ».

— «Καί ἐγώ πιστεύω ὅτι θά ἦτο ὠφέλιμον ἀπάντησεν ὁ τετραπέρατος κλέφτης, ἀλλά φοβοῦμαι ὅτι ἡ Ἑλλάς δέν εἶναι εἰς θέσιν νά δεχθῆ καί νά περιποιηθῆ ὅπως εἶναι συνηθισμένο εἰς τήν Εὐρώπην».

— «Δέν νομίζετε—ἐξηκολούθησεν ὁ Ρῶς— ὅτι καλά θά ἔκαμνε ἡ Κυβέρνησις νά συγχωρήσῃ τόν Κολοκοτρώνην, διά νά τόν θέσῃ ἐκ νέου ἐπί κεφαλῆς τοῦ στρατοῦ κατά τήν σπουδαίαν αὐτήν στιγμήν».

Εἰς τήν ἐρώτησιν αὐτήν ἕνας γέρον πολεμιστής, ὁ ὁποῖος ἔστεκεν σιμά του, τοῦ ἀπάντησεν:

— «Εἶναι πολύ δυστυχισμένο τό ἔθνος ἐκεῖνο, τοῦ ὁποῖου ἡ τύχη ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα μόνον ἄνθρωπον. Εἶναι καλύτερα νά χαθεῖ παρά νά ἐξαρτᾶται ἀπό ἕνα ἄνθρωπον».

Ὁ ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος ἐπρόφερε τήν γνώμην αὐτήν, ἀνταξίαν τῶν ἀρχαίων, ἦτο ὁ Gioia Pano* ἀπό τό Σούλι,

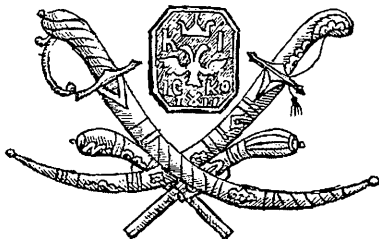
ἀντισυνταγματάρχης. Οὗτος ὑπρέτησεν ἐπί πολύ εἰς ἕν ἀπό τά ἀλβανικά συντάγματα τά ὁποῖα πρό πολλῶν ἐτῶν ἦσαν μισθωτά εἰς τοὺς Ἄγγλους καί εὐρίσκοντο εἰς τήν Γαέταν, ὅταν ὁ στρατηγός Μασσενά τοῦ Ναπολέοντος τήν ἐπολιόρκει. Ὁ στρατηγός Ρῶς, ἀκούων τό γεγονός, τοῦ ἔσφιξε τό χέρι καί τοῦ εἶπε:

— «Ἄς σφίξωμεν τά χέρια καί ἀπό ἐχθροί πού εἴμαθε τότε, ἄς γίνωμεν τώρα φίλοι. Ἐγώ ἤμουν μεταξύ τῶν πολιορκούντων τήν Γαέταν».

Εἰκονογράφηση τοῦ ΖΑΦΕΡΗ ΒΕΣΙΡΦΑΛΗ

Ὁ Καραϊσκάκης ἔδεσμα³

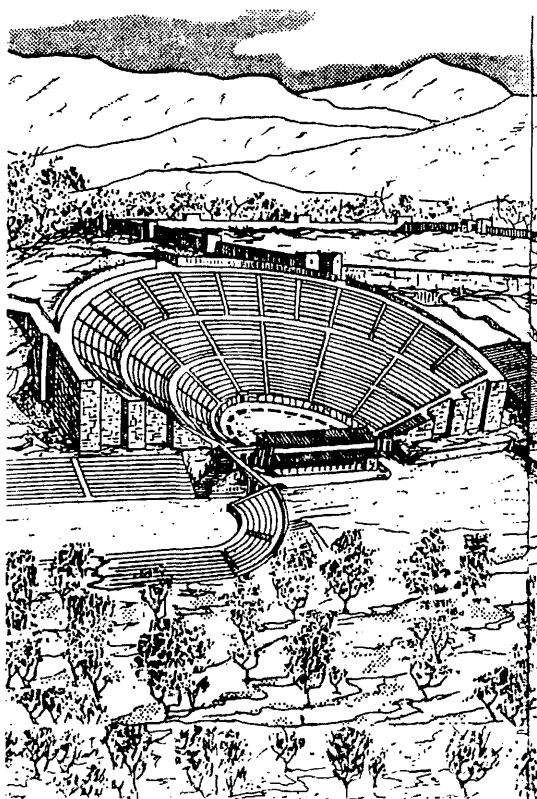
* Ἐναμφιβόλως ἐννοεῖ τόν Ζών Πάνου.

³ Γιά τό ἄν εἶναι σωστό νά δίνονται σέ ἔδεσματα ὀνόματα ἥρων ἐγίνε ἐντονος διάλογος μεταξύ τοῦ εἰσαγγελέα Κ. Λογοθέτη καί τοῦ καθ. Πανεπιστημίου Κ. Ζουράρη. Ὁ πρῶτος ἦταν ἀρνητικός, ὁ δεύτερος θετικός, παρέθεσε δέ πολλά παραδείγματα ἀπό τήν Γαλλία. (Σημ.: Ι. Τ.).

ΑΡΧΑΙΑ ΘΕΑΤΡΑ ΣΤΟ ΙΕΡΟ ΤΗΣ ΔΩΔΩΝΗΣ, ΣΤΗΝ ΑΜΒΡΑΚΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΚΑΣΣΩΠΗ

ΧΡΥΣ. ΤΖΟΥΒΑΡΑ-ΣΟΥΛΗ

ΔΩΔΩΝΗ

Αναπαράσταση του Θεάτρου της Δωδώνης.

νης, επιτρέπει να μελετήσουμε όλες τις οικοδομικές του φάσεις από τις αρχές του 3ου αι. π.Χ. μέχρι και τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες.

Οι οικοδομικές φάσεις του θεάτρου έχουν άμεση σχέση με τις ιστορικές περι-

Σέ μελέτη για τα αρχαία θέατρα της Ήπειρου είναι φυσικό να επισημάνουμε καταρχήν τη σπουδαιότητα του θεάτρου της Δωδώνης για πολλούς λόγους. Πρώτον, διότι βρίσκεται στο αρχαιότερο ελληνικό Ίερό και Μαντείο (Ήσίοδος, Ἀπόσπ. 134, Ὀμήρου Ἰλιάδα Π 233 κ.έ., Ὀδύσεια ξ 327 κ.έ., τ. 296 κ.έ., Ἡρόδοτος 2.52 κ.έ.), τό ὄποιο παράλληλα μέ τή θρησκευτική του σημασία ὑπῆρξε καί τό πολιτικό κέντρο τῆς Ἁπειρου, ἔδρα τοῦ Κοινοῦ τῶν Μολοσσῶν (ἀρχές 4ου αι. π.Χ.-340 π.Χ.), τῆς Συμμαχίας τῶν Ἁπειρωτῶν (340-232 π.Χ.) καί τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἁπειρωτῶν (232-167 π.Χ.).

Ἐπίσης, διότι εἶναι ἀπό τά μεγαλύτερα ἀρχαία ἐλληνικά θέατρα μέ χωρητικότητα 17.000 περίπου θεατῶν καί ἡ ἀναστήλωση τοῦ πού ἐγινε ἀπό τόν καθηγητή Σ. Δάκαρη, ἀνασκαφέα τοῦ θεάτρου καί τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης.

πέτειες τῆς Ἠπείρου καί τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης στή διάρ-
κεια τῶν τριῶν τελευ-
ταίων προχριστιανι-
κῶν αἰῶνων καί συν-
δέονται μέ τίς ἀνοι-
κοδομήσεις τοῦ Ἱεροῦ
ἀμέσως μετά τίς κα-
ταστροφές, πού υπέ-
στη ἀπό τοὺς Αἰτω-
λοὺς στά τέλη τοῦ
3ου αἰ. π.Χ. καί τοὺς
Ρωμαίους μετά τή
ρωμαϊκή κατάκτηση
τῆς Ἠπείρου τό 167
π.Χ.

Τό θέατρο πρὶν ἀπό τήν ἀναστήλωση.

Ἡ Δωδώνη βρί-
σκεται 22 χλμ. νότια
ἀπό τά Γιάννινα,
στούς πρόποδες χα-
μηλῆς λοφοσειρᾶς μέ

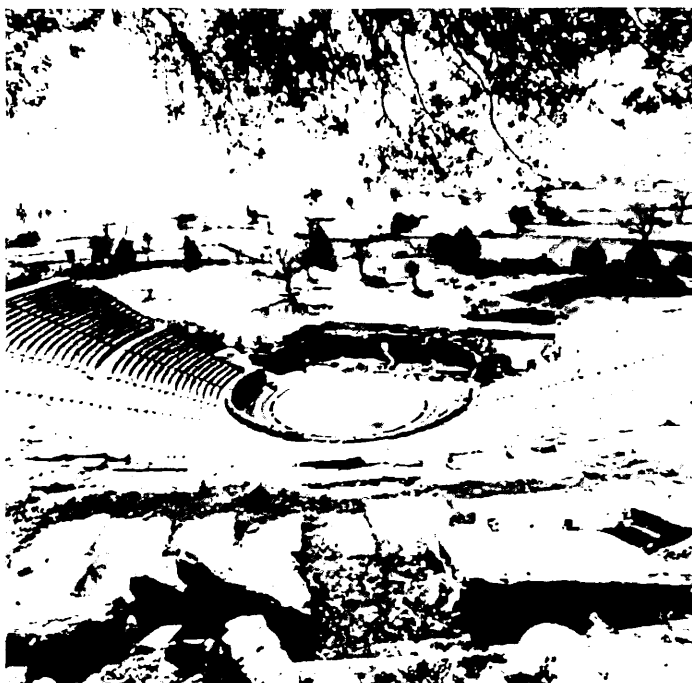
ὑψόμετρο 650 μ. Δυτικά ὑψώνεται ὁ ἐπιβλητικός ὄγκος τοῦ Τομάρου, ἐνῶ πρὸς τά νότια ἐκτείνεται μακρόστενη κοιλάδα πού ἐπικοινωνεῖ μέ τή χαράδρα τοῦ Λούρου, ἀπό ὅπου ἦταν ἡ κύρια ὁδός ἐπικοινωνίας μέ τόν Ἀμβρακικό καί τή νότια Ἑλλάδα.

Στήν κορυφή τοῦ λόφου διακρίνεται τό ἀρχαῖο κάστρο, ἡ Ἀκρόπολη, ἡ ὁποία λειτουργοῦσε ὡς καταφύγιο σέ ὥρα ἀνάγκης, ἐνῶ στούς πρόποδες δεσπόζουν τά λείψανα τῶν οἰκοδομημάτων λατρείας τοῦ Ἱεροῦ καί τά ἄλλα δημόσια οἰκοδομήμα-
τα, ὅπως τό Βουλευτήριο, τό Πρυτανεῖο, τό Θέατρο καί τό Στάδιο.

Τά πρῶτα ἀρχιτεκτονήματα στό Ἱερό ξεκινοῦν πολύ ἀργά μόλις στό μεταίχμιο ἀπό τόν 5ο πρὸς τόν 4ο αἰ. π.Χ. Αὐτό ὀφείλεται ὄχι μόνο στόν διαπιστωμένο γενικά συντηρητισμό τῶν ἀρχαίων Ἠπειρωτῶν, ἀλλά κυρίως στό γεγονός ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Δία ἦταν ὑπαίθρια καί μόλις ἀπό τόν 5ο αἰ. π.Χ. τοῦ ἀφιερῶθηκαν στεγασμένοι ναοί.

Ἄνασκαφές

Ἡ θέση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης θεβαιώθηκε μέ τίς ἀνασκαφές τοῦ Κ. Καραπάνου ἀπό τήν Ἄρτα, τό 1875, ὁ ὁποῖος τρία χρόνια μετά δημοσίευσε στό δίτομο ἔργο του (Dodone et ses ruines, Paris 1878), τά εὐρήματά του. Ὑστερα ἀπό τήν ἀπελευθέρωση τῆς Ἠπείρου ἀπό τοὺς Τούρκους ἡ Ἑλληνική Ἀρχαιολογική Ἐταιρεία ἀνέλαβε μέ τόν καθηγητή Σωτηριάδη μικρῆ ἀνασκαφικῆ ἔρευνα, ἡ ὁποία διεκόπη μέ τήν ἐκρηξη τοῦ Αου Παγκόσμιου πολέμου γιά νά συνεχιστεῖ 8 χρόνια ἀργότερα ἀπό τόν Ἠπει-
ρώτη καθηγητή Δ. Εὐαγγελίδη. Μετά τό Βο παγκόσμιο πόλεμο ξαναρχίζουν οἱ

*Τό θέατρο της Δωδώνης από βορρά. Στο βάθος ή κοιλάδα της Δωδώνης
(Φωτ. Β. Γκανιάτσα).*

άνασκαφικῶν ἐρευνῶν στό Ἱερό τῆς Δωδώνης καί συγκεκριμένα στό Πρυτανεῖο.

Ἀνάλογη ἀνασκαφική δραστηριότητα παρατηρεῖται στό θέατρο τοῦ Ἱεροῦ. Ὁ Κ. Καραπάνος ἔκανε τήν πρώτη δοκιμαστική ἐρευνα καί δέν μπόρεσε νά ὑπολογίσει παρά μόνο 49 σειρές ἐδωλίων ἔναντι 55 καί ἕναν ἐνδιάμεσο διάδρομο ἀντί δύο, διότι ἡ καταστροφή τοῦ κοίλου ἦταν τόσο μεγάλη καί τά ἀναποδογυρισμένα ἐδῶλια ἔδιναν τήν ἐντύπωση φοβερῆς ἀνατροπῆς ἀπό σεισμό ἢ ἀπό ἀνθρώπινα χέρια. Ἡ αἰτία ὅμως ὀφείλεται, ὅπως παρατηρήθηκε ἀργότερα, στήν ποιότητα τοῦ ἀσβεστολίθου πού δέν ἀντέχει στήν ἐπαφή του μέ τό ὑγρό ἔδαφος καί τόν παγετό.

Ἡ δευτέρα ἀνασκαφική ἐρευνα στό θέατρο ἔγινε τό 1955 ἀπό τόν Εὐαγγελίδη, ὁ ὁποῖος ἀνοῖξε τάφρο καί διαπίστωσε τή μετατροπή τοῦ θεάτρου σέ ἀρένα. Τέλος τό 1959 ὁ Δάκαρης ἐπιχείρησε συστηματικότερη ἀνασκαφή τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας καί τό 1960 ὕστερα ἀπό ἐντολή τῆς Ὑπηρεσίας Ἀρχαιοτήτων καί Ἀνασθηλώσεως ἔγινε ἡ προσωρινή τοποθέτηση τῶν ἐδωλίων στά δύο κατώτερα τμήματα καθώς καί τῶν ἀναβαθμῶν δέκα κλιμάκων. Ἔτσι ἔγινε δυνατή ἡ ὀργάνωση ἐορτῶν στή Δωδώνη στίς 5 καί 6 Αὐγούστου 1960 μέ πρωτοβουλία τῆς Ἐταιρείας Ἡπειρωτικῶν Μελετῶν καί ξανακούστηκε ὁ ὑψηλός λόγος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας ὕστερα ἀπό τόσα χρόνια.

Τό θέατρο

Τό θέατρο εἶναι χτισμένο σέ φυσική κοιλότητα στό δυτικό ἄκρο τῆς λοφοσειρᾶς μέ

ἀνασκαφές μέ συνεργάτη τοῦ Εὐαγγελίδη τόν καθηγητή Δάκαρη, ὁ ὁποῖος συνεχίζει ἀδιάλειπτα τήν ἐρευνα (μετά τό θάνατο τοῦ Εὐαγγελίδη) μέχρι καί τό θάνατό του. Τήν τελευταία 25ετία συμμετέχει καί τό Παν/μιο Ἰωαννίνων μέ τά μέλη τοῦ τομέα Ἀρχαιολογίας, τήν Ἀν. Καθηγήτρια Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, τήν Ἐπ. Καθηγήτρια Αμ. Βλαχοπούλου-Οικονόμου καί τή Λέκτορα Κ. Γραβάνη-Κατσίκη, στίς ὁποῖες ἀνατέθηκε ἡ συνέχιση τῶν

νότιο προσανατολισμό προς τό μεγάλο άξονα τής κοιλάδας. Από τό ευρύχωρο άνω τμήμα ό θεατής άτενίζει τή γραφική κοιλάδα και τίς δύο ύπερυψωμένες κορυφές του Τομάρου.

Στόν άρχαίο προσκυνητή, πού έφτανε από τό Νότο, τό θέατρο μέ τίς πλατιές καμπύλες του και τά τεράστια αναλήμματα ήταν τό έμφανεότερο μνημείο του Έρου ό και έδειχνε ώς φυσική άπόληξη τής στενόμακρης κοιλάδας.

Μέ τήν άπομάκρυνση τών επιχώσεων τής όρχήστρας, τήν έπανατοποθέτηση τών έδωλιών και τήν αναστήλωση ώς ένα σημείο τών έρειπωμένων αναλημμάτων, πού συγκρατούν τό έλεύθερο μέρος του κοίλου, τό θέατρο άπόχτησε ύψος και μέγεθος.

Άπό τίς ανασκαφές πού διενήργησε ό καθ. Δάκαρης στό θέατρο διαπιστώθηκαν τέσσερις οικοδομικές φάσεις.

Α΄ περίοδος (297-219 π.Χ.)

Όπως προέκυψε από τήν μέχρι σήμερα έρευνα ή άρχική κατασκευή του θεάτρου άνέρχεται στους χρόνους του βασιλιά Πύρρου (297-272 π.Χ.), στην περίοδο δηλ. τής πρώτης μεγάλης οικοδομικής ανάπτυξης του Έρου.

Τήν εποχή αυτή διαμορφώθηκαν τό κοίλο μέ τά πυργοειδή αναλήμματα, ή όρχήστρα σέ σχήμα μεγαλύτερο από τό ήμικύκλιο, ή λίθινη σκηνή μέ τά δύο πλάγια τετραγωνικά παρασκήνια, ή συνεχόμενη προς Νότο δωρική στοά και τό ξύλινο προσκήνιο.

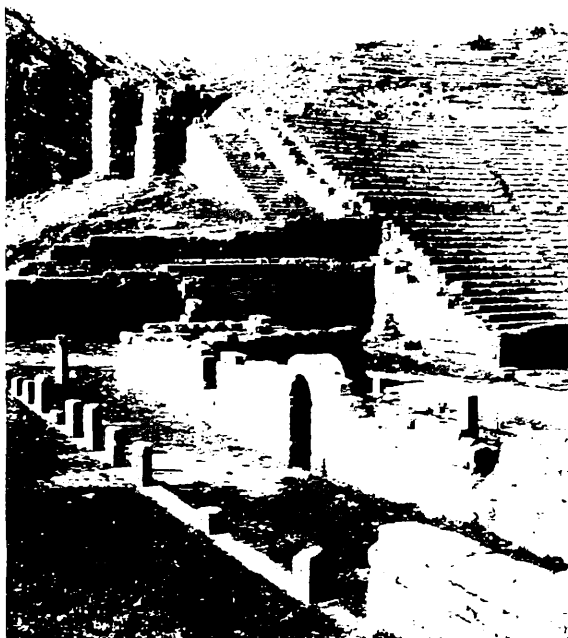
Τά αναλήμματα ενισχύονται στην πρόσοψη μέ έξι δυνατούς πύργους για νά άντέχουν στίς άντιωθήσεις τών επιχώσεων του τεράστιου κοίλου, ενώ συγχρόνως δίνουν πλαστικότητα στίς μονότονες επιφάνειες τών αναλημμάτων, πού τό ύψος τους ήταν τουλάχιστον 10 μέτρα μεγαλύτερο από τό σημερινό. Οι δύο πύργοι πού ήταν πλησιέστεροι προς τήν όρχήστρα είναι μεγαλύτεροι, διότι χρησίμευαν και ώς κλίμακες για τήν άνοδο τών θεατών στην άνω ζώνη του κοίλου.

Τό Κοίλο

Τό σχήμα του δίνει ό βασικός κύκλος, δηλαδή ή έξωτερική λίθινη ζώνη τής

Τά αναλήμματα του θεάτρου τής Δωδώνης.

Η σκηνή του θεάτρου και η δωρική στοά (αρχές 3ου π.Χ. αι.).

τήν κεντρική κερκίδα στόν άξονα του θεάτρου και στο άνωτερο τμήμα, στο όποιο υπάρχουν και ένδιάμεσες κλίμακες, σέ 18 κερκίδες.

Διαφορετικά είναι επίσης και τά μεγέθη τών διαδρόμων, ανάλογα μέ τόν αριθμό τών θεατών πού έξυπηρετοῦσαν. Ὁ διάδρομος πίσω από τήν προεδρία είχε πλάτος 0,75 μ. και από αυτόν οί θεατές άνέρχονταν στο πρώτο και τό δεύτερο τμήμα του θεάτρου, ενώ τό πλάτος τών ύψηλότερων διαδρόμων είναι μεγαλύτερο 1,55 μ. και 2.80 μ. Ὁ τελευταίος διάδρομος πού περιζώνει τήν κορυφή του κου έχει πλάτος 3.30 μ. και φράσσεται έξωτερικά μέ στηθαίο ύψους 2.55 μ. Στο κέντρο του στηθαίου άνοίγεται εύρύχωρη πύλη για νά διευκολύνονται οί θεατές, ιδίως κατά τήν έξοδο, ενώ μία άλλη μικρότερη έξοδος βρίσκεται άνατολικότερα, κοντά στή ΝΔ πύλη του κάστρου.

Ἡ Σκηνή

Ἡ σκηνή ἦταν δώροφη και άποτελοῦνταν από όρθογώνιο κτήριο (31,20×9,10 μ.), μέ έπιμελημένη ίσοδομική τοιχοποιία, μέ δύο τετράγωνες αίθουσες (παρασκήνια) στην άνατολική και δυτική πλευρά και τέσσερις τετράγωνους στύλους άνάμεσα στα παρασκήνια. Τό προσκήνιο ἦταν ξύλινο, όπως προκύπτει από τίς μεγάλες όρθογώνιες όπές πού διατηροῦνται μπροστά από τούς στύλους αυτούς και χρησίμευαν για

κυκλικής όρχήστρας, πού περιβάλλει ήμικυκλικό περίπου όχετό. Ὁ βασικός κύκλος, μέ διάμετρο 22 μ. περίπου, έχει κατασκευαστεῖ μέ ένα κέντρο.

Τό τεράστιο κοίλο, μέ μέγιστη διάμετρο 129 μ. και ύψος από τό βασικό κύκλο μέχρι τό άνώτατο διάζωμα 24,50 μ., χωρίζεται σέ τρία τμήματα μέ δύο όριζόντιους διαδρόμους (διαζώματα): Τό κάτω μέ 19 σειρές έδωλιών άρχικά, τό μεσαίο μέ 15 και τό άνω μέ 21 δηλ. συνολικά 55 σειρές καθισμάτων έντός από τήν προεδρία.

Ἐπί πλέον δύο διάδρομοι περιβάλλουν, ό ένας τή βάση του κοίλου πίσω από τήν προεδρία και ό άλλος τήν κορυφή του θεάτρου.

Τό κοίλο διαιρεῖται ακόμη στα δύο κατώτερα τμήματα από δέκα κλίμακες σέ 9 κερκίδες, μέ

τήν τοποθέτηση των δοκαριών του προσκηνίου.

Νότια της σκηνής συνέχεται σύγχρονη στοά με 13 οκτάπλευρους στύλους δωρικού τύπου, ή οποία πλαισιώνει από Βορρά τό δρόμο πού οδηγούσε στό ιερό και διέκοπτε

Ἡ ἀνατολική πάροδος τοῦ Θεάτρου τῆς Δωδώνης.

τή μονοτονία τοῦ ψηλοῦ τοίχου τῆς σκηνής. Ἀπό τή στοά καί μέ τήν τοξωτή πύλη τῆς σκηνής εἰσερχόταν κανεῖς στό ἰσόγειο τῆς σκηνής, καί ἀπό ἐκεῖ μέ ξύλινη κλίμακα ἀνέβαινε στόν ἐπάνω ὄροφο.

Στό ἀνατολικό καί τό δυτικό ἄκρο τῆς σκηνής ὑπῆρχαν οἱ πάροδοι, ἀπό ὅπου ἔμπαιναν οἱ θεατές καί οἱ ἡθοποιοί στήν ὀρχήστρα.

Ἡ ὀρχήστρα

Ἡ ὀρχήστρα περιβάλλεται ἀπό λίθινο ὀχετό, πλάτους 0,50 μ., πού συνέλεγε τά νερά τῆς βροχῆς ἀπό τό κοῖλο καί τά ἀποχέτευε κάτω ἀπό τή σκηνή, ὅπου ἐξαφανίζονταν στό σπηλαιῶδες ὑπέδαφος. Τό ἄνοιγμα τοῦ ὀχετοῦ γεφυρώνεται μέ 8 λίθινες πλάκες πλάτους 0,65-0,75 μ., γιά νά διευκολύνεται ἡ διάβαση τῶν θεατῶν.

Στό κέντρο τῆς ὀρχήστρας ὑπῆρχε ἕνας λαξευμένος βράχος πού ἀποτελοῦσε τή βάση τῆς θυμέλης, δηλαδή τοῦ βωμοῦ τοῦ Διονύσου.

Β' περίοδος (τέλος 3ου αἰ. π.Χ.-167 π.Χ.)

Μετά τήν καταστροφή τῆς σκηνής τοῦ θεάτρου ἀπό τοὺς Αἰτωλοὺς, τό θέατρο ἀποκαταστάθηκε, ὅπως καί τά ἄλλα οἰκοδομήματα τοῦ ἱεροῦ. Σύμφωνα μέ τόν Πολύβιο (4.67.3) οἱ Αἰτωλοὶ τό 219 π.Χ. ἔκαψαν τίς στοές, κατέστρεψαν πολλά ἀναθήματα καί κατεδάφισαν τήν Ἱερά οἰκία, δηλ. τό ναό τοῦ Δία μέ τήν ἱερή βαλανιδιά: Τήν ἴδια τύχη εἶχε καί τό θέατρο.

Τό ἐπόμενο ἔτος οἱ Ἑπειρώτες μέ συμμάχους τοὺς Μακεδόνες εἰσέβαλαν στό Θέριμο τῆς Αἰτωλίας πού ἦταν γεμάτο ἀπό ἐφόδια, ἐπειδή πλησιάζαν οἱ γιορτές τῶν Θερμιῶν. Μέ τά ἄφθονα λάφυρα ἀνοικοδόμησαν τά κατεστραμμένα ἀπό τοὺς Αἰτωλοὺς Ἱερά τῆς Δωδώνης καί τοῦ Δίου τῆς Μακεδονίας.

Η σκηνή, τό προσκήνιο καί τμήμα τῆς κυκλικῆς ἀρένας τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων.

Στή δεύτερη αὐτή οἰκοδομική περίοδο στό θέατρο προστέθηκαν δύο ὀρθογώνια προσκτίσματα μπροστά ἀπό τὰ παρασκήνια, λίθινο προσκήνιο πού τό ὕψος του ὑπερβαίνει τά 3 μέτρα καί 18 ἰωνικοί ἡμικίονες πού κοσμοῦν τό προσκήνιο. Ἐπί ἐξυπηρετεῖται ἡ ἀνάγκη προσκηνίου, στό ὁποῖο καταρχήν ἐπαίζαν οἱ ὑποκριτές τῆς Νέας Κωμωδίας καί ἀπό τό 200 π.Χ. περίπου καί οἱ ὑποκριτές τῆς ἀρχαίας τραγωδίας.

Ἐπί πλέον στή φάση αὕτη δημιουργοῦνται στήν ἀνατολική καί τή δυτική πάροδο δύο μνημειακά πρόπυλα μέ ἰωνικούς ἡμικίονες καί δύο εἰσόδους, πού ἐνώνονται μέ τούς ἀπέναντι ἰσοδομικούς ἀναλημματικούς τοίχους.

Ἡ στέγη τῆς σκηνῆς ἦταν σαμαρωτή (δίριχτη) καί καλυπτόταν μέ πῆλινους κεράμους, μερικοί ἀπό τούς ὁποίους ἦταν ἐνσφράγιστοι καί ἔφεραν τήν ἐπιγραφή Διός Ναοῦ (Ναῖου), ἐνώ οἱ λίθινοι ἀκροκέραμοι ἔχουν ἀνθεματώ μέτωπα.

Γ' περίοδος (167 π.Χ.-10 π.Χ. περίπου)

Τό 167 π.Χ. οἱ Ρωμαῖοι μετά τή συντριβή τοῦ Περσέα στήν Πύδνα στράφηκαν ἐναντίον τῶν Ἑπειρωτῶν. Ὑστερα ἀπό ἀπόφαση τῆς Ρωμαϊκῆς Συγκλήτου ὁ νικητής Αἰμίλιος Παῦλος προέβη σέ φοβερές καταστροφές. Κατά διαταγή του οἱ Ρωμαϊκές φρουρές κατέστρεψαν 70 Ἑπειρωτικές πόλεις καί περιτειχιωμένα πολιόματα καί ἐξανδραπόδισαν 150.000 νέους καί νέες (Πολύβιος 30.15, Λίδιος 45.34, Στράβων 7.7.3, Πλουτ. Αἰμ. Παῦλος 29, Ἄπλιαν. Ἰλλυρ. 10.9).

Στά τραγικά αυτά συμβάντα όφείλεται καί ή πυρπόληση τοῦ Ἱεροῦ τῆς Δωδώνης, ὅπως ἀπέδειξαν οἱ ἀνασκαφές στό θέατρο καί στό βουλευτήριο τοῦ Ἱεροῦ. Ἀπό τίς ἐρευνες αὐτές βεβαιώθηκε ὅτι μερικά τουλάχιστον οἰκοδομήματα τοῦ Ἱεροῦ, ἀνάμεσα στά ὁποῖα καί τό θέατρο ἐπισκευάστηκαν.

Στήν τρίτη αὐτή οἰκοδομική περίοδο τοῦ θεάτρου παρατηροῦνται ἴχνη τοίχων στήν πρόσοψη τῆς σκηνῆς καί τοῦ προσκηνίου, μέ μικρά λιθάρια καί ἀσβέστη, πού μαρτυροῦν ὅτι στή θέση τῶν κίωνων πρέπει νά κατασκευάστηκαν τοῖχοι ἀσβεστόχιστοι. Ἡ πρόχειρη αὐτή ἀνοικοδόμηση ἔγινε πιθανότατα μετά τό 148 π.Χ. μέ τήν ἀνασύσταση τοῦ Κοινοῦ τῶν Ἑπειρωτῶν καί μέ τήν ἀναδίωση τῶν Ναίων, πού γιορτάζονταν κάθε τέσσερα χρόνια πρός τιμή τοῦ Ναίου Δία.

Οἱ γιορτές αὐτές καθιερώθηκαν πιθανόν στά χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Πύρρου, ὅταν εἶχε κατασκευαστεῖ τό θέατρο τῆς Δωδώνης καί τό ἱερό εἶχε ἐξωραϊστεῖ μέ τήν ἱερή οἰκία καί ἄλλους ναούς, τό βουλευτήριο καί τό πρυτανεῖο. Τά Νάια περιλάμβαναν γυμνικούς καί δραματικούς ἀγῶνες πιθανόν ὅμως καί μουσικούς καί ἀρματοδρομίες, ἐνῶ ἀπό τόν 2ο αἰ. π.Χ. ἀπέβησαν καί Πανελλήνιοι ἀγῶνες σύμφωνα μέ ἐπιγραφή πού βρέθηκε στό Ἱερό τοῦ Ποσειδώνα καί τῆς Ἀμφιτρίτης στήν Τήνο.

Δέν ἀποκλείεται ὅμως τά Νάια νά καθιερώθηκαν στόν 5ο αἰ. π.Χ., ὅπως ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε ἀναθηματική ἐπιγραφή τοῦ 5ου αἰ. π.Χ. σύμφωνα μέ τήν ὁποία ὁ ῥαψωδός Τερψικλῆς ἀναθέτει στόν «Δία τόν Νάιο».

Τά Νάια ἐξακολούθησαν νά τελοῦνται στό Ἱερό ἕως τό 240/241 μ.Χ., ὅπως βεβαιώνει ἐπιγραφή πού τμήμα της βρέθηκε στό Κάστρο τῶν Ἰωαννίνων. Ἀπό τήν ἐπιγραφή προκύπτει ὅτι ὁ Πόπλιος Μέμμιος Λέων, πιθανόν ἀπόγονος τῶν Ἡλείων ἀποίκων ἤ Λάκων, ἱερεῦς τῶν μεγάλων καί σεβαστῶν Ἀκτίων ἀγῶνων στή Νικόπολη, ἀγωνοθέτησε τά Νάια τῆς Δωδώνης τό ἔτος 240/241 μ.Χ. Οἱ γιορτές μπορεῖ νά συνεχίστηκαν ἕως τό τέλος τοῦ 4ου αἰ. μ.Χ., ὅταν πλέον ἡ ἀρχαία λατρεία στή Δωδώνη ἔσβησε καί ἡ βαλανιδιά κόπηκε.

Ἀνάμεσα στά εὐρήματα τῆς Συλλογῆς Κ. Καραπάνου στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Ἀθηνῶν περιλαμβάνονται καί δύο μολύβινοι ἀλτήρες ἀπό τή Δωδώνη, τούς ὁποίους χρησιμοποιοῦσαν οἱ ἀθλητές στό πῆδημα. Οἱ ἀλτήρες ἔχουν τό σχῆμα νεαροῦ ἀγριόχοιρου μέ μικρό χαυλιόδοντα καί θά εἶχαν ἀφιερωθεῖ ἀπό κάποιον ἀθλητή. Φαίνεται λοιπόν ὅτι οἱ ἀθλητές τοῦ ἄλματος στά Νάια χρησιμοποιοῦσαν ἀλτήρες σέ σχῆμα ἀγριόχοιρου, πού ἦταν ἱερό ζῶο στή λατρεία τῆς Δωδώνης.

Δ' περίοδος (10 π.Χ.-4ος μ.Χ. αἰ.)

Τίς σημαντικότερες ἀλλαγές τό θέατρο ὑφίσταται στή διάρκεια τοῦ 1ου αἰ. π.Χ., τήν περίοδο τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας στήν Ἡπειρο, ὅταν διακόπτεται ἡ λειτουργία του ὡς θεάτρου τῆς ἀρχαίας τραγωδίας καί μετασχηματίζεται σέ ἀρένα.

Ἐκεῖ, ὅπου ἄλλοτε εἶχε ἀκουστεῖ ὁ ὑψηλός λόγος τῆς ἀρχαίας τραγωδίας, τώρα ἐξαιτίας τοῦ βαρβαρικοῦ συρμοῦ τῶν θηριομαχιῶν, ἀκούγονται οἱ μηρυθμοί τῶν ἄγριων θηρίων. Χτίζεται ἕνας ἀκαλαίσθητος ὠσειδῆς τοίχος μέ ὕψος 2,80 μ., ὁ ὁποῖος κατάστρεψε τίς δύο πρῶτες σειρές τῶν καθισμάτων μέ τήν προεδρία καί τό προσκηνιο τῆς σκηνῆς, ὥστε νά προστατεύονται οἱ θεατές ἀπό τά ἄγρια θηρία.

Ἡ ἀρχαία ὀρχήστρα μέ τόν ὀχετό καί τό θωμό, καθώς καί τά λείψανα τῆς σκηνῆς καί τοῦ προσκηνίου καλύπτονται μέ ἐπιχώσεις, ἐνῶ στους δύο τριγωνικούς χώρους, πού σχηματίζονται ἀπό τόν τοίχο τῆς ἀρένας καί τούς πλάγιους τοίχους τῆς σκηνῆς, φυλάσσονταν τά ζῶα γιά τούς ἀγώνες πού πρέπει νά ἦταν ταῦροι καί ἀγριόχοιροι. Δύο ἀνοίγματα ἐπέτρεπαν τήν εἴσοδο τῶν ζῶων στήν ἀρένα, ἐνῶ στό μέσον τοῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου στήν κορυφή τοῦ τόξου, μία θύρα χρησίμευε γιά καταφύγιο τοῦ ἀγωνιζόμενου σέ ὥρα ἀνάγκης.

Στίς καινούργιες αὐτές κατασκευές εἶναι φανερό ἡ ἀκαλαιοθησία καί ἡ προχειρότητα πού διέκρινε τίς ρωμαϊκές ἐπισκευές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

C. Carapanos, Dodone et ses ruines, Paris 1878.

Δ. Εὐαγγελίδης, Πρακτικά Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1955, σ. 169-173.

Δ. Εὐαγγελίδης-Σ. Δάκαρης, Τό Ἱερόν τῆς Δωδώνης, Α. Ἱερά Οἰκία, Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς 1959, σ. 1-176.

Σ. Δάκαρης, Τό Ἱερόν τῆς Δωδώνης, Ἀρχαιολογικόν Δελτίον 16 (1960), σ. 4-40.

Σ. Δάκαρης, Δωδώνη, Ἀρχαιολογικός Ὁδηγός, Ἰωάννινα 1971, 1986, 1992, 1995.

P. Cabanes, Les Concours des Naia de Dodone, Nikephoros I (1988), Hildesheim 1988, σ. 49-84.

S. Gogos, Zur Typologie vorhellenistischer Theaterarchitektur, ...Öjh 59 (1989), σ. 113-158.

Σ. Δάκαρης, Δωδώνη, Ἀθήνα 1993.

* * *

ΑΜΒΡΑΚΙΑ

Στήν Ἀμβρακία σύμφωνα μέ τίς φιλολογικές μαρτυρίες (Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς 1.50.4) ὑπῆρχαν δύο θέατρα, τό μικρό καί τό μεγάλο, τά ὅποια ἤρθαν στό φῶς μέ τίς τελευταίες ἀνασκαφικές ἐρευνες στήν Ἄρτα.

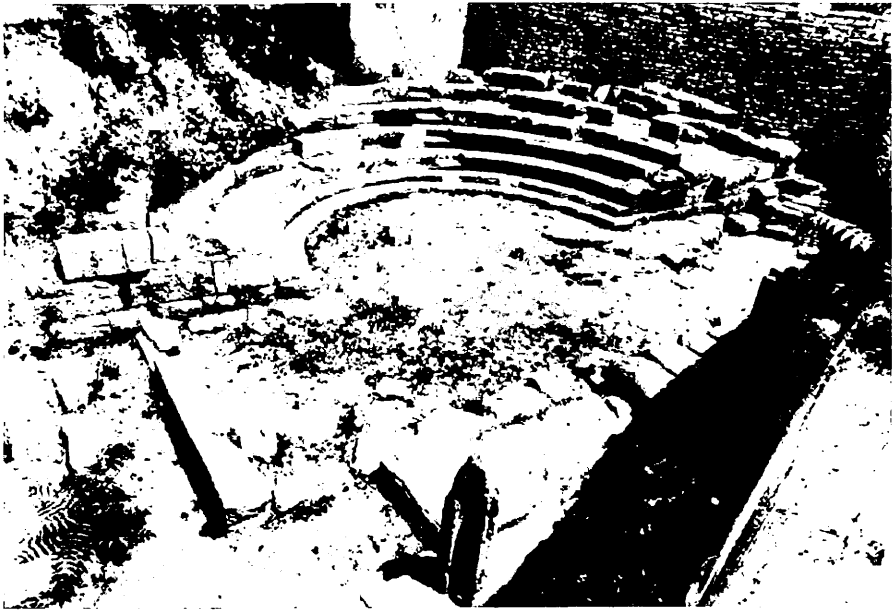
Ἡ Ἀμβρακία, κορινθιακή ἀποικία, πού κατεῖχε τή θέση τῆς σημερινῆς Ἄρτας, ιδρύθηκε το 625 π.Χ. ἀπό τό Γόργο, νόθο γιό τοῦ τυράννου τῆς Κορίνθου Κυψέλου (Στράβων 7.7.6). Τό ὄνομα ἦταν πιθανότατα τοπικό καί ὅπως ἐδειξαν οἱ ἀνασκαφικές ἐρευνες στήν Ἄρτα, ὑπῆρχε ἤδη ἀπό τόν 9ο αἰ. π.Χ. Ἡπειρωτικός οἰκισμός στή θέση τῆς μετέπειτα ἀποικίας.

Σημαντικό ρόλο ἔπαιξε ἡ Ἀμβρακία στόν 6ο αἰ. π.Χ. ὡς κέντρο τοῦ κορινθιακοῦ ἐμπορίου πρὸς τή βορειοδυτική Ἑλλάδα καί τήν ἴδια ἐποχή ἡ τέχνη καί κυρίως ἡ Γλυπτική ἀκμαζε στήν πόλη, ὅπου ἐργάστηκαν σύμφωνα μέ τήν παράδοση (Πλίnius HN 36.5.14) οἱ μαθητές τοῦ Δαιδάλου, ὁ Δίπποιος καί ὁ Σκύλλης.

Μία δεύτερη περίοδο ἀκμῆς γνώρισε ἡ Ἀμβρακία στόν 3ο αἰ. π.Χ., ὅταν ὁ Πύρρος τήν ἔκανε πρωτεύουσα τοῦ βασιλείου του καί τήν στόλισε μέ ἔργα τέχνης καί λαμπρά οἰκοδομήματα (Πολύβιος 21.27.2, 26.30.9, Δίων. ὁ Ἀλικαρνασσεύς, 1.50.4, Λίβιος 38.5.8, Πολυαῖνου Στρατηγήματα 8.52).

Ἡ Ἀμβρακία ἐκτείνεται κάτω ἀπό τή σύγχρονη Ἄρτα σέ βάθος πού κυμαίνεται ἀπό τό 0 μέχρι τά 4 καί πλέον μέτρα ἀπό τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους:

Τό μικρό θέατρο τῆς Ἀμβρακίας (φωτ. Θ. Γκνιάτσα).

ἦταν χτισμένη στους βόρειους πρόποδες τοῦ λόφου Περράνθη, στίς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ Ἀράχθου καί σέ ἀπόσταση 80 σταδίων (16 χλμ.) ἀπό τή θάλασσα (Ψευδο-Σκύλακος Περίπλους 33 στό GGM1, σ. 35-36, Διον. τοῦ Καλλιφῶντος Ἀναγραφή τῆς Ἑλλάδος 27-28). Τήν πόλη περικλείουν ἐπιβλητικά τείχη πού ἔχουν περίμετρο γύρω στά 5000 μ.

Οἱ ἀνασκαφικές ἐρευνες στήν Ἄρτα ἀποκάλυψαν λείψανα τῆς πόλης τῶν ἀρχαϊκῶν, τῶν κλασικῶν καί τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καί ἐριξαν φῶς στό πολεοδομικό σύστημα πού ἐφαρμόστηκε. Ἡ Ἀμβρακία ἦταν οἰκοδομημένη στόν 5ο αἰ. π.Χ. μέ τό Ἴπποδάμειο σύστημα καί εἶχε παράλληλους δρόμους πού ἀπέχουν μεταξύ τους 30.50 μ. καί διατρέχουν τήν πόλη ἀπό βορρᾶ πρὸς νότο. Στίς οἰκοδομικές νησίδες ἦταν χτισμένα δύο σπιτία, μέ ἐγκάρσιους ἀποχετευτικούς διαδρόμους. Τά σπιτία εἶχαν λίθινη κρηπίδα καί πλίνθινη ἀναδομία, διέθεταν πολλούς καί ἀνετους χώρους, πλακοστρωμένες αἰλές μέ πηγάδια πού ἦταν λιθοχτίστα καί βρέθηκαν σέ πολλά οἰκοδομικά τετράγωνα.

Στήν πόλη ὑπῆρχαν ναοί, ἡρώα, πρυτανεῖο, ἀνάκτορα, θέατρα, νεκροταφεῖα, ἀγάλματα καί ζωγραφικοί πίνακες, πολλά ἀπό τά ὁποῖα ἦρθαν στό φῶς μέ τίς σωστικές ἀνασκαφές πού διενεργεῖ ἡ IB Ἐφορεία Προϊστορικῶν καί Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Ἠλείου.

Θέατρα

Τό μικρό θέατρο

Ὁ Διονύσιος ὁ Ἄλικαρνασσεύς (1.50.4) ἀναφέρει τήν ὕπαρξη μικροῦ θεάτρου, πού

Τό στόμιο τοῦ φρέατος, στό ἄκρο τῆς ἀνατολ. παρόδου τοῦ θεάτρου.

χρη σήμερα, μέ διάμετρο ὀρχήστρας 6.70 μ. Ἐκτός ἀπό τήν ὀρχήστρα ἀποκαλύφθηκε μέρος τοῦ κοίλου, τῶν παρόδων καθώς καί τό δυτικό τμήμα τοῦ στυλοδάτη τοῦ προσκηνίου, ἐνώ κάτω ἀπό τό κοῖλο καί τήν ὀρχήστρα βρέθηκαν λείψανα κυκλικῶν κτηρίων πιθανότατα λουτρῶν τοῦ 4ου αἰ. π.Χ.

Αὐτοί οἱ χῶροι σώζουν ψηφιδωτά δάπεδα ἀπό μικρά ἀκέραια ποταμίσια ἢ θαλασσινά χαλίγια ἄσπρα καί μαῦρα. Τήν περιφέρεια τῶν κυκλικῶν χώρων περιβαλλει σπειροκῦμα, ἐνώ στό κέντρο εἰκονίζονται ἐρωτιδεῖς πού προσπαθοῦν νά πιάσουν κύκνους καί ἀνάμεσά τους δελφίνα. Στό διάστημα μεταξύ τῶν κυκλικῶν χώρων ἀπεικονίζεται ἐρμαϊκή στήλη καί μικρός ἐρωτιδέας, πάνω σέ θράχο, ἔτοιμος νά βουτήξει στή θάλασσα.

Τό θέατρο δέν στηρίζεται σέ φυσικό ὕψωμα, ἀλλά σέ ἐπιχωματωμένο πραινές, ὅπως καί ἄλλα ἀρχαῖα θεάτρα. Ἡ ἐπιχωμάτωση γιά τήν κατασκευή τοῦ κοίλου ἀποτελεῖται ἀπό χῶμα, λίθους διαφόρων μεγεθῶν καί λάσπη καί ἔχει καλύψει τούς δύο κυκλικούς χώρους τῶν λουτρῶν τῶν μέσων τοῦ 4ου αἰ. π.Χ. στό ἀνατολικό τμήμα τῆς σφενδόνης.

Τό κοῖλο

Τό κοῖλο διαρεῖται μέ δύο κλίμακες σέ τρεῖς κερκίδες. Στίς δύο πλάγιες σώζονται τρεῖς σειρές ἐδωλίων, ἐνώ στήν κεντρική τέσσερις καί ὑπάρχει καί ἡ ὑποδομή πέμπτης σειρᾶς. Γιά τήν κατασκευή τῶν ἐδωλίων χρησιμοποιήθηκαν λαξευμένοι ὀγκόλιθοι ἀπό σκληρό ἀσβεστόλιθο καθίσματα ἢ θρόνοι προεδρίας δέν βρέθηκαν.

Τό κοῖλο συγκρατεῖται κατὰ μήκος τῶν δύο παρόδων ἀπό ἀναλημματικούς

δρισκόταν κοντά στό Ἴερό τῆς Ἀφροδίτης Αἰνειάδας καί στό ἥρωο τοῦ Αἰνεῖα.

Τό μικρό θέατρο, πού βρέθηκε στό οἰκόπεδο τοῦ Ἐμπορικοῦ Ἐπιμελητηρίου στήν ὁδὸ Ἁγίου Κωνσταντίνου, ἀποκαλύφθηκε κατὰ τό μεγαλύτερο τμήμα ἀπό τόν ἀρχαιολόγο Ἡλία Ἀνδρέου τό 1976.

Τό θέατρο τῆς ὁδοῦ Ἁγίου Κωνσταντίνου εἶναι πράγματι μικρό, ἓνα ἀπό τά μικρότερα θεάτρα πού ἔχουν βρεθεῖ μέ-

τοιχους χτισμένους με άσβεστολιθικούς όγκόλιθους. Οί τοίχοι αὐτοί εἶναι σχεδόν παράλληλοι με τό στυλοβάτη τοῦ προσκηνίου καί βρισκονται σε άπόσταση πέντε μέτρων από αὐτόν.

Στό ανατολικό άκρο τοῦ αναλημματικοῦ τοίχου τοῦ κοίλου στήν ανατολική πάροδο άποκαλύφθηκε στόμιο φρέατος τῶν κλασικῶν χρόνων, τό όποιο ό ανασκαφείας συνδέει με τήν ὕπαρξη τῶν λουτρῶν κάτω από τό θέατρο.

Ἡ όρχήστρα

Ἡ όρχήστρα ἔχει σχήμα κύκλου με διάμετρο 6,70 μ. καί ἔχει κέντρο κοινό με τά ἐδώλια τοῦ κοίλου. Ἡ περιφερεία της απέχει δύο μέτρα από τήν ἐξωτερική πλευρά τοῦ στυλοβάτη τοῦ προσκηνίου. Τό δάπεδο τῆς όρχήστρας δέν σάζεται πιθανόν όμως νά ἦταν στρωμένο με άσβεστολιθικές πλάκες.

Ἡ ἔρευνα δέν άποκάλυψε όχετό κατά μήκος τοῦ τόξου τῆς όρχήστρας γιά τήν περισυλλογή τῶν νερῶν από τό κοίλο καί ό ανασκαφείας Ἡ. Ἄνδρέου ὑποθέτει ότι ὑπῆρχε συλλεκτήρια όπή στό δάπεδο τῆς όρχήστρας.

Ἄπό τίς δύο παρόδους τοῦ θεάτρου άποκαλύφθηκε ἡ ανατολική σε όλο τό μήκος καί τό πλάτος της πού εἶναι 5 μέτρα, ἐνῶ ἡ δυτική μόνο σε μήκος 3,50 μέτρα.

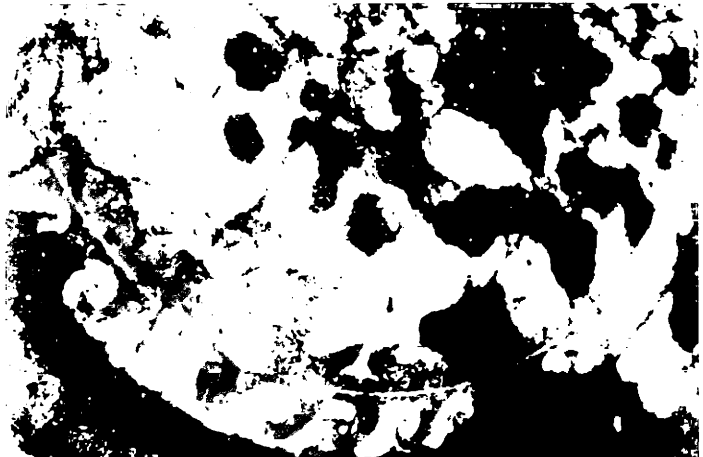
Τό Προσκήνιο

Στήν ανασκαφή τοῦ 1976 άποκαλύφθηκε καί ό στυλοβάτης τοῦ προσκηνίου σε μήκος 7,5 μ., πού πρέπει νά εἶχε ἰωνικό ἐπιστύλιο, όπως συμπεραίνει ό ανασκαφείας από ἕναν ἀκέραιο ἰωνικό ἡμικίονα, τμήματα δύο άλλων, καθώς καί από τμήμα ἰωνικοῦ ἐπιστυλίου πού βρέθηκε στή δυτική πάροδο.

Με βάση τά στοιχεία αὐτά προκύπτει ότι τό συνολικό μήκος τοῦ στυλοβάτη θά ἔφτανε τά 10 μέτρα καί τό ὕψος τοῦ προσκηνίου τά 2,40 μέτρα. Στήν πρόσοψη ὑπῆρχαν ἕξ ἰωνικοί ἡμικίονες, από πρασινωπό άμμόλιθο, πού στήριζαν ἰωνικό ἐπιστύλιο από τό ἴδιο ὕλικό.

Γιά τή σκηνή καί τά παρασκήνια δέν ἔχουμε στοιχεία, διότι ἡ ἔρευνα τοῦ θεάτρου καί κατά συνέπεια ἡ τελική δημοσίευση δέν ἔχει ολοκληρωθεῖ γιά τεχνικούς λόγους.

Ἡ χρονολόγηση τοῦ μικροῦ θεάτρου στά τέλη τοῦ 4ου με άρχές τοῦ 3ου αἰ. π.Χ. ἔγινε με βάση τή γε-

Μωσαϊκά κάτω από τό θέατρο (4ος αἰ. π.Χ.).

νική αρχιτεκτονική μορφή, τό σύστημα τοιχοδομίας τῶν ἀναλημμάτων τῶν παρόδων, τά κινητά εὐρήματα καί τήν κατασκευή τοῦ προσκηνίου. Στήν ἴδια χρονολόγηση καί κυρίως στήν ἐποχή τοῦ Πύρρου ὁδηγεῖ καί ἡ κεράμωση τῆς στέγης τῆς σκηνῆς.

Τό Μεγάλο Θέατρο

Σύμφωνα μέ τήν πληροφορία τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεά (1.50.4) στήν Ἀμβρακία πρέπει νά ὑπῆρχε καί δεύτερο θέατρο, τό ὁποῖο ὁ Hammond δέχεται ὅτι ἦταν ἔργο τῆς ἐποχῆς τοῦ Πύρρου καί ὑπέθετε ὅτι θρισκόταν ψηλά σέ φυσική κοιλότητα τοῦ λόφου τῆς Περγάνθης.

Οἱ ἀνασκαφές ὅμως τῆς IB' Ἐφορίας τό 1981-82 ἀποκάλυψαν τό μεγάλο θέατρο στό οἰκόπεδο Λιόγκα-Μηλιώνη στήν ὁδὸ Τσακάλωφ. Τό θέατρο βρέθηκε στό κέντρο τῆς πόλης, σέ μικρή ἀπόσταση ἀπό τό ναό τοῦ Ἀπόλλωνα καί τό μικρό θέατρο. Τό μεγαλύτερο μέρος του καλύπτεται ἀπό τίς ὁδοὺς Τσακάλωφ καί Μαξ. Γραικοῦ, ἐνῶ ἓνα σημαντικὸ τμήμα τοῦ κοίλου καί τῆς ὀρχήστρας καλύπτεται ἀπό τή διπλανή πολυκατοικία.

Γιά τήν κατασκευή τοῦ θεάτρου χρησιμοποιήθηκε ἡ πλαγιά μικροῦ ὑψώματος πού ὑπῆρχε στήν περιοχή μέχρις ὅτου τά τελευταῖα χρόνια ἀνοίχτηκε ἡ ὁδὸς Μαξ. Γραικοῦ.

Ἀπό τό κοῖλο σώζονται μόνο οἱ δάσεις τῶν ἐδωλίων, μακρόστενοι ἀσβεστόλιθοι, τοποθετημένοι ἀκτινωτά. Τά κυρίως ἐδώλια πιθανόν νά ἦταν ξύλινα καί γιά τήν ἔδρασή τους εἶχε χρησιμοποιηθεῖ ὁ φυσικός θράχος, ὁ ὁποῖος εἶχε λαξευτεῖ σέ ὀρισμένα σημεῖα γιά τό σκοπὸ αὐτό.

Τό κοῖλο πρὸς τά ἀριστερὰ στήριζε ἰσχυρότατος ἀναλημματικὸς τοῖχος πλ. 0,90 μ. ἀπὸ ἀσβεστολιθικούς ὀγκόλιθους. Ἀποκαλύφθηκε σέ μῆκος 5 μ. καί προχωροῦσε κάτω ἀπὸ τήν αὐλὴ τοῦ διπλανοῦ σπιτιοῦ.

Ἡ ὀρχήστρα στηρίζεται ἀπὸ λίθινο τόξο, πλάτους 0,65 μ. καί ἡ διάμετρος της ὑπολογίζεται στά 9 μέτρα.

Μέχρι στιγμῆς ὅμως δέν ἔχει διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξὴ ὀχετοῦ. Ἀπὸ τή σκηνὴ ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοῦ στυλοβάτη τοῦ προσκηνίου καί μικρὸ τμήμα τοῦ τοιχοβάτη.

Τό μεγάλο θέατρο τῆς Ἀμβρακίας χρονολογεῖται σύμφωνα μέ τήν πρώτη ἐκτίμηση τῶν στοιχείων ἀπὸ τήν ἀνασκαφέα Π. Καρατζένη στόν 4ο αἰ. π.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἡλ. Ἀνδρέου, Ἀνασκαφικὲς Ἔργασίες, Ἀρχαιολογικόν Δελτίον 31 (1976), Μέρος Β' 1, Χρονικά, Ἀθήναι 1984, σ. 199-201.
 Ἡλ. Ἀνδρέου, Τό μικρὸ θέατρο τῆς Ἀμβρακίας, Ἡπειρωτικά Χρονικά 25 (1983), σ. 9-23.
 Ἀμ. Βλαχοπούλου-Οἰκονόμου, Ἡγεμόνες καί κορυφαῖες κέραμοι μέ διακόσμηση ἀπὸ τήν Ἡπειροῦ Τύπος «ἀνθους λατοῦ ἐλίκων» (Διδ. διατρ.), Ἰωάννινα 1986.
 N. G. L. Hammond, Epirus, Oxford 1967.

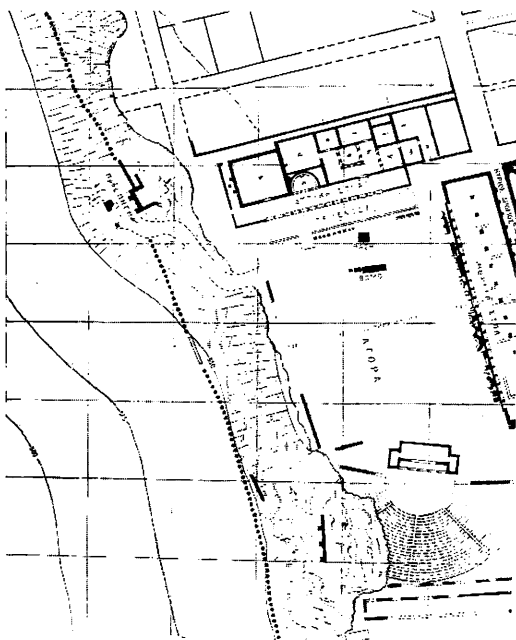
Π. Καρατζένη, 'Ανασκαφικές Έργασίες, Νομός Άρτας, 'Αρχαιολογικό Δελτίο 37 (1982), Β' 2 Χρονικά, 'Αθήνα 1989, σ. 263.

Π. Καρατζένη, 'Η Αρχαιολογική έρευνα στην Άρτα, Σκουφάς, τομ. Θ, Άρτα 1993/1, τεύχ. 80-81, σ. 297-315.

Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, 'Αμβρακία, «Μελέτες για την Άρτα» Ι, Άρτα 1992.

* * *

ΚΑΣΣΩΠΗ

Τμήμα της Αγοράς και τό μικρό θέατρο της Κασσώπης
(3ος αϊ. π.Χ.)

Στήν Κασσώπη, πρωτεύουσα του Ήπειρωτικού φύλου των Κασσωπαίων, πού ιδρύθηκε πιθανότατα στό 6' τέταρτο του 4ου αϊ. π.Χ., ύπήρχαν δύο θέατρα, τό μεγάλο και τό μικρό, όπως στή γειτονική Άμβρακία.

Η Κασσώπη, σύμφωνα μέ τόν κατάλογο των Θεωροδόκων τής Έπιδαύρου, στόν όποιο άναγράφεται, και τά πορίσματα των άνασκαφικών έρευνών, χτίστηκε πριν από τά μέσα του 4ου αϊ. π.Χ. στίς νότιες πλαγιές του Ζαλόγγου. Η πόλη έξησε και εύημερούσε έως τό 167 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι ύποδούλωσαν τήν Ήπειρο και κατάστρεψαν έβδομηνα Ήπειρωτικές πόλεις ανάμεσα στίς όποιες και τήν Κασσώπη. Ωστόσο οι νεότερες άνασκαφικές έρευνες αποκάλυψαν ότι η πόλη δέν εγκαταλείφθηκε όλοσχερώς, αλλά κατοικήθηκε μέχρι τό 31 π.Χ.,

όταν ό Όκταβιανός ίδρυσε τή Νικόπολη, στήν όποία μετέφερε κατοίκους από πολλές Ήπειρωτικές, Αίτωλικές και Άκαρνανικές πόλεις.

Οι πρώτες άνασκαφικές έρευνες έγιναν από τόν καθηγητή Σ. Δάκαρη μεταξύ των έτών 1952-1955, ενώ στή δεύτερη άνασκαφική περίοδο από τό 1977 έως τό 1983 συμμετείχε και τό Παν/μιο Ίωαννίνων και τό Αρχαιολογικό Ίνστιτούτο του Βερολίνου.

Η άρχαία πόλη καταλαμβάνει έκταση περίπου 400 στρεμμάτων και τήν περικλείουν ισχυρά τείχη πού έχουν περίμετρο γύρω στα 3000 μ. Οι δύο άπόκρημες κορυφές του όροπεδίου πού ύψώνονται στά βόρεια ήταν καλά όχρωμένες και έφοδιασμένες μέ δεξαμενές νερού.

Η πόλη χτίστηκε μέ τό «Ίπποδάμειο σύστημα» και χωρίζεται σέ οικοδομικά τετράγωνα μέ δρόμους πού τήν διανύουν από βορρά πρós νότο. Ύπολογίζεται ότι

Τό μικρό θέατρο από δυτικά (φωτ. Β. Γκανιάτσα).

μέσα στον περίβολο ήταν χτισμένα 600 ιδιωτικά σπίτια, ενώ μέρος του πληθυσμού πιθανότατα διέμενε έξω από την πόλη, σε αγροκτήματα.

Ο χώρος νότια της κεντρικής οδού, στη νοτιοανατολική γωνία της πόλης, ήταν προορισμένος για δημόσια χρήση. Τη θέση αυτή καταλαμβάνει η πολιτική Άγορά ή οποία πλαισιώθηκε σταδιακά από δημόσια οικοδομήματα (Πρυτανείο, Βουλευτήριο, Στοές) και εξωραϊστική με διάφορα μνημεία. Ο αρχαιότερος και ο πλέον επίσημος χώρος της Άγοράς βρισκόταν στη δυτική πλευρά της, όπου έκτεινόταν τό Πρυτανείο και τό Ίερό Τέμενος.

Τό Μεγάλο Θέατρο

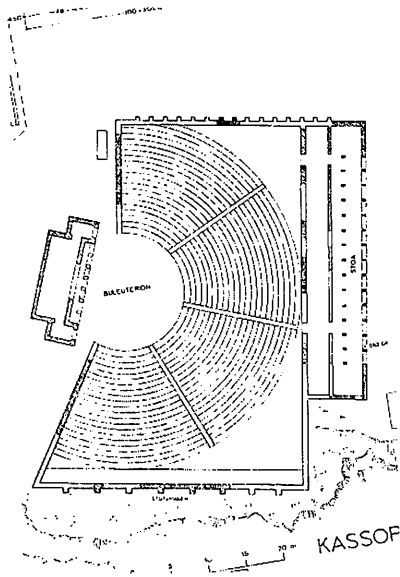
Τό μεγάλο θέατρο γιά τή διδασκαλία του αρχαίου δράματος βρίσκεται στή βορειο-δυτική πλευρά της πόλης, στά πόδια της ψηλότερης κορυφής και έχει νοτιοανατολικό προσανατολισμό.

Δύο πελώριοι βράχοι, πού τούς αναφέρει και ο Leake τό 1805 βρίσκονται στήν ορχήστρα του θεάτρου και σέ αυτούς όφείλεται ή καταστροφή των έδωλιών του.

Γιά τεχνικούς λόγους άνασκαφές δέν έγιναν άκόμη στό θέατρο και τά στοιχεία πού παραθέτουμε στηρίζονται κυρίως στίς παρατηρήσεις των καθηγητών Hammond και Δάκαρη.

Τό θέατρο της Κασσώπης παρουσιάζει μία ιδιορρυθμία σχετικά μέ τήν ορχήστρα, ή όποία δέ σχηματίζει όλόκληρο κύκλο, αλλά τόξο μεγαλύτερο από τό ήμικύκλιο.

Τό κοίλο, μέ διάμετρο βάσης 19 μ. και 82 μ. κορυφής, στηρίζεται στήν πρόσοψη μέ δύο πολυγωνικά ανάλημματα, ένισχυμένα μέ άντηρίδες. Τό ανατολικό ανάλημμα έχει καταρρεύσει και παρέσυρε ένα μεγάλο μέρος του κοίλου. Τό κοίλο χωρίζεται από ένα διάζωμα σέ δύο άνισα μέρη, τό κάτω μέ 24 σειρές έδωλιών και τό επάνω

Σχεδιαστική αναπαράσταση του μικρού
θεάτρου.

μέ 12. Στην κορυφή ένα πλατύτερο διάζωμα προστατεύεται εξωτερικά από έναν ισχυρό πολυγωνικό τοίχο.

Ἡ εἴσοδος γινόταν ἀπὸ τὴν ὀρχήστρα μὲ τὴ βοήθεια τῶν 11 κλιμάκων πού διακοῦν τὸ κοῖλο σὲ 10 κερκίδες, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ δύο ἀκρινές ἔχουν τὸ μισὸ πλάτος. Μία ἄλλη μικρὴ εἴσοδος, πού βρίσκεται στὴν ΒΑ πλευρὰ τοῦ πάνω διαζώματος, χρησίμευε γιὰ τὴν ἐξοδο τῶν θεατῶν ἀπὸ τὸ πάνω τμήμα τοῦ κοίλου.

Ἡ σκηνὴ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ὀρθογώνιο κτίσμα $11,95 \times 8$ μ. καὶ δύο στενόμακτρα παρασκήνια, διαστάσεων $6 \times 2,60$ μ., μεταξύ τῶν ὁποίων ἀναπτύσσεται τὸ προσκήνιο μὲ 6 πιθωνὸν στύλους.

Τὸ θέατρο τῆς Κασσώπης, τὸ ὁποῖο ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸ θέατρο τῆς Δωδώνης, χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν Δάκαρη στὸν 3ο αἰ. π.Χ. καὶ ὑπολογίζεται ὅτι ἔχει χωρητικότητα 5.000-6.000 θεατῆς.

Τὸ Μικρὸ Θέατρο

Τὸ μικρὸ θέατρο, πού καταλαμβάνει τὴ νοτιοανατολικὴ γωνία τῆς Ἀγορᾶς, χρησίμευε πιθανότατα ὡς Βουλευτήριον.

Ἐνα μεγάλο μέρος ἔχει παρασυρθεῖ μαζί μὲ τὸ ἔδαφος καὶ ἔχει κατακρημνισθεῖ. Τὸ κοῖλο του μὲ διάμετρο 46 μέτρα περικλείεται σ' ἕνα ἐξωτερικὸ περίβολο, διαστάσεων $47,50 \times 25$ μ. περίπου: ἔχει 22 σειρές ἐδωλίων, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι λαξευμένα στὸ φυσικὸ βράχο, καὶ χωρίζεται μὲ κλίμακες σὲ 4 κερκίδες.

Δυτικὰ τοῦ κοίλου καὶ τῆς ὀρχήστρας ὑπάρχει ἡ σκηνὴ διαστάσεων $15,40 \times 7,60$ μ. Ἀποτελεῖται ἀπὸ ἕνα ὀρθογώνιο κτίσμα μήκους 15,40 μ. καὶ πλάτος 3,90 μ. καὶ δύο πλάγια παρασκήνια ($3,70 \times 2,50$ μ.) πού προβάλλουν στὴν ὀρχήστρα καὶ παισιῶν τὸ λίθινο προσκήνιο μὲ 6 τετραγωνικοὺς στύλους στὴν πρόσοψη.

Ἡ χωρητικότητα τοῦ μικροῦ θεάτρου (Βουλευτηρίου) ὑπολογίζεται σὲ 2000-2500 ἄτομα. Πιθανότατα κατασκευάστηκε στὸν 3ο αἰ. π.Χ., στὴν ἐποχὴ πού ἡ Ἀγορὰ ἀπόχτησε μνημειακὸ ἀρχιτεκτονικὸ πλαίσιο.

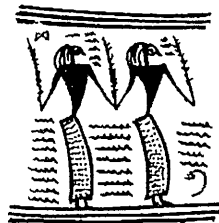
Ἀνατολικὰ τοῦ κοίλου ἀπαντᾷ ἕνα στωϊκὸ οἰκοδόμημα μὲ 15 κίονες στὸ ἐσωτερικὸ καὶ 13 στὴν πρόσοψη, τὰ ἄκρα τοῦ ὁποῖου εἶναι κλειστά, ὅπως καὶ στίς ἄλλες στοές τῆς Κασσώπης.

Τό μεγάλο θέατρο τής Κασσώπης από 'Ανατολικά (φωτ. Β. Γκλιάντσα).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- S. Dakaris, Cassopaia and the Elean Colonies, *Ancient Greek Cities* 4, Athens 1971.
- Σ. Δάκαρης, 'Αρχαιότητες 'Ηπείρου, Τό Νεκρομαντείο τοῦ 'Αχέροντος, 'Εφύρα-Πανδοσία-Κασσώπη, 'Αθήναι 1972.
- Σ. Δάκαρης, *Νεότερες ἀνασκαφές 1977-1983*, 'Ιωάννινα 1989.
- N. G. L. Hammond, *Epirus*, Oxford 1967.
- W. Hoepfner-E. L. Schwandner-S. Dakaris-K. Gravani-A. Tsingas, «Kassope, Bericht über die Ausgrabung einer spätklassischen Streifenstadt in Nordwestgriechenland; Wohnen in der klassischen Polis I: W. Hoepfner-E. L. Schwandner, Haus und Stadt im klassischen Griechenland München 1986.
- Κ. Γραβάνη-Κατσίκη, 'Η ἀρχαία Κασσώπη, Πρακτικά 'Επιμορφωτικῶν Σεμιναρίων 'Εναγῶν «Σύγχρονη 'Ελλάδα», «'Ηπειρος», 'Ιανουάριος 1994, 'Αθήνα 1994, σ. 183-190.
- Χρ. Τζουβάρα-Σούλη, *Λατρείες στήν Κασσώπη*, ΦΗΓΟΣ, Τιμητικός Τόμος γιά τόν καθηγητή Σωτήρη Δάκαρη, 'Ιωάννινα 1994, σ. 107-135.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΟΡΑΛΗΣ*

Ο Μεγάλος ζωγράφος της σύγχρονης Ελλάδας, ο Γιάννης Μόραλης, γεννήθηκε στην Άρτα το 1916. Ο πατέρας του Κωνσταντίνος Μόραλης ήταν φιλόλογος-γυμνασιάρχης, είχε δέ διατελέσει και πρόεδρος του Συλλόγου «Σκουφᾶς» της Άρτας κατά το έτος 1914. Ἄλλὰ καί ὁ παππούς Ἰωάννης Μόραλης ζούσε στην Άρτα καί μετά τήν ἀπελευθέρωση τῆς πόλης (1881) ἦταν μεταξύ τῶν ἀρτινῶν πού ὀρκίστηκαν ὡς ἔλληνες πολίτες.

Ὁ Γιάννης Μόραλης τό 1931 γράφηκε στήν Ἄνωτάτη Σχολή Καλῶν Τεχνῶν, μόλις 15 ἐτῶν. Εἶχε δασκάλους τούς Δημ. Γερασιώτη, Κωνστ. Παρθένη, Οὐμβ. Ἄργυρό, Γιάννη Κεφαληνό κ.ἄ. Ἔργα του πρωτοεξέθεσε τό 1933 στό «Στούντιο» Ν. Ρῶν. Τό 1937 πέθανε ὁ πατέρας του καί τήν ἴδια χρονιά ὁ Γιάννης Μόραλης ἔφυγε μέ ὑποτροφία τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν γιά τή Ρώμη καί τό Παρίσι. Μέ τήν κήρυξη τοῦ πολέμου τό 1939, γύρισε στήν Ἑλλάδα καί ὑπρέτησε στόν στρατό κατά τήν διάρκεια τοῦ ἑλληνοϊταλικοῦ πολέμου. Τό 1947 ἐκλέχτηκε τακτικός καθηγητής στήν ΑΣΚΤ, στήν ὁποία ὑπρέτησε μέχρι τό 1983.

Ὁ Μόραλης πραγματοποίησε πολλές ἐκθέσεις. Τό 1958 συμμετεῖχε στή Μπιενάλε τῆς Βενετίας ὅπου ἀπέσπασε κολακευτικά σχόλια καί τό Μουσεῖο τοῦ Τουρίνο ἀγόρασε ἔργα του. Τό 1959 σχεδίασε τήν γραμμική σύνθεση τῆς ΒΔ καί ΝΑ πλευρᾶς τοῦ ξενοδοχείου Χίλτον Ἀθηνῶν. Ἰδιαίτερες σειρές ἀποτελοῦν τά ἔργα του «Ἐπιτύμβια» (1958-1962), «Ἐπιθαλάμια» (1969-1972), «Πανσέληνος» (1978). Καί ἀκολουθεῖ το πέρασμά του στήν «σχηματοποιημένη ἀφαίρεση». Τίς περισσότερες ἐκθέσεις του τίς πραγματοποίησε στήν γκαλερί Ζουμπούλακη (1972, 1978, 1983, 1992, 1997).

---

* *Σημείωση «Σκουφᾶς»:* Τά στοιχεῖα τοῦ κειμένου πού δημοσιεύουμε προέρχονται ἀπό ρεπορτάζ τῆς Παρασκευῆς Κατμερτζῆ, τοῦ Δ. Μπιδρόπουλου καί τῆς Ἑλένης Μπίστικα, πού δημοσιεύτηκαν σέ ἀθηναικές ἐφημερίδες. Ἐπίσης ἀπό τίς «Ἐπτά Ἡμέρες» τῆς «Καθημερινῆς» (10-4-1994) ὅπου πλῆθος πληροφοριῶν γιά τόν μεγάλο ζωγράφο καί κείμενα τῶν Μ. Στεφανίδη, Ἐλ. Βακαλό, Κ. Τσιρόπουλου, Μαρ. Λαμπράκη-Πλάκα, Ἰωάννας Τσάτσου, Μανῶλη Χατζηδάκη, Μάνου Χατζηδάκη, Ὁδ. Ἐλύτη κ.ἄ. Ἄρκετες πληροφορίες παραθέτει καί ὁ 2ος τόμος «Ἑλληνες Ζωγράφοι» τοῦ Στ. Λυδάκη, σ. 373.

Πρέπει ιδιαίτερα νά μνημονεύσουμε τήν Ἐκθεση ἔργων τοῦ Μόραλη στήν Ἐθνική Πινακοθήκη (1988) καί τήν Ἐκθεση ἔργων του στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (1996), στήν ὁποία κυριολεκτικά ἀποθεώθηκε. Ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τό 1979 ἐτίμησε τόν Μόραλη μέ τό «Ἀριστεῖον» της.

Τό ἔργο τοῦ Μόραλη χαρακτηρίζεται ὡς «πολυδύναμο». Δέν περιορίζεται στήν ζωγραφική. Ἐπεκτείνεται σέ διακοσμῆσεις (ὄπως στό Χίλτον πού προαναφέραμε), σέ σκηνικά καί κοστουμιά (π.χ. γιά τό χορόδραμα τῆς Ραλλοῦς Μάνου, τοῦ Θεάτρου Τέχνης κ.ἄ.), σέ ζωγραφικές συνθέσεις-εἰκονογραφήσεις γιά τά βιβλία τῶν ποιητῶν Σεφέρη καί Ἐλύτη, κ.ἄ.

Ἡ ζωγραφική τοῦ Μόραλη εἶναι –κατά μιᾶ ἀποψη– ζωγραφική σκεπτόμενη, ἀλλά συνάμα καί συναισθηματικά φορτισμένη, πού οἱ διαφορετικές φάσεις της μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν ὡς «μεταμορφώσεις τῆς ἑλληνικότητας». Ὁ Ὀδυσσεύς Ἐλύτης, γράφοντας γιά τόν Μόραλη μιλάει γιά «μιᾶ ὀρισμένη αὐστηρότητα, φτασμένη μέσα του ὑποσυνείδητα καί πού σίγουρα ἔχει τήν προέλευσή της στήν Ἡπειρωτική του καταγωγή, πού συναντήθηκε μέ μερικές ἀπό τίς πιό ἀπαιτητικές μετα-Σεζανικές εὐρωπαϊκές ἀναζητήσεις».

Ὁ Μόραλης δέν ἀπομακρύνεται ἀπό τίς ἑλληνικές πηγές, ἴσα ἴσα ἀντλεῖ ἀπό αὐτές. Ὁ Ἐλύτης πάλι ἐπισημαίνει: «δέν αἰσθάνεται κανεῖς τήν ἀνάγκη ν’ ἀναρωτηθεῖ ἂν ὁ Μόραλης εἶναι μοντέρνος ἢ κλασικός, ἑλληνικός ἢ εὐρωπαϊκός». Ὁ Μόραλης φαίνεται νά βρίσκει στά ξένα καλλιτεχνικά ρεύματα ὁδηγούς ἀνάγνωσης τῆς ἑλληνικῆς παράδοσης. Τό ἔργο του στίς διαφορετικές πτυχές του αἴρεται εὐκόλα ὑπεράνω διλημάτων μεταξύ ἐντοπίου καί ξένου, ἐπαρχιωτισμοῦ καί κοσμοπολιτισμοῦ.

Τό ζωγραφικό ὕφος τοῦ Μόραλη στήν πορεία του πρὸς τήν σχηματοποιημένη ἀφαίρεση διατηρεῖ σταθερές ιδιότητες καί ἀξίες πού προσδιορίζουν τήν ταυτότητα τῆς δουλειᾶς του. Ἡ Πέγκυ Ζουμπουλάκη τό εἶπε μέ σαφήνεια: «Ὁ Μόραλης δέν πέρασε στήν ἀφαίρεση στεγνώνοντας ἀλλά συμπεκνώνοντας». Ὁ Δεληβοριάς ἐπισημαίνει ὀρισμένα ἀπό τά στοιχεῖα τοῦ εἰκαστικοῦ ὕφους τοῦ Μόραλη: ἀδιαφορία γιά τό τοπίο, γιά τούς ἐσωτερικούς καί ἐξωτερικούς χώρους, γιά κάθε ἐπιμέρους, ὅσοδῆποτε σημαντικό, συστατικό τοῦ περιβάλλοντος· ἐντοπισμός τοῦ εἰκαστικοῦ ἐνδιαφέροντος στήν γυναικεία, τήν καθολικότερη ἔκφραση τῆς ἀνθρώπινης μορφῆς· διαγραφή ἑνὸς κύκλου τεχνοτροπικῶν διεξόδων γύρω ἀπό τό ἴδιο, σταθερά ἀμετακίνητο κέντρο· ἐξισορροπητική συστοιχία φόρμας καί περιεχομένου μέσα ἀπό τή μαθηματική σύλληψη τῶν συνθέσεων· καταγιστική χρωματική εὐεξία πού διὰ τῶν ἀξιών της ἀναδεικνύει εὐεργετικά τό αἰσθητικό μήνυμα.

Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Μόραλη γιά τήν γυναικεία μορφή συνέχει μέν τίς διαφορετικές φάσεις τῆς ζωγραφικῆς του, ἀλλά –ὄπως ἐπισημαίνει ὁ Χρῦς. Χρήστου– «σέ καμμιά περίπτωση δέν περιορίζεται στήν ἐξωτερική ρεαλιστική περιγραφή, ἀλλά, μέ τήν ἔμφαση στό οὐσιαστικό καί τή σχηματοποίηση, τήν πληρότητα τοῦ σχεδίου καί τήν ἐσωτερικότητα τοῦ χρώματος, ἀποβλέπει πάντα στό νά φθάσει στόν καθοριστικό πυρῆνα τῶν θεμάτων του». Καί ἡ Ἄννα Τζάννες-Ξηρουκάκη ἐκτιμᾷ πὺς μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου «ἡ σχολαστική ἀπεικόνιση τῶν χαρακτηριστικῶν τῆς μορφῆς ὑποχωρεῖ (1948-58). Δίνοντας στά περισσότερα ἀπό τά ἔργα του αὐτῆς τῆς περιόδου τόν

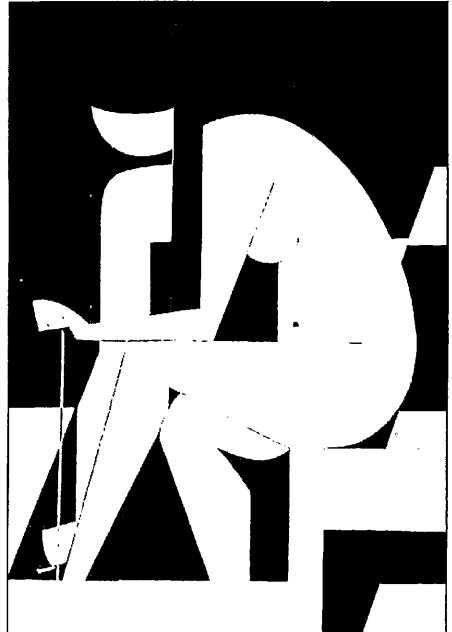
Δύο φίλες, 1946, 1.00×0.67 (Έθν. Πινακοθήκη)

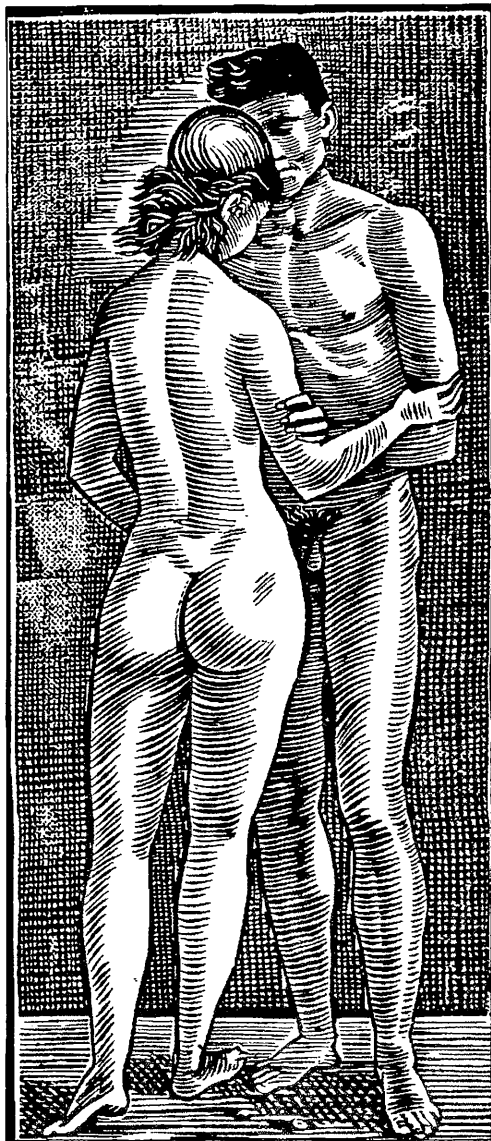
Έπιτύμβια σύνθεση - Φιλί, 1958, 1.07×0.78
(Έθν. Πινακοθήκη)

Έπιτύμβια σύνθεση, 1958-62, 1.50×1.50 (Έθν.
Πινακοθήκη)

Τό κορίτσι που λύνει τό σανδάλι, 1973, 1.46×1.00
(Μορφωτικό Ίδρυμα Έθν. Τράπεζας)

Ζωγράφου, 1942, πλάγιο ξύλο, 37,4x16,3

φίλων του, μέ τους οποίους τόν συνδέει βαθύς δεσμός πολλῶν χρόνων. Θεωρεῖται ιδιαίτερα γοπητευτικός ἀφηγητής, ἄνθρωπος χαριτωμένος, προσπνής καί πνευματώδης. Εἶναι ἕνας «εὐπατρίδης» πού δέν λέει ποτέ κακό λόγο γιά κανέναν». Δείχνει ιδιαίτερη μέριμνα γιά τούς νέους, ἰδίως τούς νέους ζωγράφους. Ἡ ζωή του εἶναι λιτή. Ἐργάζεται πολλές ὥρες στό ἐργαστηριό του τῆς ὁδοῦ Δεινοκράτους. Ἐπισκέπεται συχνά τό βιβλιοπωλεῖο τοῦ «Ἴκαρου», τό κέντρο «Μπραζιλίαν», τήν γκαλερί Ζουμπουλάκη, τό ἐστιατόριο «Φιλίππου». Τά καλοκαίρια του τά περνάει στό σπίτι του στήν Αἴγινα.

γενικό, ἀόριστο τίτλο «Ἐπιτύμβια» ὁ ζωγράφος ἐπιδιώκει νά ξεκαθαρίσει μνημές ἀπό τίς ἀττικές ἐπιτύμβιες στήλες στή σύνθεση καί τήν κλασική ἀγγογραφία στήν ἐκτέλεση, ὅπου κυριαρχεῖ ἡ τεχνική τοῦ περιγράμματος σέ συνδυασμό μέ τήν ἐγχάρακτη σκιαγραφία». Καί ὁ Ἐλύτης μιλάει γιά «μιά νοσταλγία τοῦ μνημειακοῦ πού παρωθοῦσε ἀνέκαθεν τό χέρι τοῦ ζωγράφου νά ὀργανώνει καί νά ἰσοροπεῖ τίς φόρμες του πάνω σ' ἕνα νοπτό ἀρχιτεκτόνημα, συνάμα ὅμως νά δίνει ἀκόμα καί στίς πιό αἰσθησιακές του συλλήψεις ἕνα μυστήριο καί μιά ἱερατικότητα βιβλική».

Καί ὁ Ἄγγ. Δεληβοριάς μιλόvτας γιά τό ἔργο τοῦ Μόραλη σημειώνει πώς πρόκειται γιά ἕνα «καθαρά ἑλληνικό εἰκαστικό λόγο, πού δοκιμάζεται δημιουργικά πάνω στά ἀποθέματα τῶν ἐμπειριῶν τῆς ἀρχαιότητας, τοῦ βυζαντινοῦ παρελθόντος καί τοῦ νεοελληνικοῦ ὁράματος».

Ὁ Δ. Μητρόπουλος ἐπισημαίνει: «τό ὕψιστο ἴσως δίδαγμα τοῦ ἔργου τοῦ Μόραλη εἶναι ὅτι ἡ σύνθεση ἀντιτιθέμενων στοιχείων μπορεῖ νά ὀδηγήσει σέ μιά σλιπνή ἀπλότητα μορφῶν, πλήρη συναισθημάτων».

Ὁ Μόραλης ἀναφέρεται ὡς ἄνθρωπος ὀλιγόλογος πού δέν ἀνοίγεται εὐκόλα, προστατεύοντας τόν ἰδιωτικό του χῶρο, ἀπολαμβάνει ὅμως ἰδιαίτερα τήν συντροφιά τῶν στενῶν

Ὁ Γιάννης Μόραλης δέν ἐπεδίωξε ποτέ ἀξιώματα καί διακρίσεις, ἄν καί τοῦ προτάθηκαν. Οἱ μόνες διακρίσεις πού δέχτηκε ἦσαν ἡ ἀπονομή τοῦ Ταξιάρχου τοῦ Φοίνικα (1965) καί τὸ Ἄριστεῖο Τεχνῶν τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν (1979).

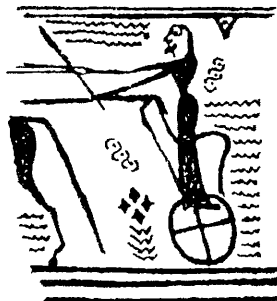
Ρωτήθηκε κάποτε γιατί δέν δίνει συνεντεύξεις. Καί ἀπάντησε: «Διότι προτιμῶ νά ἀφήνω τὰ ἔργα μου νά μιλοῦν». Καί σέ ἐρώτηση, ἄν ἔχει δώσει ποτέ συνέντευξη, ἀπάντησε: «Μοῦ ἔχει συμβεῖ, πολύ παλιά, νά πῶ κάτι καί μετά νά διαβάσω ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο. Ἔπειτα τί γνώμη νά σᾶς πῶ γιὰ τὴν τέχνη; Σήμερα μπορεῖ νά σκέφτομαι κάτι καί μετά ἀπὸ λίγο καιρὸ ἡ σκέψη προχωράει. Ἀλλάζουν οἱ πεποιθήσεις. Ἄν προσπαθῶ νά μιλήσω γιὰ τὴ ζωγραφικὴ μου, ὑπάρχει ὁ κίνδυνος ἢ νά πῶ περισσότερα καί νά ἐμφανίσω τὸ ἔργο μου σπουδαιότερο ἀπ' ὅσο εἶναι ἢ νά πῶ λιγότερα καί νά τὸ ἐλαφρύνω ἢ νά τὸ μειώσω».

Ὁ Μόραλης εἶπε καί κάτι πού ἀξίζει νά γίνει δίδαγμα γιὰ τοὺς νεότερους «Τρία πράγματα δέν θά κάνω ποτέ στή ζωή μου. Δέν θά γίνω ποτέ διευθυντής (καί δέν ἔγινε, ἄν καί τοῦ προτάθηκε ἀπὸ τὴν ΑΣΚΤ), δέν θά βγάλω λόγο (καί δέν ἔβγαλε), δέν θά γίνω ποτέ ἀκαδημαϊκός». Βέβαια ἡ Ἀκαδημία τὸν τίμησε τὸ 1979 μὲ τὸ «Ἄριστεῖο» τῆς καί ἄνοιξε τὶς αἴθουσές τῆς γιὰ –μιά τιμητικὴ ἐκδήλωση– Ἔκθεση τῶν ἔργων του, μιά ἔκθεση πού ἔγινε μὲ χορηγία τῆς «Εὐρωπενδυτικῆς».

Πολλοὶ μιλοῦν γιὰ τὴ σιωπὴ, τὴν πνευματικότητα, τὴν γεωμετρικὴ καθαρότητα, τὰ χρώματα τῆς ἐλληνικῆς γῆς, τὴ σημασία τῶν μορφῶν καί τῶν κωδίκων του, τὸ κλασικὸ ἰδεῶδες, τὸν ρυθμὸ, τοὺς χυμούς, τὴ συνέπεια στή χάραξη τῆς πορείας του, τὴ σοφὴ αὐστηρότητα καί τὴν ἀνθρώπινη ἐπιείκεια πού ἐκπέμπει τὸ ἔργο του.

Οἱ εἰκόνες καί τὰ χρώματα τοῦ Μόραλη εἶναι ἐκεῖνα πού διαδόθηκαν καί ἔντυσαν τὴν ἀντίληψή μας γιὰ τὴν ἐλληνικότητα σέ πλῆθος ἐφαρμογές. Ἀπὸ ποῦ ἀντίλησε αὐτὰ τὰ χρώματα; Ἄς ἀφήσουμε τὸν ἴδιο τὸν ζωγράφο νά ἀπαντήσει: «Εἶδα παιδάκι, μέσα σ' ἓνα κλουβί, μιά πέρδικα καί προσπαθῶ πολλές φορές νά φτιάξω τὸ χρῶμα τῆς πέρδικας. Ὅλη αὐτὴ ἡ γκάμα μὲ τὰ γκρίζα, πού εἶναι ἀδύνατον νά φύγει ἀπὸ τὴ μνήμη μου».

Καί συνεχίζει ὁ Μόραλης: «Ὅλα αὐτὰ μαζί, τὰ καμπαρέ, ἡ Ἐσκενάζυ, τὰ λαϊκὰ θέατρα, τὸ Ἐθνικὸ Θέατρο, ἡ Ὅπερα, σέ ἔσπρωχναν μιά πρὸς τὴ μιά καί μιά πρὸς τὴν ἄλλη. Ἐπρεπε νά κάνεις τὶς ἐπιλογές σου. Κι ἀπὸ λίγο παλιότερα, οἱ ἐπιλογές μου ἦταν κάπως ἔτσι. Ἐνῶ ἡ παιδεία μου ἀπὸ τὴν οἰκογένεια ἦταν πιὸ κλασικὴ, οἱ προτιμήσεις μου ἦταν πρὸς ἄλλα πράγματα».

ΣΤΗΝ ΑΜΒΡΑΚΙΑ

Ο 10ος ΑΘΛΟΣ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΗ;

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

Οἱ μῦθοι, τόσο οἱ σχετικοί μέ τούς θεούς, ὅσο καί οἱ σχετικοί μέ τούς ἥρωες (ἠρωϊκή μυθολογία), ἐγιναν ἀπό τά ἀρχαῖα χρόνια –μέχρι καί σήμερα– ἀντικείμενο ἔρευνας, ἀνάλυσης καί ἐρμηνείας ἀπό πάρα πολλούς συγγραφεῖς. Ἡ ἑλληνική θεολογία καί ἡ ἠρωϊκή μυθολογία –γράφει ὁ Ν. Παπαχατζῆς– δέν ἔμειναν ἀπλό σύνολο λαϊκῶν ἀφηγήσεων, ὅπως σέ πολλούς ἄλλους λαούς, ἀλλά ἐνέπνευσαν τήν ποίηση καί τίς εἰκαστικές τέχνες, οἱ ὁποῖες χειραφετημένες ἀπό τήν θρησκεία υπηρέτησαν τήν καλαισθησία ἐνός προικισμένου λαοῦ, μέ θέματα σχεδόν ἀποκλειστικά ἀπό τόν κόσμον τῶν μύθων».

Μερικοί μελετητές ὑποστήριξαν τήν ἄποψη πῶς σήμερα βρισκόμαστε στό λυκόφως τῆς μυθολογίας, γιατί «ὁ ὀρθολογισμός συντρίβει τήν φαντασία». Ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος ὁμως ἀντιτείνει πῶς «καμμιά ἐπιστημονική πρόοδος δέν πρόκειται ν' ἀνακόψει τή μυθοπλαστική διάθεση τοῦ ἀνθρώπου».

Γιά τό πῶς δημιουργήθηκαν οἱ μῦθοι, τόσο οἱ θεογονικοί-κοσμογονικοί, ὅσο καί οἱ ἠρωϊκοί, ἀναπτύχθηκαν πολλές ἀπόψεις. Ἐπικρατέστερες εἶναι: α) ἡ ἄποψη πῶς πυρήνας τῶν μύθων ἦταν κάποιο ἱστορικό γεγονός πού στοματικά μεταφέρθηκε ἀπό αἶωνα σέ αἶωνα, ἐμπλουτιζόμενο καθ' ὁδόν μέ φανταστικά στοιχεία. Κατά τόν Εὐῆμερο (330 π.Χ.) οἱ ἥρωες καί οἱ θεοί ἦσαν ἄνθρωποι πού διακρίθηκαν ὡς ἡγεμόνες καί θεοποιήθηκαν μετά τόν θάνατό τους, β) ἡ ἄποψη πῶς οἱ μῦθοι ὑποκρύπτουν κάποιο συμβολισμό ἢ κάποια ἀλληγορία. Οἱ ἥρωες –κατά τήν ἄποψη αὐτή– ἦταν σύμβολα τῆς γῆς, τῶν ἀστρῶν, τοῦ κοσμικοῦ χώρου (Πρόδικος ὁ Κεῖος, 450-400 π.Χ.) καί μερικοί δέχονται ὅτι οἱ μῦθοι ἔχουν βαθύ ἠθικό νόημα. Οἱ νεότεροι συμβολιστές δέχτηκαν τόν «φυσικό συμβολισμό», π.χ. τό σύννεφο πού ἐξαπολύει θύελλα ἐμφανίζεται ὡς δράκος πού τόν σκοτώνει ἕνας ἠλιακός θεός ἢ ἥρωας, ὅπως π.χ. ὁ Ἡρακλῆς.

*

Ὅπως σ' ὄλους τούς μύθους, ἔτσι καί στούς μύθους τούς σχετικούς μέ τόν Ἡρακλῆ, δόθηκαν διάφορες ἐρμηνεῖς. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης παρουσιάζει τόν Ἡρακλῆ ὡς θαυμάσιο ἄνθρωπο, πού ἐπωμίστηκε πρωτοφανεῖς μόχθους καί κινδύνους. Κατά τόν Ἐντμόν Ποτιέ (1855-1934) συμβόλιζε ὁ Ἡρ. τήν πάσχουσα καί ἐργαζόμενη ἀνθρωπότητα, τόν δυνατό ἄνθρωπο (πού τυραννιέται ἀπό τόν δειλό καί κακό ἄν-

Ο Ηρακλής τοξεύει τόν Γηρῶνη. Κάτω, νεκρός ὁ σκύλος Ὅρθος (Χαλκιδικός ἀμφορέας περί τό 530 π.Χ. - Παρίσι).

Relig. de la Grèce) καί κατ' ἄλλους ἔχει σχέση μέ τή λέξη ἦρωας (Hartung, Relig. und mythol. des Griechen). Ὅσον ἀφορᾷ τήν καταγωγή του, ἄλλοι τόν θέλουν Ἀργεῖο, ἄλλοι Θηβαῖο καί ἄλλοι ἦρωα τῶν Δωριέων. Ἦταν γιός τοῦ Διός καί τῆς Ἀλκμήνης. Πολλοί τόν κατατάσσουν στούς ἠλιακοὺς ἦρωες. Μάλιστα τόν ἐκ μέρους του φόνο τῶν τέκνων του τόν παραλληλίζουν μέ τόν καυστικό ἥλιο πού ξηραίνει τήν δλᾶστηση. Καί οἱ δώδεκα ἄθλοι τοῦ ἦρωα συμβολίζουν –κατ' αὐτούς– τά δώδεκα σημεῖα τῆς ζωδιακῆς ζώνης.

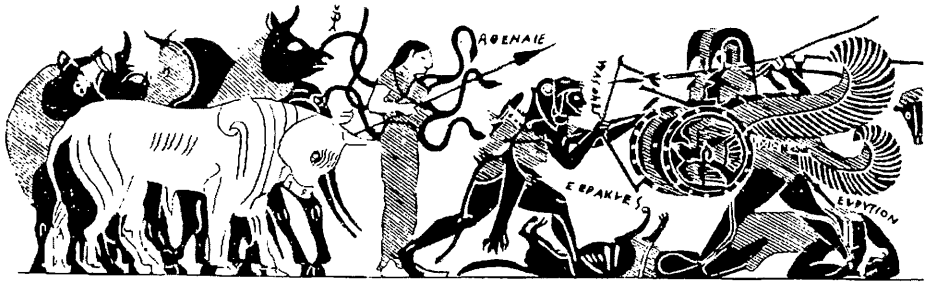
*

Στό παρόν σύντομο σημείωμα¹ ἄσχοληθοῦμε μέ τόν 10ο ἄθλο τοῦ Ἡρακλῆ, δηλαδή μέ τήν ἀρπαγή ἀπό τόν Ἡρακλῆ τῶν βοδιῶν τοῦ Γηρῶνη.

Ὁ Γηρῶνης ἦταν ἕνας τρικέφαλος καί τρισώματος γίγαντας-τέρας, γιός τοῦ Χρυσάωρος καί τῆς Καλιρρόης. Κατά πολλοὺς ἐρμηνευτές Χρυσάωρ σημαίνει χρυσό σπαθί, δηλαδή ἀστραπή. Καλιρρόη σημαίνει βροχή. Καί Γηρῶνης σημαίνει δυνατή

1. Ὡς βασικά δοθηήματα γιά τήν σύντομη αὐτή ἐργασία χρησιμοποιήθηκαν: α) Ἡ «Ἑλληνική Μυθολογία» τοῦ Ι. Ρισπέν, ἐκδ. Βίβλου, 1953, τ. Α', σ. 422, τ. Β', σ. 183-188. β) Ἡ «Ἑλληνική Μυθολογία» τοῦ P. Decharme, ἐκδ. Παρθενῶν, 1959, σ. 488. γ) Ἡ «Ἑλληνική Μυθολογία» τῆς «Ἐκδοτικῆς», 1986, τ. 4, σ. 55-62 (ἐποπτεία Ι. Θ. Κακριδῆ). δ) Ἡ «Ἱστορία Ἑλλην. Ἔθνους» τῆς «Ἐκδοτικῆς», 1971, τ. Β', σ. 123. ε) Τό «Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae-LiMC», Artemis Verlag, Zurich-München, 1990, τ. V, 1-2, στό ὁποῖο τό ἄρθρο γιά τόν Ἡρακλῆ καλύπτει 372 σελίδες. στ) Τό βιβλίο «Ἡρωες καί ἄνθρωποι» τῆς Λετίτια Γκάλι.

Στόν τόμο «Ἠπειρος» τῆς «Ἐκδοτικῆς» (ἐποπτεία Μιχ. Σακελλαρίου) δέν γίνεται λόγος γιά τόν 10ο ἄθλο. Στήν σελίδα 38 μόνο ἀναφέρονται τέκνα τοῦ Ἡρακλῆ στήν Ἠπειρο. Πρόκειται γιά ἐκδοση τοῦ 1997.

Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Γηρυόνης (ἀπὸ ἀρχαῖο ἀμφορέα).

φανῆ, δυνατός ἦχος, δηλαδή χειμάνας ἢ θύελλα, πού δεσμεύει τὰ λαμπρότερα χρώματα τῆς ἡμέρας καὶ τὰ γιοτερά τοῦ ἔαρος ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τῆς γῆς. Ὁ Γηρυόνης ἔμεινε στό νησί Ἐρύθεια, ὅπου εἶχε τό κοπάδι του μέ τὰ θαυμάσια κοκκινότριχα βόδια. Πολλοὶ θεωροῦν τό ὄνομα Ἐρύθεια μυθικό, πού συμβολίζει τὴν χώρα τῶν νεκρῶν καὶ πού ἐκεῖ ὑπῆρχε ἡ εἰσοδος τοῦ κάτω κόσμου. Καὶ ὁ Γηρυόνης ἀνῆκει – κατ’ αὐτούς – στίς μορφές τοῦ κάτω κόσμου. Κατά τὴν ἀποψη αὐτῆ, μέ τόν μῦθο τῶν βοδιῶν (καθὼς καὶ μέ τόν μῦθο τῆς σύλληψης τοῦ Κέρβερου πού ἦταν φύλακας τοῦ Ἄδη) συμβολίζεται ἡ πάλη τοῦ Ἡρακλῆ μέ τὰ στοιχεῖα τοῦ κάτω κόσμου καὶ ὁ ἀναβαθμὸς πρὸς τὴν ἀθανασία (Wilamowitz, Glaube d’ Hellenen, 1959, II, 28).

Ὁ Γηρυόνης εἶχε βουκόλο τόν Εὐρυτίωνα, γιὸ τοῦ Ἄρη. Καὶ φύλακα τοῦ κοπαδιοῦ εἶχε τόν δικέφαλο σκύλο Ὁρθο (ἢ Ὁρθρο), πού ἦταν ἀδελφός τοῦ Κέρβερου.

Ὅπως ὅλοι οἱ ἄθλοι τοῦ Ἡρακλῆ, ἔτσι κι ὁ 10ος, πραγματοποιήθηκε μέ ἐντολή τοῦ βασιλιᾶ τῶν Μυκηνῶν Εὐρυσθέα, ὁ ὁποῖος ἀπέβλεπε στὴν φυσικὴ ἐξόντωση τοῦ Ἡρακλῆ, λόγω τῶν μεγάλων δυσκολιῶν καὶ κινδύνων πού παρουσίαζε ἡ πραγματοποίηση τῶν ἄθλων.

Δέκατος λοιπὸν ἄθλος ἦταν ἡ ἐκπλήρωση τῆς ἐντολῆς τοῦ Εὐρυσθέα πρὸς τόν Ἡρακλῆ ν’ ἀρπάξει τὰ βόδια τοῦ Γηρυόνη καὶ νὰ τὰ ὀδηγήσει στίς Μυκῆνες. Ὁ Ἡρακλῆς ξεκίνησε καὶ μετὰ πολλὲς περιπέτειες ἔφτασε στὴ νῆσο Ἐρύθεια. Μέ τό ρόπαλό του ὁ Ἡρακλῆς τσάκισε τό κεφάλι τοῦ Ὁρθου καὶ ἐπίσης μέ τό ρόπαλο σκότωσε τόν Εὐρυτίωνα. Ἀρπάξε τὰ βόδια καὶ τὰ ὀδηγοῦσε πρὸς τὴν θάλασσα (ἢ πρὸς τόν ποταμὸ Ἀθημούντα). Ἀλλὰ ἐκεῖ τόν πρόφτασε ὁ Γηρυόνης. Ἀκολούθησε ἀνάμεσά τους πάλη, κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἡρακλῆς μέ μιά σαϊτιά σκότωσε τόν Γηρυόνη. Ὄδηγώντας τὰ βόδια στὸν δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς ὁ Ἡρακλῆς, εἶχε πολλὲς περιπέτειες καὶ τελικὰ ἔφτασε στίς Μυκῆνες.

Γιὰ τίς περιπέτειες αὐτές τοῦ Ἡρακλῆ ὑπάρχουν πολλὲς παραλλαγές τοῦ μύθου. Ὅπως ὑπάρχουν παραλλαγές γιὰ τό τί ἦταν ὁ Γηρυόνης, ἢ Ἐρύθεια ἢ τὰ τρία σώματα τοῦ Γηρυόνη. Μερικοὶ ὑποστηρίζουν πὼς ὁ Γηρυόνης ἦταν βασιλιάς τῆς Ἐρύθειας ἢ τῆς Ἰθρίας, πὼς ἢ Ἐρύθεια ἦταν κόρη του καὶ πὼς τὰ τρία σώματά του ἦταν τρία παιδιά του ἢ στρατιῆγοί του.

Αὐτός, ἐντελῶς περιληπτικά, εἶναι ὁ μῦθος γιὰ τόν 10ο ἄθλο.

Ποιός όμως ήταν ο τόπος στον οποίο πραγματοποιήθηκε ο 10ος άθλος; Οι πιο πολλοί αρχαίοι συγγραφείς, ίσως για να έπαυξήσουν ή για να μεγαλοποιήσουν τα κατορθώματα του Ήρακλή, τοποθετούν τον άθλο στην άνωτερη Δύση, κοντά στον Ώκεανό. Άλλοι συγγραφείς –νεότεροι– τοποθετούν τον άθλο στο νησί των Γαδείρων, κοντά στο σημερινό Κάδιξ. Υπάρχει όμως και η άποψη πως ο άθλος πραγματοποιήθηκε κοντά στην Άμβρακία ή σε κάποιο άλλο σημείο της Ήπειρου.

Θά παραθέσουμε ελάχιστα από τα κείμενα (πεζά ή ποιητικά) που αναφέρονται στους πρωταγωνιστές και στον τόπο του 10ου άθλου. Τα κείμενα και τα σχετικά σχόλια είναι τόσο πολλά, που δεν επαρκεί ένας πολυσέλιδος τόμος για να τα περιλάβει.

— Ο Ήσιόδος (8ος-7ος αι. π.Χ.) σημειώνει στην «Θεογονία» του:

*Χρυσάωρ δ' έτεκε τρικέφαλον Γηρυόνα
βουσί παρ' ειλίπodeσσι περιρρύτω είν' Έρυθείη
ήματι τώ οτε πέρ βοῦς ήλασεν εύρυμετώπου,
Τίρυνθ' εἰς ιερήν, διαβάς πόρον Ώκεανοῖο
(Όρθον τε κτείνας και βουκόλον Εύρυτιώνα
σταθμῶ έν περόεντι πέρην κλυτοῦ Ώκεανοῖο)*

(βλ. Hesiodi «Theogonia, opera et dies-scutum», Oxonii, MCMLXX, στ. 287-294, σ. 17. Επίσης «Θεογονία» Ήσιόδου από P. Mazon, Paris, Belles Lettres, 7η έκδ., 1967, στ. 287 έπ., σ. 42. Επίσης «Θεογονία» από Π. Λεκατοά, έκδ. Ζαχαροπούλου, 1955. Επίσης από Καρ. Σίττλ, Άθήναι, 1889, όπου σχολιάζεται κάποια αντίφαση μεταξύ των στίχων 287-294 και 979-983).

Ο Ήσιόδος τοποθετεί την Έρυθρία στην Ίθρηα.

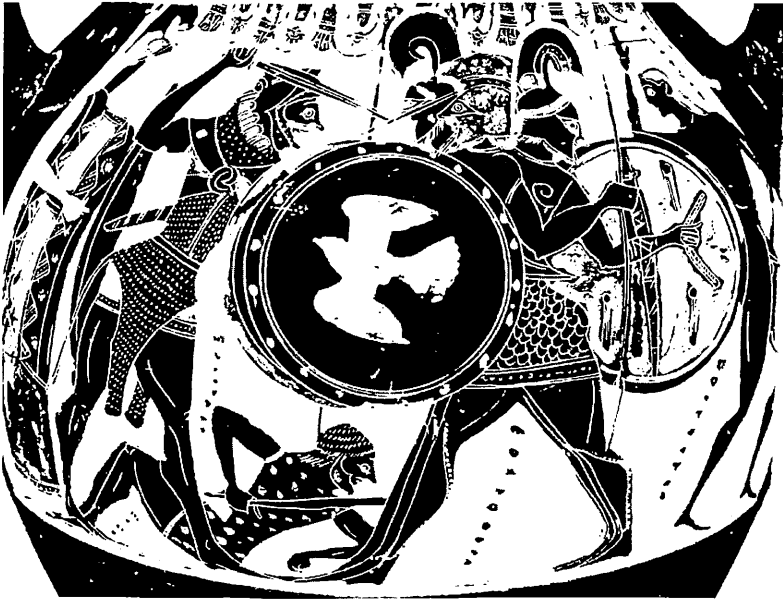
— Ο Πίνδαρος (6ος-5ος αι. π.Χ.) δεν προσδιορίζει σαφώς τό που πραγματοποιήθηκε ο 10ος άθλος. Άξίζει όμως να παραθέσουμε δυό ποιήματα που αποδίδονται στον Πίνδαρο. Τό ένα είναι μιά εξήγηση-δικαιολογία-νομιμοποίηση της αυτοδικίας:

*Νόμος ό πάντων βασιλεῦς
θνατῶν τε και άθανάτων
άγει δικαίων τό βιαϊότατον
ύπερτάτα χειροί τεκμαίρομαι
έργοισιν Ήρακλέος: έπει Γηρυόνα βόας
Κυκλαπίαν επί προθύμων Εύρυσθέος
άναιτήτας τε και άπριάτας ήρασεν.*

(βλ. Poetae Lyrici Graeci του Theod. Bergk, Lipsiae, MDCCCLXX VIII, v. I, 169 [151] στά Άδηλα).

Στό άλλο ποιήμά του ο Πίνδαρος ύμνει τον Γηρυόνη:

...Σέ δ' έγώ παρά νίν

Ὁ Ἡρακλῆς μέ ξίφος ἐπιτίθεται στόν Γηρυόνη (Μελανόμορφος ἀμφορέας περί τό 540 π.Χ. - Μόναχο).

αἰνέω μέν, Γηρυόνα, τό δέ μή φίλτερον
σιγάμι πάμπαν· οὐ γάρ εἰκός τῶν ἐόντων
ἀρπαζομένων παρὰ θ' ἐστία καθήσθαι
καί κακόν ἔμμεν.

(βλ. ὄ.π., στούς Διθυράμβους, τ. I, 81 [49], ὅπου πλούσιος σχολιασμός).

— Ὁ Σησίχορος (7ος-6ος αἰ. π.Χ.) στό ποίημά του, «Γηρυονηΐς» τοποθετεῖ τήν Ἐρύθεια κοντά στόν Ὠκεανό (βλ. Anthologia Lyrica Graeca τοῦ E. Diehl, v. II, σ. 41 καί Th. Bergk, ὄ.π., v. III, σ. 207-210, μέ πλούσιο σχολιασμό καί σχετικές ἀναφορές στό θέμα ἀπό Ἀριστοτέλη (Probl. XIX. 48), Στράβωνα (III. 148) καί ἀπό ἄλλους.

— Ὁ Ἐκαταῖος (περί τό 520-476 π.Χ.) εἶναι ὁ διασημότερος ἀπό τοῦς πρῖν ἀπό τόν Ἡρόδοτο λογοποιούς ἢ λογογράφους. Ὁ Ἡρόδοτος τόν ἀποκαλεῖ λογοποιό (2.143, 5.36.125), ἐνώ ὁ Θουκυδίδης τόν συμπεριλαμβάνει στούς λογογράφους (1.21). Ἔνα ἀπό τά βιβλία του εἶναι γνωστό μέ τόν τίλο «Γενηρολογίαι» ἢ «Ἡρωολογία», μέ κύριο θέμα τοῦς μύθους τοῦ Ἡρακλή καί τοῦ Δευκαλίωνα. Ὁ Ἐκαταῖος ἀντιμετωπίζει τοῦς μύθους μέ ὀρθολογισμό, μή φθάνοντας ὅμως στή διάλυση τοῦ μύθου. Ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἐκδόθηκαν στή σειρά F.H.G.I. (1-31, IV, 627) καί σέ αὐτοτελή ἐκδοση ἀπό τόν G. Nenci (Hecataei Milesii Fragmenta-1954).

Ὁ Ἐκαταῖος εἶναι ὁ πρῶτος πού ἀμφισβήτησε τόν τόπο τέλεσης τοῦ 10ου ἄθλου, χρησιμοποιώντας τή λογική του. Ὁχι στήν Ἴθρηια, ἀλλά περί τήν Ἀμπρακίαν πραγματοποιήθηκε ὁ ἄθλος, ὑποστηρίζει ὁ Ἐκαταῖος. Παραθέτουμε τήν ἄποψη τοῦ Ἐκαταίου, παρμένη ἀπό τήν «Ἀλεξάνδρου Ἀνάβαση» τοῦ Φλάβιου Ἀρριανοῦ (βλ.

Fl. Arriani, onae extant omnia, v. I, liber II, 16, Lipsiae MCMLXVII. Ἐπίσης «Ἀνάβασις Ἀλεξάνδρου», ἐκδ. W. Hein, ἐπιμ. E. Robson, MCMLXI, τ. I, κεφ. II, 16, London-Harvard).

Γράφει ὁ Ἀρριανός: «Γηρουόνην δέ, ἐφ' ὄντινα ὁ Ἀργεῖος Ἡρακλῆς ἐστάλη πρὸς Εὐρουσθέως τὰς βοῦς ἀπελάσαι τὰς Γηρουόνου καὶ ἀγαγεῖν ἐς Μυκῆνας, οὐδέν τι προσήκειν τῇ γῆ τῇ Ἰθίων Ἐκαταῖος ὁ λογοποιός λέγει, οὐδέ ἐπὶ νῆσον τινά Ἐρύθειαν (τῆς) ἔξω τῆς μεγάλης θαλάσσης σταλῆναι Ἡρακλέα, ἀλλὰ τῆς ἠπείρου τῆς περὶ Ἀμπρακίαν τε καὶ Ἀμφιλόχους βασιλέα γενέσθαι Γηρουόνην καὶ ἐκ τῆς ἠπείρου ταύτης ἀπελάσαι Ἡρακλέα τὰς βοῦς, οὐδέ τοῦτον φαῦλον ἄθλον τιθέμενον, οἶδα δέ ἐγὼ καὶ εἰς τοῦτο ἔτι εὐβοτον τὴν ἠπειρον ταύτην καὶ βοῦς τρέφουσαν καλλίστας καὶ ἐς Εὐρουσθέα τῶν μὲν ἐξ Ἠπείρου βοῶν κλέος ἀφίχθαι καὶ τοῦ βασιλέως τῆς Ἠπείρου τό ὄνομα τὸν Γηρουόνην οὐκ ἔξω τοῦ εἰκότος τίθεμαι...».

Ὁ Φλ. Ἀρριανός ἐξῆσε ἀπὸ 90-175 μ.Χ. Ἀποδέχεται τὴν ἄποψη τοῦ Ἐκαταίου πῶς ὁ ἄθλος τελέστηκε «περὶ τὴν Ἀμπρακίαν».

— Ὁ Σκύλαξ Καρυανδεύς (τέλος βου - ἀρχές 5ου αἰ. π.Χ.) τοποθετεῖ τὴν Ἐρύθεια «ἐν τῇ Κάστιδι χώρα». Στὸν «Περίπλου» του (κεφάλαιο Ἰλλυριοῦ) γράφει: «ἅπασιν ὁμοροὶ ἐν μεσογείᾳ Ἀπιντάνες ὑπὲρ τῆς Ὠρικίας καὶ Καρίας μέχρι Ἠδωνίας ἐν τῇ Κάστιδι χώρα εἶναι λέγεται δέ Διὸς ὄνομα Ἐρύθεια. Ἐνταῦθα λέγεται ὁ Γηρουόνης ἦκειν, καὶ τοὺς βοῦς βουκολεῖν» (βλ. Συλλογὴ Γεωγραφηθέντων, ἐκδ. Ἀφῶν Ζωσιμάδων, Βιέννη, ΑΩΖ, τ. Α', σ. 25-26). Ὁ σχολιαστής (δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομά του) διορθώνει τὸ κείμενο τοῦ Σκύλακα ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀκριβῆ γραφὴν τῶν τοποθεσιῶν. Καὶ σημειώνει: «πλείστοι γὰρ τῶν ἀρχαίων ἠγήσαντο ὅτι Ἡρακλῆς οὐκ ἐκ τῆς πέραν τῶν Ἡρακλείων στηλῶν Ἐρυθείας, ἀλλ' ἐκ τῆς Ἠπείρου τὰς Γηρουόνου βοῦς ἀπελάσαι καθάπερ καὶ Ἐκαταῖφ δοκεῖ καὶ Ἀρριανῶ... ἀλλὰ τῆς Ἠπείρου τῆς περὶ Ἀμπρακίαν τε καὶ Ἀμφιλόχους βασιλέα γενέσθαι Γηρουόνην... Οὕτω δ' ἔστιν ἰδεῖν καὶ παρ' Εὐσταθ, ἐν τοῖς εἰς Διονύσιον ὑπομνήμασιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ Ἀριστοτέλης (ἐν τῷ περὶ θαυμασιῶν ἀκουσμάτων, κεφ. 145) εὐρεθῆναι φησὶ στήλην τινὰ ἐν τῇ Αἰνιάνων γῆ περὶ πόλιν Ὑπάτην, ἐφ' ἧς ἐπιγέγραπται.

*Ἡρακλέους τεμένειτε Κυθήρα Περσεφάαση
Τυδροονήσας ἀγέλην ἐλάων ἠδ' Ἐρύθειαν ἄγων...*

Ἐνθα ὑποσυνάπτει, ἀπ' ἐκείνου τοῦ χρόνου Ἐρυθρον κεκληθῆσαι τοῦτον τὸν τῆς Ἠπείρου τόπον μηδέποτε γὰρ ἐν ὤκεανῶ νῆσον Ἐρύθειαν εὐρεθῆναι. Ὁ δέ Σαλμάσιος «δύο», φησὶν, ὑπάρχουσι ἐπιγραφαί...» (καὶ συνεχίζει ὁ σχολιαστής, παραθέτων τὴν μίαν ἐπιγραφὴν, γνῶμες καὶ ἄλλων σχολιαστῶν καὶ φυσικὰ καὶ τὴν δική του ἄποψη, καταλήγοντας «οὐ γὰρ εἰς Ἐρύθειαν ἦγαγε τὴν ἀγέλην Ἡρακλῆς, ἀλλ' ἐξ Ἐρυθείας ἀπήλασεν, ἦτοι τῆς Ἠπειρωτικῆς».²

— Ὁ Ἡρόδοτος (480-420 π.Χ.) ἔχει τὴν ἄποψη πῶς ἡ Ἐρύθεια ἦταν στὰ Γάδειρα. Γράφει: «Γηρουόνα δέ οἰκέειν ἔξω τοῦ Πόντου, κατοικημένον τὴν Ἑλληνες

2. Ἡ ἄποψη τοῦ σχολιαστῆ, πῶς ἡ Ἐρύθεια ἦταν στὴν ἠπειρωτικὴ Χαονέα, ἀμφισβητεῖται, γιὰ δὲν προκύπτει μὲ σαφήνεια ἀπὸ τὰ κείμενα.

*Ὁ Ἡρακλῆς ἐπιτίθεται στὸν Γηρυόνη μὲ τὸ ρόπαλο. Κάτω πληγωμένος ὁ Εὐρυτιάνας
(ἀπὸ ἀρχαῖο ἀμφορέα).*

λέγουσιν Ἐρύθειαν νῆσον, τὴν πρὸς Γηδείροισι τοῖσι ἔξω Ἡρακλέων στηλέων ἐπὶ τῷ Ὠκεανῷ» (βλ. Herodoti Historiae, ἐπιμ. Car. Hude, Oxonia, ed. tertia, t. prior, Δ' 7, 8 καὶ A. Goldey, London-Harvard, MCMLXIII, τ. 2ος, σ. 206).

— Ὁ Διόδωρος Σικελιώτης (90-20 π.Χ.) δέχεται καὶ αὐτὸς τὴν Ἐρύθεια στὴν Ἴθρηα. Γράφει: «Εὐρυσθέως δὲ προστάξαντος ἄθλον δέκατον τὰς Γηρυόνου βοῦς ἀγαγεῖν, ἃς νέμεσθαι συνέβαινε τῆς Ἴθρηας ἐν τοῖς πρὸς τὸν Ὠκεανὸν κεκλιμένους μέρεσιν... Χρυσάωρ ὁ λαβὼν ἀπὸ τοῦ πλοῦτου τὴν προσηγορίαν βασιλεύει μὲν ἀπάσης Ἴθρηας, τρεῖς δ' ἔχει συναγωνιστὰς υἱούς, διαφέροντας ταῖς τέ ρώμαις τῶν σωματίων καὶ ταῖς ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἀγῶσιν ἀνδραγαθίας...» (βλ. Διοδώρου Βιβλιοθήκη Ἱστορική, ἐπιμ. Lud. Dindorfii, Lipsiae, MDCCCLXVI v. I, lib. IV, cap. XVI-XVII, σ. 358 καὶ Διόδωρος Σικελιώτης, London-Harvard, transl. C. H. Oldfather, MCMLXI, τ. 2ος, σ. 396).

— Ὁ Πανουσαῖος (2ος μ.Χ. αἰ.) γράφει: «κατὰ δόξαν πρόσταξεν Εὐρυσθεὺς τῶν ἐν Ἴθρηα βοῶν ἐλάσαι τῶν Γηρυόνου βοῶν τὴν ἀγέλην...» (βλ. Πανουσαῖος, ἐπιμ. W. Jones, London-Harvard, MCMLXV, τ. 2ος, β. IV, XXXVI, 24, σ. 374 καὶ Πανουσαίου Ἑλλάδος Περιήγησις, ἐκδ. Παπύρου, Ἀθ. 1954, σ. 255).

— Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς (τέλος 1ου π.Χ. αἰ. - ἀρχές 1ου μ.Χ. αἰ.) γράφει: «ὡς δὲ κελευσθεὶς ὑπ' Εὐρυσθέως Ἡρακλῆς σὺν τοῖς ἄλλοις ἄθλοις καὶ τὰς Γηρυόνου βοῦς ἐξ Ἐρυθείας εἰς Ἄργος ἀπελάσαι, τελέσας τὸν ἄθλον...».

Ὁ Ἀλικαρνασσεύς δέχεται καὶ αὐτὸς ὡς τόπο πού τελέστηκε ὁ 10ος ἄθλος τὴν Ἴθρηα (βλ. Roman Antiquities, London-Harvard, MCMLX, v. I, β. I, 39, 1, σ. 124, ἐπιμ. E. Cary).

— Ὁ Ἀπολλόδωρος (180-120 π.Χ.) γράφει: «Δέκατον ἐπετάγη (ἢ ἐτάγη) ἄθλον

τάς Γηρυόνου βόας (ἢ βοῦς) ἐξ Ἐρυθείας κομίζειν. Ἐρυθραία δέ ἦν ὠκεανοῦ πλησίον κειμένη νῆσος, ἣ νῦν Γάδειρα καλεῖται. Ταύτην κατόκει Γηρυόνης... τριῶν ἔχων ἀνδρῶν συμφυῆς σῶμα, συνηγμένον εἰς ἓν κατὰ τόν γαστέρα, ἐσχισμένον δέ εἰς τρεῖς ἀπό λαγόνων τε καί μηρῶν...» (βλ. Ἀπολλόδωρος, London-Harvard, ἐπιμ. Sir J. G. Frazer, MCMLXVII, τ. I, β. II, V, 10, ὁ. 210). Ὡστε καί ὁ Ἀπολλόδωρος τοποθετεῖ τήν Ἐρυθραία στήν Ἴθρηα.

— Ὁ Δίων ὁ Κάσιος Κοκκηιανός (155-235 μ.Χ.) ἐμμέσως ἀφῆνει νά νοηθεῖ πῶς ὁ ἄθλος πραγματοποιήθηκε ἔξω ἀπό τήν Ἑλλάδα καί μᾶς δίνει μιά χαριτωμένη ἐξήγηση γιά τό πῶς πῆρε ἡ Ἰταλία τό ὄνομά της. Γράφει: «...εἶτα ἀπό Ἰταλοῦ τινός, ἡ ἀφ' ἐνός ταύρου τῶν Γηρυόνου ἀγομένων παρ' Ἡρακλέους καί ἀποσκορήσαντος τῆς ἀγέλης καί ἀπό Ρηγίου διανηξαμένου εἰς Σικελίαν... Ἰταλία ἡ χώρα ἐκλήθη ἰταλόν γάρ Τυρρηνοί τόν ταῦρον καλοῦσιν, οὕτως οὖν Ἰταλία ἡ χώρα ἐκλήθη...» (βλ. Δίωνος Κασίου «Ρωμαϊκή Ἱστορία», Lipsiae, MDCCCLXIII, v. I, 4.1, 2, 3, σ. 3).

— Ὁ Πτολεμαῖος Ἡφαιστίανος (1ος-2ος αἰ. μ.Χ.)³ ἐμμέσως καί αὐτός ἀφῆνει νά νοηθεῖ πῶς ὁ ἄθλος τελέστηκε στήν Ἴθρηα. Γράφει: «...ὡς Ἡρα συμμαχοῦσα τῷ Γηρυόνη πιτρώσεται ὑφ' Ἡρακλέους... ὡς Κόρυθος, Ἴθρη τό γένος ὧν καί Ἡρακλέους ἐρώμενος, πρῶτος κόρυθα κατεσκευάσεν, ἐξ' οὗ καί τήν ἐπωνυμίαν λαβεῖν φησὶ τό ὄπλον» (βλ. Photius Bibliothéque, ἐκδ. Belles Lettres, ἐπιμ. René Henry, 1962, τ. III, 1476', 32-36).

— Ὁ Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.) γράφει: «ἐν τέ γάρ τῇ Χαονία... εἶλοντο γάρ δῆ, ὡς οἱ ἐκεῖ μυθολογοῦσιν, ἐξουσίας δοθείσης ὑπό τοῦ Ἡρακλέους ὅτε ἦλθεν ἄγων ἐξ Ἐρυθείας τάς βοῦς...» (βλ. «Μετεωρ.» Β' κεφ. III σέ συνδυασμό μέ κεφ. 133 καί 145 τῶν «Θαυμασίων ἀκουσμάτων» καί Probl. XIX 48).⁴

— Ὁ Σκύμνος ὁ Χίος (2ος π.Χ. αἰ.) τοποθετεῖ τήν Ἐρυθραία μετά τίς στήλες τοῦ Ἡρακλέους. Γράφει:

*Πρός ἥλιον δύνοντα πλοῦς ἐσθ' ἡμέρας
Εἶτ' ἐχομένη' στί νῆσος ἡ καλουμένη
Ἐρυθραία, μεγέθει μὲν βραχεῖα παντελῶς,
Βοῶν ἀγέλας ἔχουσα καί βοσκομάτων
Προσεμφερεῖς ταῦροις τε τοῖς Αἰγυπτίοις
καί τοῖς κατὰ τήν ἡπειρον ἔτι Θεσπρωτίας.*

(βλ. «Σύλλογῆ ἐν ἐπιτομῇ γεωγραφηθέντων», ἐκδ. Αφῶν Ζωσιμάδων, Βιέννη, ΑΩΖ', σ. 523, στ. 150-155 καί Scymni Chii «Periegesis», Berolini, MDCCCXLVI).

— Ὁ Ἄθαν. Σταγειρίτης (τέλος 18ου - ἀρχές 19ου αἰ. μ.Χ.) δέχεται τόν Γηρυόνη ὡς βασιλιά τῆς Ἰσπανίας ἢ τῶν Βαλεάρων νήσων ἢ τῆς Ἐρυθείας «ἦτις ἦτον τά Γάδειρα, ὅπου εἶναι ἤδη τό Κάδιξ. Ἦτον δέ πλούσιος καί ἰσχυρός διότι εἶχε σῶμα συμφυῆς τριῶν ἀνδρῶν. Εἶχε καί ἀγέλας πολλές καί ὠραίας καί σκύλον φύλακα τόν

3. Ὁ Πτολεμαῖος Ἡφαιστίανος εἶναι πῶς γνωστός ὡς Πτολεμαῖος ὁ Χέννος. Οἱ Φώτιος καί Σουΐδας τόν ὀνομάζουν «ὁ Ἡφαιστίανος». Ὁ Τζέτζης τόν ὀνομάζει Ἡφαιστίαννα. Ὁ Πτολεμαῖος ἔζησε ἐπί Τραϊανοῦ καί Ἀδριανοῦ.

4. Ἀμφισβητεῖται ἂν τά «Θαυμάσια Ἀκουσματα» εἶναι ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλη. Πολλοί τά χαρακτηρίζουν ὡς ἔργο Ψευδο-Ἀριστοτέλη.

Ἵορθρον, τόν δικέφαλον καί βουκόλον τόν Εὐρυτίωνα. Ὁ Διόδωρος λέγει (Δ΄ ΙΖ) ὅτι τό τριῶν ἀνδρῶν συμφυεῖς σῶμα ἦσαν τρεῖς ἀδελφοί σύμφωνοι, ἰσχυροί καί ἔμπειροι στρατηγοί. Οὕτω πῶς λέγει καί ὁ Ἀπολλόδωρος (Γ΄Ε΄ 9), ὅτι τό σῶμα ἦταν συνημμένον εἰς ἓν κατά τήν γαστέρα· ἀπό δέ τῶν λαγόνων καί μηρῶν διεχωρίζετο εἰς τρία. Ὁ ἐστίν εἶχον μίαν γνώμην καί μίαν καρδίαν· πόδας ὅμως, τουτέστιν δεξιότητα ἢ ἀρετήν σωματικὴν διάφορον. Τόν δέ δικέφαλον κῦνα νομίζουσι τινές στρατηγόν ἔμπειρον κατά γῆν τε καί θάλασσαν. Ὁ δέ Παλαίφατος λέγει (κα΄) ὅτι ἡ πόλις τοῦ Γηρυόνου ἦτον ἐν τῷ Εὐξείνῳ πόντῳ Τρικαρία καλουμένη καί ἐκεῖθεν ἔπλασαν αὐτόν τρικάρηνον. Ἀλλ’ ἡ κοινὴ γνώμη ἐδέχθη τὴν Ἰσπανίαν βασιλείου τοῦ Γηρυόνου ἢ τινὰ ἐκεῖ πλησίον νῆσον. Ὁ δέ Ἀρριανός λέγει (Β΄Ιστ΄) ὅτι ἦτον εἰς τὴν Ἥπειρον. Ὁ δέ Ἀριστοτέλης ἢ ὁ συγγραφεὺς τῶν θαυμασιῶν ἀκουσμάτων, ἀναφέρει (κεφ. με΄) ὅτι εἰς τόν καιρὸν αὐτοῦ εὐρέθη εἰς τὴν Ὑπάτην πόλιν τῶν Αἰνείων τὶς ἐπιγραφὴ, δεικνύουσα, ὅτι ἡ Εὐρύθεια ἦτον ἐκεῖ πλησίον ἦτον ὅμως διεφθαρμένη ἢ ἐπιγραφὴ, καί ματαίως ἐδοκίμασαν πολλοὶ νὰ διακρίνωσι τό πράγμα... Ὁ δέ Γηρυόνης ἔπεμψε δύο στρατηγούς κατά τοῦ Ἡρακλέους, τόν Ἵορθρον καί Εὐρυτίωνα, οἵτινες νικηθέντες ἐφονεύθησαν εἰς τὴν μάχην... Ὁ Γηρυόνης στρατεύσας καί αὐτός, ἔφθασε τόν Ἡρακλέα κατά τόν ποταμόν Ἀνθεμόντα, ὅπου συνεκροτήθη ἄλλη μάχη αὐστηρά καί ἐφονεύθη καί ὁ Γηρυόνης (Ἀπολλ. Γ΄Ε΄ 9, Πανυσαν. Φωκικ. Ις΄). Εἶχε δέ καί θυγατέρα Εὐρύθειαν καλουμένην ἀφ’ ἧς ὀνομάσθη ἡ νῆσος» (βλ. Ὠγγυία ἢ Ἀρχαιολογία, τ. Ε΄, σ. 274, Βιέννη, 1820).

*

Ἀπό ὅλα τὰ παραπάνω γίνεται φανερό πῶς γιὰ τόν τόπο πού πραγματοποιήθηκε ὁ 10ος ἄθλος ἀναπτύχθηκαν τρεῖς ἀπόψεις. Ἡ πρώτη, ἢ καί ἐπικρατέστερη, δέχεται ὡς τόπο τέλεσης τοῦ ἄθλου τὴν Ἰθρηρία καί συγκεκριμένα τὴ νῆσο τῶν Γαδείρων, κοντὰ στό σημερινὸ Κάδιξ. Εἶναι μιὰ ἀποψη πού «πονητικὴ ἀδεία» διανθίζεται μέ τόσα κατορθώματα τοῦ Ἡρακλῆ καί στό πῆγαινε καί στό ἔλα, ὥστε εὐλόγα μοροῦμε νὰ ποῦμε πῶς δέν ἔχει καμμιά σχέση μέ κάτι τό πραγματικό. Ἡ δεύτερη ἀποψη δέχεται ὡς τόπο τέλεσης τοῦ ἄθλου τὴν Ἥπειρο καί πιό συγκεκριμένα τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμβρακίας, ἢ τὴν περιοχὴ τῆς Χαυνίας-Κεστρίδος. Καί γιὰ μὲν τὴν Ἀμβρακία μιλάνε μέ σαφήνεια ὁ Ἐκαταῖος καί ὁ Ἀρριανός καί ἀρκετοὶ σχολιαστές. Γιὰ τὴν δέ Χαονία εἶναι ἀσαφὴ τὰ κείμενα, γιατί σ’ αὐτὰ γίνεται λόγος πῶς ὁ Ἡρακλῆς, φεύγοντας ἀπὸ τὴν Εὐρύθεια, πέρασε ἀπὸ τὴν Χαονία καί ὄχι πῶς ἀπὸ τὴν Χαονία ἄρπαξε τὰ βόδια. Νομίζω λοιπόν πῶς λαθεμένα μερικοὶ σχολιαστές, ἀλλὰ καί ὁ Δημ. Εὐαγγελίδης⁵ (βλ. «Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἥπειρου», ἐκδ. ΕΗΜ, 1962, σ. 22) ἐρμηνεύουν τὰ ἀρχαῖα κείμενα καί μάλιστα τόν Ἀριστοτέλη (βλ. σχετικὰ μέ τό θέμα καί Hammond «Erigus», σ. 41-42, 368, 476. Ἐπίσης Dakaris «Cassopaiia» σ. 16, «Θεσπρωτία» σ. 25-26). Ἀντίθετα, τὰ κείμενα πού ὀρίζουν ὡς τόπο τέλεσης τοῦ ἄθλου τὴν περιοχὴ τῆς Ἀμβρακίας εἶναι σαφῆ. Συνδυαζόμενα δέ μέ τὴν ἐρμηνεῖα πού δίνουν πολλοὶ γιὰ τό πρόσωπο τοῦ Γηρυόνη (δηλαδή ὡς πρόσωπο τοῦ κάτω

5. Ὁ Δημ. Εὐαγγελίδης, ἂν καί θεωρεῖ πῶς ἡ γνώμη τοῦ Ἐκαταίου εἶναι βαρύνουσα (βλ. «Οἱ ἀρχαῖοι κάτοικοι τῆς Ἥπειρου», ἐκδ. ΕΗΜ, 1962, σ. 22), ἐν τούτοις, ἀντὶ γιὰ τὴν Ἀμβρακία στὴν ὁποία ὁ Ἐκαταῖος τοποθετεῖ τόν 10ο ἄθλο, αὐτὸς—δηλ. ὁ Εὐαγγελίδης—μεταφέρει τόν ἄθλο στὴν Κεστρίνη (Χαονία) τῆς Ἥπειρου...

κόσμου, τοῦ Ἄδη) λογικά ἄγουν στό ὅτι ὁ ἄθλος ἔγινε κοντά στόν Ἀχέροντα, ἀπό ὅπου περνοῦσαν οἱ νεκροί γιά νά πᾶνε στόν κάτω κόσμο. Ἄλλωστε, ἀφοῦ κατά τήν μυθολογία, ὁ Ὅρθος (τό σκυλί πού φύλαγε τά βόδια τοῦ Γηρουνή) καί ὁ Κέρβερος (τό σκυλί πού φύλαγε τήν εἴσοδο τοῦ Ἄδη) ἦσαν ἀδέρφια, δέν μποροῦσε τό ἓνα νά δρισκεται στήν Ἰδηρία (Ἰσπανία) καί τό ἄλλο στόν Ἀχέροντα... Ὁ Ἐκαταῖος, μέ βάση τή λογική, ὀδηγήθηκε στήν ἀποψη ὅτι ὁ ἄθλος τελέστηκε στήν περιοχή τῆς Ἀμβρακίας. Ἡ τρίτη ἀποψη, πώς ἡ Ἐρυθραία ἦταν στόν Εὐξεινο Πόντο, εἶναι μιά ἀποψη μεμονωμένη, πού δέν ἔτυχε σχολιασμοῦ καί ὑποστήριξης.

Συμπέρασμα: Ἡ λογικότερη καί ἀληθοφανέστερη ἐκδοχή, γιά τόν τόπο στόν ὁποῖο τελέστηκε ὁ 10ος ἄθλος, εἶναι ἡ ἐκδοχή τοῦ Ἐκαταίου. Ἡ περιοχή τῆς Ἀμβρακίας ταιριάζει περισσότερο στά βασικά στοιχεῖα τοῦ μύθου, ὅταν ἀφαιρεθοῦν ἀπό αὐτόν τά στοιχεῖα πού τοῦ πρόσθεσε κυρίως ἡ «ποιοτική» φαντασία, γιά νά δοξάσει καί ὑμνήσει πιά πολύ τόν Ἡρακλή.⁶

6. Ἀξίζει νά παρατεθεῖ, ἔστω ὡς ὑποσημείωση, ὁ Ὁρθικός Ὕμνος γιά τόν Ἡρακλή: Ἡρακλῆος, θυμίαμα λίβανον

*Ἡρακλες ὀμβρομόθυμε, μεγασθενές, ἄλκιμε Τιτάν,
καρτερόχειρ, ἀδάμαστε, βρύων ἄθλοισι κραταιοῖς
αιολόμορφε, χρόνον πάτερ, αἰδιέ τε εὐφρων,
ἄρρητ' ἀγριόθυμε, πολύλλιτε, παντοδυνάστα,
παγκρατές ἦτορ ἔχων, κάρτος μέγα, τοξότα, μάντι,
παμφάγε, παγγενέτωρ, πανυπέρτατε, πᾶσιν ἄρωγέ,
ὅς θνητοῖς κατέπαυσας ἀνήμερα φύλα διώξας,
εἰρήνην ποθέων κουροτρόφον, ἀγλαότιμ(ον),
αὐτοφυής, ἀκάμας, γαίης βλάστημα φέριστον,
πρωτογόνους στραφᾶς βολίαιν, μεγαλώνυμε Παιῶν,
ὅς περὶ κρατὶ φορεῖς ἠῶ καὶ νύκτα μέλαιναν,
δώδεκ' ἀπ' ἀντολιῶν ἄχιρ δυσμῶν ἄθλα διέρπων,
ἀθάνατος, πολύπειρος, ἀπείριτος, ἀστραφέλιτος·
έλθέ, μάκαρ, νούσων, θελτήρια, πάντα νομίζων,
ἐξέλασον δέ κακᾶς ἄτας κλάδον ἐν χειρὶ πάλλων,
πηνηοῖς τ' ἰοδόλοισ κήρας χαλεπᾶς ἀπόπεμπε.*

Καὶ σέ μετάφραση τῶν Δ. Παπαδίτσα, Ἐλ. Λαδιᾶ («Ὁρθικοί Ὕμνοι», γ ἐκδ., διβλ. Ἑστίας, 1997)

*Ἡρακλῆ γενναϊόψυχε, μεγαλοδύναμε, ρωμαλέε Τιτάν,
χειροδύναμε, ἀδάμαστε, γεμάτε μέ μεγάλους ἄθλους,
ποικίλομορφε, πατέρα χρόνου, αἰώνε καὶ συνετέ,
ἀνείπωτε, ἀγριόψυχε, πολυενκταῖε, παντοδυνάστη,
μέ τήν παντοδύναμη καρδιά, ὦ μεγάλη δύναμη, τοξότη, μάντι,
πολυφάγε, παγγενήτορα, πανυπέρτατε, ἄρωγέ σέ ὅλα
πού τοῖς ἀνθρώπους καθησίχασες διώχοντας τ' ἀνήμερα θεριά,
ποθώντας τήν παιδοτρόφο εἰρήνη, τή λαμπροτίμητη,
σύ ὁ αὐτοφυής, ἀκάματος, ὦ ἀριστο τέκνο τῆς γῆς,
πού ἀστραφεις μέ λάμψεις σιούς πρωτογέννητους, περιώνυμε Παιῶν,
πού γύρω στό κεφάλι φέρεις τήν αὐγή καὶ τή σκοταδερή τή νύχτα,
πού ἀπ' τήν ἀνατολή ὡς τή δύση δώδεκα ἄθλους διεξήλθες,
ἀθάνατος, πολύπειρος, μέγας, ἀτράνταχος·
ἔλα, μακάριε, φέρνοντας ὅλα τά βάλσαμα τῶν νόσων,
διώξε τίς φοδερές συμφορές σειόντας κλάδο στό χέρι,
καὶ τίς θαρῆς κακοτυχιές ἀπόδιωχνε μέ ἰοδόλα βέλη.*

ΤΟ ΕΜΠΟΡΙΟ ΡΑΓΟΥΖΑΙΩΝ ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΚΑΤΑΛΗΨΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ (1449) ΜΕΧΡΙ ΤΑ ΤΕΛΗ ΤΟΥ 17ου ΑΙΩΝΑ*

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ Α. ΒΕΤΣΙΟΥ

1. ΟΙ ΡΑΓΟΥΖΑΙΟΙ

Ἡ Ραγούζα καί σ' αὐτή τή χρονική περίοδο ἀποτελέσῃ μιά μεγάλη οἰκονομική δύναμη στά Βαλκάνια. Ἡ δαλματική αὐτή πόλη, πού ζοῦσε ἀπό τή ναυτιλία, τό ἐμπόριο καί τή βιομηχανία, ἀπό τό 1358, ὅταν ἀποδεδειμμένη ἀπό τή βενετική ἐξάρτησι, μέχρι καί τό 1526 (μάχη τοῦ Mohacs) βρίσκεται θεωρητικά ὑποτελής τοῦ Βασιλείου τῆς Οὐγγαρίας, ἀλλά αὐτό δέν ἐμπόδισε τοὺς Τούρκους νά θέσουν τήν περιοχή στή σφαίρα ἐπιρροῆς τους ἀπό τό πρῶτο μισό τοῦ 15ου αἰ.⁴¹ Ἦδη ἀπ' τή χρονική αὐτή περίοδο μαρτυροῦνται συμφωνίες μέ τίς ὁποῖες ἡ Ραγούζα ἐξασφάλιζε ἀπό τήν ὀθωμανική κεντρική διοίκηση ἄδεια χάρη στήν ὁποία ἦταν σέ θέση νά ἐπεκτείνει τό ἐμπόριό της ἐλεύθερα μέσα στό Βαλκανικό χῶρο.⁴² Ἀργότερα ἡ Ραγούζα τίθεται ὀριστικά κάτω ἀπό τήν ὀθωμανική προστασία, γιά τήν ὁποία θά πλήρωνε σέ ἀντάλλαγμα ἐτήσιο φόρο 12.500 δουκάτων. Χάρη στίς ἀδυναμίες τοῦ οἰκονομικοῦ συστήματος τῶν Τούρκων, τίς πυκνές αὐτήν τήν ἐποχή συρράξεις μεταξύ τῶν Ὀθωμανῶν καί τῶν Μεσογειακῶν πόλεων πού κυριαρχοῦσαν στό ἐμπόριο τῆς Ἀνατολῆς καί τή δεξιότητα τῶν ἐμπόρων της ἡ Ραγούζα προώθησε τήν ἐσωτερική της ὀργάνωση καί τίς μορφές ὀργάνωσης τοῦ ἐμπορίου της καί ἐγκαθίδρυσε ἐμπορικῆς ἀποικίες σέ ὅλο τό Βαλκανικό χῶρο, ὄντας μάλιστα ἔτοιμη νά ἐπεκταθεῖ περαιτέρω ἀφοῦ πλέον οἱ Ὀθωμανοί εἶχαν γίνει κύριοι τῆς Χερσονήσου.

Ἡ σχέση ἀνάμεσα στήν πόλη τῆς Ραγούζας καί στήν Ὀθωμανική αὐτοκρατορία παρουσιάζει ἐξαιρετικά μεγάλο ἐνδιαφέρον ἀπό μόνη της.⁴³ Ἡ Ραγούζα ὑπῆρξε

* Τό δημοσιευμένο κείμενο ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ κειμένου πού δημοσιεύτηκε στόν «Σκουφά», τεῦχος 86-87, στίς σελίδες 152-162.

41. Βλ. Biegman N., *Turco-Ragusan relationship*, σ. 25 – Jadij J., Τό λιμάνι τῆς Ραγούζας, σ. 411.

42. Βλ. Sugar P., *Νοτιοανατολική Εὐρώπη* σ. 120.

43. Ἡ φιλολογία πού καλύπτει τήν ἱστορία τῆς Ραγούζας εἶναι πλούσια καί ἐντυπωσιακή, ἀλλά ἀναφορικά μέ τίς σχέσεις αὐτῆς τῆς πόλης μέ τοὺς Ὀθωμανοὺς οἱ μελέτες πού ὑπάρχουν εἶναι σχετικά λίγες. Ἀπό αὐτές πού ἔχουν δημοσιευτεῖ, τρεῖς ἀξίζουν ἰδιαίτερη μνεία καί προσοχή: Ivan Bozic, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku* [Ντομπροβόκνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 14ου καί 15ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia

τό μοναδικό ύποτελές κράτος της 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας του οποίου τὰ ἐδάφη δὲν παραβιάστηκαν ποτέ στή διάρκεια τῆς μακροχρόνιας συνθήκης ὑποτέλειας, καί στίς ἐσωτερικές ὑποθέσεις του οποίου οἱ 'Οθωμανοί δὲν ἀναμείχθηκαν οὔτε μία φορά, ἐνῶ τό καθεστῶς του ἦταν ἀρκετά διαφοροῦμενο ἀπό τήν ἄποψη τῆς μουσουλμανο-οθωμανικῆς νομολογίας. Ὁ Biegan ἐκφράστηκε μέ πολύ εὐστοχο τρόπο ὅταν ἀποκάλεσε τή Ραγούζα: τό «αὐτόνομο τμήμα τῆς ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας».⁴⁴

Ἡ πόλη-δημοκρατία αὐτή δὲν αὐτοδιοικοῦνταν μόνο, ἀλλά ἦταν σέ θέση νά ἀνταπεξέλθει καί στό βασικό καθήκον πού ἔχει κάθε ἰσχυρό κράτος, νά προστατεύει τούς πολίτες του στό ἐσωτερικό καί τό ἐξωτερικό τῆς χώρας, ἀκόμα κι ὅταν ἐπρεπε γι' αὐτό νά ἐναντιωθεῖ στόν κατ' ὄνομα «κύριό της». Ἀκόμη ὅσοι ἀπό τούς πολίτες τῆς ζοῦσαν σέ περιοχές τῆς καθαυτοῦ ὀθωμανικῆς αυτοκρατορίας ἀπολάμβαναν ἕνα πολύ ξεχωριστό καθεστῶς μέ ἐκτεταμένα ἐμπορικά καί φορολογικά προνόμια πού ἀποτελέσμα εἶχε νά διευκολύνεται ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐμπορικῶν δραστηριοτήτων τους. Ἐπίσης ἕνα ἄλλο μοναδικό στοιχεῖο τῆς σχέσης ἀνάμεσα στή Ραγούζα καί τήν ὀθωμανική αυτοκρατορία ἦταν ὅτι ἡ Ραγούζα εἶχε προξένους σέ μερικές ὀθωμανικές πόλεις, καθώς ἐπίσης ὅτι μποροῦσε νά διατηρεῖ ἐπαφές μέ τήν κεντρική διοίκηση τῆς αυτοκρατορίας μέσω εἰδικῶν ἀπεσταλμένων πού στέλνονταν στήν Κωνσταντινούπολη μιά φορά κάθε χρόνο καί εἶχαν σκοπό νά ἐξετάζουν, νά συζητοῦν καί νά διευθετοῦν κάθε ζήτημα ἢ ἄλλο πρόβλημα κοινῶν ἐνδιαφέροντος. Ἄν, μάλιστα, ἐκτός ἀπό τίς παραπάνω ἰδιομορφίες συνεξετάσουμε τό δικαίωμα τῆς Ραγούζας νά διατηρεῖ προξενικές ἀρχές σέ ξένα κράτη, νά συνάπτει συμφωνίες μαζί τους καί τὰ νηολογεῖ τὰ πλοῖα της κάτω ἀπό τή σημαία τῆς πόλης, μένουμε μέ τήν ἐντύπωση ὅτι ἡ Ραγούζα ἦταν ἕνα ἀνεξάρτητο κράτος ἀπό κάθε ἄποψη, ἀλλά καί μέ τήν αὐστηρότερη νομική ἔννοια.

Οἱ 'Οθωμανοί εἶχαν ἀποδεχθεῖ αὐτό τό προνομιακό καθεστῶς τῆς Ραγούζας, ἐπειδή κέρδιζαν σέ ἀντάλλαγμα τίς οικονομικές ὑπηρεσίες πού πρόσφερε στήν αυτοκρατορία. Ἀποκοῦσαν ἐπίσης διέξοδο πρὸς τήν Ἀδριατική θάλασσα καί μία ἀξιόπιστη παραγωγική μονάδα γιά τίς ἀναγκαῖες εἰσαγωγές καί τὰ εἶδη πολυτελείας.

Γιά νά διευκολύνουν μάλιστα αὐτή τήν εἰσροή ἀγαθῶν, οἱ 'Οθωμανοί ἔδωσαν στήν πόλη τῆς Ραγούζας «τό πιό εὐνοούμενο καθεστῶς γιά τό κράτος», μέ τήν πιό αὐστηρή ἔννοια τῶν λέξεων αὐτῶν. Πιά ἀγαθὰ πού ἐπρόκειτο νά ἐξαχθοῦν μέσα ἀπό τήν ὀθωμανική ἐπικράτεια ἕνας ἔμπορος τῆς Ραγούζας πλήρωνε 2% φόρο, ὅπως καί κάθε ἄλλος πού ἀσχολοῦνταν μέ τό ἐμπόριο, εἴτε ἦταν ὀθωμανός ὑπήκοος εἴτε ξένος ἔμπορος. Τό «πιό εὐνοούμενο» ὅμως καθεστῶς ἐκφράστηκε μέσα στό σύστημα δασμολόγησης πού ἴσχυε γιά τίς εἰσαγωγές. Οἱ ἔμποροι τῆς Ραγούζας πλήρωναν 5% φόρο γιά τὰ προϊόντα πού πουλοῦσαν στήν Κωνσταντινούπολη, τήν Ἀδριανούπολη

Nauka, 1952 - Vuk Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVII veku [Ντουμπρόβνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 14ου καί 15ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia Nauka, 1960 - Vuk Vinaver, Dubrovnik i Turska u XVIII veku [Ντουμπρόβνικ καί Τουρκία στή διάρκεια τοῦ 18ου αἰώνα], Βελιγράδι: Srpska Akademia Nauka, 1960 καί Nikolaas H. Biegan, The Turco-Ragusan Relationship according to the Firmans of Murad III (1575-1595) extant in the state archives of Dubrovnik, The Hague-Paris: Mouton 1967).

44. Βλ. Biegan N., Turco-Ragusan relationship, σ. 26.

καί τήν Προύσα, ἀλλά μονάχα ἓνα 2% φόρο γιά τά προϊόντα πού μετέφεραν στίς ὑπόλοιπες ἀγορές τῆς αὐτοκρατορίας.⁴⁵

Ἐξασφαλίζοντας, λοιπόν, ἡ Ραγούζα ἓνα εἰδικό καθεστῶς αὐτοδιοίκησης καί μιά σειρά ἐμπορικῶν προνομίων ἀπό τούς Τούρκους καί ὄντως σέ μιά θέση «κλειδί» γιά τήν ἐπικοινωνία Ἀνατολῆς καί Δύσης, κατόρθωσε νά γίνει ἓνα ἀπό τά πιά ἀξιόλογα ἐμπορικά κέντρα τῶν Βαλκανίων, ἐνῶ οἱ Ραγουζαῖοι ὑπῆρξαν ἀπό τούς λίγους Βαλκάνιους ἐμπόρους πού παρακολούθησαν ἀπό κοντά τήν ἐξέλιξη τῆν ὁποία εἶχαν στή Δύση τά ἐπαγγέλματά τους.⁴⁶

Ἡ Ἔρτα ἀποτέλεσε καί σ' αὐτή τήν περίοδο ἓνα νευραλγικό σημεῖο στό ἐμπορικό δίκτυο τῆς Ραγούζας. Παρά τήν κατάκτηση τῆς πόλης ἀπό τούς Τούρκους ἡ Ραγούζα ἐξακολουθοῦσε νά ἔχει ἔντονες ἐμπορικές συναλλαγές μέ τήν περιοχή, κυρίως τῆ μεταβυζαντινῆ περίοδο (15ος-16ος αἰ.),⁴⁷ καθώς καλλιέργησε, ἓνα φιλικό κλίμα μέ τούς Τούρκους καί ἐξασφάλισε, ὅπως εἶδαμε, ἀρκετά ἐμπορικά προνόμια στό Βαλκανικό χῶρο.⁴⁸ Ὑπῆρχαν μάλιστα Ραγουζαῖοι ἐμπόροι πού διακινοῦνταν ἀποκλειστικά σ' αὐτή τήν περιοχή, ὅπου εἶχαν ἐγκατασταθεῖ κατά κάποιον τρόπο μόνιμα. Ἀναφέρεται ἀκόμη ὅτι στήν Ἔρτα τό Β' μισό τοῦ 15ου αἰ. βρισκόνται ἐγκατεστημένοι καί δύο δαλματικοί ἐμπορικοί οἴκοι: τοῦ Marin Cucetic καί τοῦ Georges Miomanovic.⁴⁹

Γιά τήν Ραγούζα καί σ' αὐτήν τήν περίοδο τό ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν διατηρεῖ τήν πρώτη θέση στήν περιοχή. Εἰδικά τόν 16ο αἰ. ἡ αὔξηση τῶν τιμῶν τοῦ σίτου λόγω τῆς μεγάλης ζήτησης στίς ἀγορές τῆς Εὐρώπης ὑποκινεῖ τήν ἐπέκταση τῶν καλλιερειῶν καί κατά συνέπεια τήν αὔξηση τῶν ἐξαγωγῶν τῶν δημητριακῶν. Σύμφωνα μέ ἀρχαιακά δεδομένα τό μεγαλύτερο μέρος τῶν Ραγουζαῖικων πλοίων, πού μετέφεραν σιτηρά στίς ἀγορές τῆς Δύσης, προέρχονταν ἀπό τήν Ἔρτα καί τά λιμάνια τοῦ Ἀμβρακικοῦ.⁵⁰ Οἱ Ραγουζαῖοι ἐπωφελοῦνταν ἐπίσης στήν περιοχή τῆς Ἐρτας, τό ἐμπόριο τοῦ μεταξιῦ, τοῦ μαλλιῦ, τοῦ κεριοῦ, τοῦ λίνου, τοῦ κεχριοῦ, τῶν βαφικῶν

45. Bl. Sugar P. Νοτιοανατολική Εὐρώπη, τ. 2, σ. 124-130. Biegan N., Turco-Ragusan relationship, σ. 34.

46. Ὅσοι ἐνδιαφέρονται γιά τό ἐμπόριο καθώς καί γιά τήν ἱστορία τῆς Ραγούζας μποροῦν νά ἀποταναθοῦν στήν ἐξαφετική μελέτη τοῦ Francis W. Carter, Dubrovnik (Ragusa), A Classic City-state, London and N. York: Seminar Press 1972. Τό ἔργο αὐτό περιέχει ἐξαφετικῶς ἐνδιαφέροντος πληροφορίες σχετικά μέ τό ἐμπόριο, τίς τιμές, τίς διακιμάνσεις τῶν νομισματικῶν ἀξιών καί τή σπουδαιότητα διαφόρων εἰδῶν φυσικῆς παραγωγῆς γιά τό συνολικό ἐμπόριο ἀνάμεσα στήν περιοχή τοῦ Ντουμπρόβνικ καί τόν ὑπόλοιπο Βαλκανικό χῶρο. Ἐπίσης βλ. T. Stoianovich, Βαλκάνιος ἐμπόρος, σ. 289-294.

47. Bl. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse) σ. 52.

48. Κατάστιχο τῶν ἀρχείων τῆς Ραγούζας ἀναφέρει σχετικά: «Ὀδηγία πού δόθηκε στούς Ραγουζαῖους πρέσβεις πού ἦταν κοντά στόν Τούρκο Σουλτάνο. Θά προσπαθήσουν νά πετύχουν ἀτέλεια γιά τό ἐμπόριο τῆς Ραγούζας στή Σερβία, στή Ρουμανία, στήν Ἀνατολή, στή Βοσνία, στή Βουλγαρία, στή Βλαχία, στήν Κωνσταντινούπολη καί σέ ἄλλες περιοχές τοῦ Σουλτάνου καί τῶν ἐξαρτωμένων του. Σέ περίπτωση πού ἔφταναν σέ μιά συμφωνία, ὁ Σουλτάνος θά ὀφείλει νά τοῦς κάνει νά συντάξουν τρεῖς χάρτες προνομίων, τόν ἓνα στά τούρκα, τό δεύτερο στά ἑλληνικά καί τόν τρίτο στά σλάβικα καί νά γράψουν γι' αὐτό τό θέμα στόν Βασιλιά τῆς Βοσνίας, στόν Herceg Sijeran καί στούς "valiosi" τῆς Ἐρτας. Γιά τήν ἀπόκτηση αὐτῶν τῶν προνομίων οἱ πρέσβεις μποροῦν νά ξοδέψουν μέχρι καί 50 δουκάτα καί νά φέρουν δῶρα (ἀργυροῦς δίσκους) γιά τόν Σουλτάνο καί γιά τά σημαντικά πρόσωπα τῆς ὀθωμανικῆς αὐλῆς καί κυρίως γιά τόν Mahmud Anđjelovic». Bl. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes ἀρ. 1364, σελ. 398.

49. Bl. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes ἀρ. 1343 καί 1391, σελ. 394, 402.

50. Bl. Tadic J., Τό λιμάνι τῆς Ραγούζας, σ. 416.

ὑλῶν, τῶν δερμάτων καί κυρίως τοῦ βαμβακιοῦ πού λόγω τῆς ἀστάθειας τῶν τιμῶν ἦταν περιζήτητο στίς ἀγορές τῆς Εὐρώπης.⁵¹

Ἐπιπλέον στό ἐμπόριο τῶν ὑφασμάτων πρωτοστατοῦν καί πάλι οἱ Ραγουζαῖοι.⁵² Ἦδη ἀπό τόν 15ο αἰ. οἱ ἔμποροι τῆς Τοσκάνης μεταφέρουν στήν περιοχὴ μαζί μέ τὰ δικά τους ὑφάσματα καί χρωματιστά ὑφάσματα τῆς Ραγούζας. Κατά τόν 16ο αἰ. οἱ Ραγουζαῖοι ἐπωφελοῦμενοι τόν ἀνταγωνισμό τῶν Βενετῶν πρὸς τοὺς ἐμπόρους τοῦ Βορρᾶ μεταφέρουν στήν περιοχὴ βενετικά ἀλλὰ καί ἀγγλικά καί ἰταλικά ὑφάσματα.

Ἄξιοσημείωτο εἶναι ὅτι πολλές φορές ἐλλεῖπει νομισμάτων πού σπάνια ἀναφέρονται στίς δικαιοπραξίες τὸ ὑφάσμα ἀποτελεῖ τὸ κύριο ἀνταλλακτικὸ εἶδος καί ἀκολουθεῖ τὸ σαποῦνι. Ὁ ἀνταλλακτικὸς τρόπος ἐμπορίου πού συχνά προβλέπεται ἀπὸ τὰ συμβόλαια παρουσιάζεται σέ ἀλληλοδιάδοχες φάσεις. Τὰ ὑφάσματα μεταφέρονται ἀπὸ τὴν Ραγούζα στήν Ἄρτα ὅπου ἀγοράζονται ἢ ἀνταλλάσσονται μέ ἄλλα ἐμπορεύματα πού μέ τὴ σειρά τους μεταφέρονται στήν Αὐλώνα ἢ σέ ἄλλες πόλεις ὅπου ἐπακολουθεῖ νέα ἀνταλλαγή.⁵³

Σ' αὐτὴ τὴν περίοδο, πρέπει νά τονιστεῖ, ὅτι ἡ ἀγορὰ τῆς Ἄρτας γίνεται ἐπίκεντρο καί πάλι τοῦ ἀνταγωνισμοῦ Ραγούζας-Βενετίας. Τὸ ἐμπόριο τῶν Ραγουζαίων, κυρίως τῶν δημητριακῶν καί τῶν ὑφασμάτων, ὑποβλέπουν ἔντονα οἱ Βενετοί.⁵⁴ Ὑπάρχουν μαρτυρίες ὅτι πλοῖα Ραγουζαίων πού μετέφεραν σιτηρὰ ἀπὸ τὴν Ἄρτα κατὰ τόν 15ο αἰ., ἔπεφταν συχνά θύματα πειρατικῶν ἐπιδρομῶν Βενετῶν ὑπηρετικῶν ἀπὸ τὸ Κάτταρο γεγονός πού προκαλοῦσε τίς διαμαρτυρίες τοῦ Συμβουλίου τῆς Ραγούζας στὴ Βενετία. Ἀναφέρονται ἀκόμη καί δημεῦσαι φορτίων Ραγουζαίων ἐμπόρων πρὸς Ἄρτα ἀπὸ τὸ Βάιλο στήν Κέρκυρα.⁵⁵ Ἀκόμη οἱ πρόξενοι τῶν Ραγουζαίων πού ὑπῆρχαν στήν Ἄρτα καί αὐτὴν τὴν περίοδο φρόντιζαν ὥστε πολλὰ ἐμπορεύματα τῆς περιοχῆς νά μεταφέρονται στίς ἀγορές τῆς Δύσης μέ ραγουζαῖικα πλοῖα προσπαθώντας ἔτσι νά κερδίσουν τὰ πρωτεῖα τοῦ διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τὴ Βενετία. Ἦδη κατὰ τόν 15ο μέχρι καί τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. τὰ ραγουζαῖικα πλοῖα κυριαρχοῦσαν σχεδόν σέ ὅλα τὰ λιμάνια τῆς Μεσογείου ἀσχολούμενα μέ τὸ διαμετακομιστικὸ ἐμπόριο.⁵⁶

Εἶναι προφανές ὅτι τὸ ἐμπορικὸ ἀνοιγμα τῆς Ἄρτας πρὸς τὴν Ἀδριατικὴ συντελεῖται κάτω ἀπὸ τίς συνθήκες πού προαναφέρθηκαν καί δημιουργήσε τάσεις μέ ἐμπορικὴ συνέχεια.

51. Βλ. Tadic J., La Grece et la Dalmatie au XVIe siecle, «Balkan studies» τ. 5 (1964), σ. 3-7. F. Carter, The commerce of the Dubrovnic Republic 1500-1700, The Economic History Review, τ. XXIV (1971), σ. 376-378, 380, 401. Ἐπίσης βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes, ἀρ. 1191, 1242, 1244, 1250, 1295, 1305, 1343, 1391, 1397, 1402, 1404.

52. Βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes, ἀρ. 1152, 1191, 1237, 1247, 1254, 1255, 1256, 1309, 1338, 1387.

53. Βλ. Tadic J., La Grece et la Dalmatie au XVIe siecle, «Balkan Studies» τ. 5 (1964), σ. 5. A. Ducellier, Aux frontieres de la Roumanie, σ. 122-123.

54. Γιά τὸ ἐμπόριο τῶν σιτηρῶν καί τοὺς ἀνταγωνισμοὺς Ραγούζας-Βενετίας βλ. Aymard Maurice, Venice, Paris 1966.

55. Βλ. B. Krekic, Dubrovnic (Raguse), Deuxieme Partie, Regestes, ἀρ. 1261, 1330, 1338.

56. Γιά τὸ λιμάνι καί τόν τύπο καραβιῶν τῆς Ραγούζας βλ. τὴν ἀνακοίνωση τοῦ J. Tadic, Τὸ λιμάνι τῆς Ραγούζας, στό «Μέλισσα» Ἀθήνα 1979.

2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Τό Ἑλληνικό ἐμπόριο δέ σταμάτησε ποτέ στήν περιοχή τήν περίοδο αὐτή ἀκόμα καί στά χρόνια πού ἀκολούθησαν τήν κατάκτηση τῆς πόλης. Οἱ ἔντονοι ἐμπορικοί ἀνταγωνισμοί, πού ὑπῆρξαν ἀπό τά Βυζαντινά ἀκόμη χρόνια, τῶν Βενετῶν μέ τίς ἄλλες ἰταλικές πόλεις καί τή Ραγούζα στήν περιοχή ὑποκίνησαν τό μοχλό τοῦ ἐμπορίου στό ὅποιο οἱ Ἕλληνες δέν ἔμειναν ἀμέτοχοι. Τά σιγήνη τῶν ξένων ἐμπόρων δέν ἐκτόπισαν μέ τίς δραστηριότητές τους τούς Ἕλληνες πού μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου θά ἀρχίσουν νά ἐλέγχουν καταστάσεις. Παρωθητικό ἐπίσης στοιχείο στήν ἐπέκταση τῆς ἐμπορικῆς δραστηριότητος τῶν Ἑλλήνων ἀποτελέσει καί ἡ ἀδυναμία πού παρουσιάζει σταδιακά ἡ Βενετία νά μονοπωλεῖ τό ἐμπόριο τῆς Ἀδριατικῆς. Ἐτσι σιγά-σιγά οἱ Ἕλληνες ἔμποροι ἀναλαμβάνουν πρωτοβουλίες μέ ἀποτέλεσμα νά ἐνσωματωθοῦν σταδιακά στό μεγάλο διαμετακομιστικό ἐμπόριο πού διενεργεῖται στήν περιοχή. Ἐπίσης ἡ ἐνοποίηση τῆς Βαλκανικῆς Χερσονήσου καί τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς ὑπό τήν ὀθωμανική ἐξουσία μέ τή σχετική εἰρήνη πού ἐπακολούθησε ἔδωσε τή δυνατότητα σέ κατοίκους τῆς περιοχῆς νά ἀναπτύξουν τίς ἐμπορικές δραστηριότητές τους σέ μεγάλα κέντρα τῶν Βαλκανίων καί τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης.⁵⁷

Ἀπό τούς Ἕλληνες ἐμπόρους τῆς περιοχῆς ἕνας μικρός ἀριθμός ἀρχικά ἀσχολεῖται μέ τό χονδρεμπόριο ἐνῶ ἄλλοι εἶναι ἐμπορομεσίτες στά λιμάνια τῆς περιοχῆς. Μία ἄλλη κατηγορία ἀποτελοῦν οἱ μικροί ἐμπορευόμενοι τῶν τοπικῶν ἀγορῶν, στό βαθμό, φυσικά, πού ἔχουν ἀπαγκιστρωθεῖ ἐντελῶς ἀπό τή γεωργία. Ἡ κατηγορία αὐτή δέν ξεφεύγει ἀπό παραδοσιακές μορφές μεσολάβησης. Ἐπιδίωξη τῶν στοιχείων τῆς κατηγορίας αὐτῆς εἶναι ἡ πραγματοποίηση ἑνός ικανοποιητικοῦ εἰσοδήματος γιά τήν κάλυψη βιοτικῶν ἀναγκῶν, δέν περνᾶνε ὅμως στή φάση μιᾶς ἐπιδίωξης τοῦ κέρδους ὡς κέρδους γιά ἐπένδυση.

Παράλληλα ἕνα τμήμα τοῦ Ἑλληνικοῦ στοιχείου πέρα ἀπό τή δράση τους στό πλευρό ἄλλων δυνάμεων,⁵⁸ ἀρχίζει νά δημιουργεῖ, μέ ἀργούς ρυθμούς φυσικά, μία αὐτόνομη ἑλληνική παρουσία στόν τομέα τῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας ἀπό τόν 16ο αἰ. Στήν ἀρχή οἱ Ἕλληνες ναυτικοί τῆς περιοχῆς ἦταν ἀπλοί ψαράδες πού μέ αὐτοσχέδια μικρά καράβια τους περιορίζονταν σέ μικρῆς ἐμβέλειας ταξίδια μέσα στόν Ἀμβρακικό κόλπο καί στό Ἴονιο πέλαγος προσέχοντας νά μήν ἀπομακρύνονται ἀπό τήν καθουσαστική παρουσία τῶν ἀκτῶν. Ἡ ἀκτοπλοῖα ἦταν πραγματικά τήν ἐποχή αὐτή ὁ πῶ ἀσφαλῆς τρόπος ναυσιπλοΐας, ἀλλά τά ταξίδια τους ἀρχισαν μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου νά μήν εἶναι μόνο κοντινά, οὔτε στόχο νά ἔχουν μόνο τό ψάρεμα. Οἱ κάτοικοι τῆς περιοχῆς καί γενικότερα τῆς Ἠπειροῦ δέ σταμάτησαν ποτέ (παρά τίς πολιτικές ἀλλαγές) νά συναλλάσσονται μέ τά ἀντικρινά Ἴονια νησιά καί περισσότερο μέ τήν Κέρκυρα, πού ἦταν πρωτεύουσα κατά κάποιον τρόπο τῶν βενετικῶν κτήσεων. Ἀπό τή Σαλαῶρα, τήν Κόπραινα, τή Σαγαδάδα, τήν Πάργα, τά λιμανάκια τῆς ἀκτῆς μέχρι τήν Πρέβεζα οἱ Ἠπειρώτες μέ σκιράτσα, γρίπους ἢ μπριγκαντίνια ἐμπορεύονται μέ τά Ἴονια νησιά καί φθάνουν ὡς τίς ἀκτές τῆς ἀπέ-

57. Βλ. Traian Stoianovich, Βαλκάνιος ἔμπορος, σ. 290.

58. Βλ. Παναγιωτοπούλου Κ. Ναυτικοί, σ. 284-285. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία κρατικόν Ἀρχεῖο, σ. 46.

ναντι Ἰταλίας.⁵⁹ Ἐνα δείγμα τῆς ἰκανότητος τῶν ἐμπόρων τῆς Ἠπειροῦ μᾶς δίνει ἀρχεακό ἔγγραφο ἀπό τό ὅποιο πληροφοροῦμαστε ὅτι Ἠπειρώτες ἔμποροι στίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. φθάνουν μέχρι τή Βενετία καί ἐμφανίζονται οἱ ἴδιοι στή Γερουσία ὑποβάλλοντας παράπονα γιατί οἱ ἐνοικιαστές τοῦ Τελωνείου στήν Κέρκυρα τοὺς ἐκμεταλλεύονταν καί τοὺς ὑποχρέωναν νά πληρώνουν «ὑπερημερίας» μέ βάση τήν ἀξία τῶν ἐμπορευμάτων πού ἦταν γιά διαμετακόμιση καί τά ὅποια ἐναποθήκευαν ἐκεῖ προσωρινά, περιμένοντας πλοῖο νά τά φορτώσουν γιά τή Βενετία. Τελικά ἡ δραστήρια αὐτή κίνηση τῶν ἐμπόρων εἶχε αἴσιο τέλος καθώς ἡ Γερουσία ἐξέδωσε διάταγμα πού ρύθμιζε τό θέμα.⁶⁰ Μία εἰκόνα ἐπίσης τῶν ἐμπορικῶν συναλλαγῶν Ἄρτας καί Κέρκυρας μᾶς δίνει μιᾶ εἰδση πού στέλνει ὁ Ἐνετός διοικητής τῆς Κέρκυρας στήν Κεντρική Ἀρχή στή Βενετία τήν 8η Αὐγούστου 1626 καί ἡ ὁποία ἀναφέρει: «Ἀπό τήν Ἄρταν, Πρέβεξαν καί Λευκάδα καταφθάνουν κάθε μέρα σιτά-ρια ἐδῶ μέ βάρες καί εἶναι καλλιτέρας ποιότητος ἀπό τῆς Σαγιαδός».⁶¹ Ἀκόμη τό ἔτος 1530 μνημονεύονται δύο Ἀρτινοί, ὁ Michali Arzirefodi Polo (Ἀργυροφεντόπουλος) καί ὁ Janni Lizardo (Λιτοάρδος), ἔμποροι πού θροῖσκονται στήν Κέρκυρα.⁶² Ἔτσι ἄρχισε μιᾶ δραστηριότητα, περιορισμένη ἀλλά ἀξιοσημάντη γιά τήν σέ ἐμβριακή κατάσταση ἑλληνική θαλάσσια παρουσία, πού ἀποτελέσε πιθανώτατα τήν ἀφετηρία γιά τίς κατοπινές μεγαλύτερες ἑλληνικές ναυτικές ἐπιχειρήσεις.

Πρέπει πάντως νά τονίσουμε ὅτι οἱ ἀνταγωνιστικές δυνατότητες τοῦ Ἑλλήνα ἐμπόρου τῆς περιοχῆς ἀπέναντι στό καλά ὀργανωμένο ξένο ἐμπόριο εἶναι αὐτή τήν περίοδο περιορισμένες. Καί αὐτό γιατί: πρῶτο, δέ χωράει καμία σύγκρισή του ἀπό ἄποψη διαθέσιμων κεφαλαίων κίνησης, δεύτερο, ὡς ὑπήκοος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὑπόκειται στούς περιορισμούς, στίς αὐθαιρεσίες καί πρὶν ἀπ' ὅλα, σέ φορολογικές ἐπιβαρύνσεις ἀπό τίς ὁποῖες εἶναι σέ μεγάλο βαθμό ἀπαλλαγμένος ὁ δυτικοευρωπαῖος ἀνταγωνιστής του, καί τρίτο, γιατί ἡ «διαφάνεια» τῆς ἀγορᾶς εἶναι ἀσύλληπτα πιο περιορισμένη γιά τόν Ἑλληνα ἔμπορο πού ὑποχρεωτικά κινεῖται στά δεδομένα καί τό πλαίσιο τῆς εὐρύτερης περιοχῆς του σέ σύγκριση μέ ἐκείνην τοῦ δυτικοῦ ἐμπορικοῦ «Οἴκου» μέ τίς διασυνδέσεις του σέ ὅλη τή Μεσόγειο.

Σημαντική οἰκονομική δραστηριότητα παράλληλα ἀναπτύσσονται ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰ. Ἑλληνες ἔμποροι στόν Ἰταλικό χῶρο. Ἡ κάθε μελέτη πάντως γιά τήν οἰκονομική δραστηριότητα τῶν Ἑλλήνων ἔξω ἀπό τόν Ἑλλαδικό χῶρο σχετίζεται μέ τό γενικότερο θέμα τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν. Ὁ ρόλος τῶν παροικιῶν αὐτῶν, πού εἶχαν ἀποκλειστικά σχεδόν ἐμπορικό χαρακτήρα, ἐκφράζονταν κυρίως μέ μιᾶ διπλή συμμετοχή· συμμετεῖχαν στήν οἰκονομική δραστηριότητα τῆς χώρας πού τοὺς φιλοξενοῦσε καί προσαρμόζονταν σ' αὐτήν, ἐνῶ ταυτόχρονα συνέβαλαν στήν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου τῆς δικῆς τους χώρας, ἀπό ὅπου κατάγονταν. Ἐπομένως σωστά παρατηρήθηκε ὅτι ὡς πρὸς τό δεύτερο αὐτό μέρος τῆς δραστηριότητάς τους οἱ παροικίες ἦταν, ἀπό τόν 16ο ὡς τόν 19ο αἰ., παράγοντας προόδου, ἀφοῦ μέ τή συμμετοχή

59. Βλ. Πλουμίδης Γ., Ἡ Ἄρτα καί ἡ Ἠπειρος.

60. Γιά τό διάταγμα τῆς Γερουσίας, βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Μικρός Ἑλληνομνήμων, «Ἠπειρώτικη Ἔστια», τ. 8 (1959), σ. 470-471.

61. Βλ. Κ. Δ. Μέρτζιου, Τό ἐν Βενετία κρατικόν ἀρχεῖον, σ. 42.

62. Βλ. Πλουμίδης Γ., Οἱ Βενετοκρατούμενες χώρες, σ. 133.

τους στή διεξαγωγή τοῦ ἐμπορίου προωθοῦσαν τὴν ἀνάπτυξη τῆς παγκόσμιας ἀγορᾶς καί, τελικά, διοχέτευαν στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο τὶς ἀστικές σχέσεις στὴν παραγωγή καί στὶς ἀνταλλαγές. Ἡ ἐμπορική τους δραστηριότητα δηλαδή στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο σχετιζόταν μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων καί τῆ μεταβολή στὶς παραγωγικὲς σχέσεις.⁶³

Ἦδη ἀπὸ τὸν 16ο αἰ. μαρτυρεῖται ἡ παρουσία Ἑλλήνων ἐμπόρων ἀπὸ τὴν Ἄρτα στὴ Βενετία πού σάν κέντρο διαμετακομιστικοῦ ἐμπορίου αὐτὴ τὴν ἐποχὴ εἶναι ὁ ἀναπόφευκτος πόλος ἑλξης τῶν Ἑλλήνων ἐμπόρων.⁶⁴ Στά κατάστιχα τῆς Ἑλληνικῆς ἀδελφότητας τῆς Βενετίας πού ἰδρύθηκε τὸ 1498 μνημονεύονται ὁ Costa Buro 1567,⁶⁵ «Nicolo dall'Arta tiraoro» (χρυσσοχόος) στὰ 1501, ὁ «Nicollo dall'Arta marangon» (μαραγκός) 1502, ὁ «Zorzi dall'Arta» 1504, ὁ «Zuanne dall'Arta» 1500-1509.⁶⁶

Στά 1510 Ἡπειρώτες ἐμποροὶ ἀπὸ τὴν Ἄρτα, τὴν Πρέβεζα καί τὰ Γιάννενα ζητοῦν τὴν προστασία τῶν Βενετικῶν Ἀρχῶν.⁶⁷ Ἀκόμη στὸ μητρώο τῆς Ἀδελφότητας τοῦ Ἁγίου Νικολάου τῆς Βενετίας μνημονεύονται οἱ Ἀρτινοί: Andrea Cottoni da Arta 1674, Dimitri leondiki – Arta 1644-1652, Filippo Progono 1575, Paolo Macrigheni dall'Arta 1564, Paolo Cottoni 1668-73, Stini dall'Arta 1574, Tommaso Cottoni (Arta) 1678-1681, Zorzi (Γεώργιος) Cottoni dall'Arta 1631-1650.⁶⁸ Ἐπίσης ἀξιόλογο μέλος τῆς ἀδελφότητας τῆς Βενετίας ὑπῆρξε ὁ Σταμάτης Παντῆς πού κατάγονταν ἀπὸ τὴν Ἄρτα, εἶχε ὅμως γεννηθεῖ στὴν Κέρκυρα, ὅπου ἐξῆσε καί πλούτισε. Εἶχε πλοῖα χωρητικότητας ἀπὸ 400 καί περισσότερες botti, πού εἶχε ναυπηγήσει μὲ δικὰ του χρήματα στὴ Κέρκυρα καί ἀλλοῦ. Μὲ αὐτὰ τροφοδότησε τὸ 1537 ἐθελοντικά μὲ ζωοτροφές τὸ Βενετικὸ Στόλο.

Οἱ περισσότεροι Ἕλληνες ἐμποροὶ τῆς Βενετίας τὰ χρόνια αὐτὰ ἐργάζονται μὲ «συντροφικές» (Colleganze). Οἱ συμβαλλόμενοι θέτουν ἀπὸ κοινοῦ τὰ κεφάλαια ἢ ὁ ἓνας προσφέρει τὸ κεφάλαιο καί ὁ ἄλλος τὴν ἐργασία καί μοιράζονται κατόπιν τὰ κέρδη. Ξεχωριστὴ περίπτωση εἶναι τὰ ναυτοδάνεια. Δημιουργεῖται ἓνα εἶδος εταιρείας, στὴν ὁποία μετέχουν μικροκεφαλαιοῦχοι πού δανείζουν τὸν ἐμπορο, πού ὄχι σπάνια εἶναι καί ὁ πλοιοκτήτης, καί ἀπὸ τὰ κέρδη τῶν πωλήσεων παίρνει ὁ καθένας τὰ ποσοστά του. Ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους αὐτοὺς θά ξεπηδήσει ἡ νέα ἀστική ἐλληνικὴ τάξη, καί τὸ πρῶτο κεφάλαιο σὲ ἐλληνικά χέρια ὀφείλει τῆ γέννησή του περισσότερο στὶς συναλλαγές μὲ πληθυσμούς διαφορετικοῦ οικονομικοῦ ἐπιπέδου, πράγμα πού ἀποφέρει ὑψηλὰ κέρδη.⁶⁹

Οἱ ἐμποροὶ μέλη τῆς Ἀδελφότητας ἂν κρίνουμε ἀπὸ ἀπόφαση τοῦ 1546, ἐμπο-

63. Πιά τὸν παροικιακὸ Ἑλληνισμό καί τὸν ἀκριθεῖ ρόλο τους βλ. Β. Ι. Φίλια, *Κοινωνία καί ἐξουσία στὴν Ἑλλάδα*, σ. 50-51.

64. Βιβλιογραφία γιὰ τὸν Ἑλληνισμό τῆς Βενετίας. βλ. Μ. Ι. Μανούσακα, *Βιβλιογραφία τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Βενετίας, Μέρος Α', Γενικά, «Θησαυρίσματα»* τ. 10 (1973), σ. 7-87 καί *Συμπλήρωμα* τ. 17 (1980), σ. 7-21.

65. βλ. Λιάτα Ε., *Μνήμες*, σ. 217.

66. βλ. Πάρδου Α., *Κατάλογος*, σ. 325, 362-363, 382, 385.

67. βλ. Πλουμίδης Γ., *Ἡ Ἄρτα καί ἡ Ἡπειρος*.

68. βλ. Κ. Δ. Μέριτζιου, *Τὸ ἐν Βενετία Ἡπειρωτικὸν Ἀρχεῖον*, σ. 239-243.

69. βλ. Μαυροειδῆ Φ., *Συμβολή*, σ. 132, 117-119.

ρεύονται τὰ πάντα. Στὴν ἀπόφαση αὐτὴ ἀναφέρονται ὑφάσματα, δέρματα, κρασιά, σιτηρὰ καὶ δημητριακὰ, μαλλί, λάδι, βαμβάκι, ἀποικιακὰ καὶ διάφορα ἄλλα τρόφιμα.

Ἐκτὸς τῆς Βενετίας μεγάλη ἐμπορική σημασία ἀποκτᾶ τὸν 15^ο αἰ. τὸ λιμάνι τῆς Ἀγκώνας, ὅπου σημαντικὴ ἀνάπτυξη καὶ διεύρυνση παρατηρεῖται αὐτὴ τὴν περίοδο στὴν ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς πόλεως. Αὐτὸ ὀφείλεται βέβαια στὶς συχνές ἢ ὁμαδικές μετακινήσεις τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὴν τουρκοκρατούμενη Ἑλληνικὴ Χερσόνησο πρὸς τὴν ἐλεύθερη ἰταλικὴ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ. Τὸ 1514 μάλιστα ἀναφέρεται ὅτι ὁ Δημήτριος Καλογήρου (Caloiri) ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα πετυχαίνει μείωση τῶν δασμῶν γιὰ τοὺς ἐμπόρους τῆς Ἄρτας, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τῆς Αὐλώνας. Τὸ «Palatio della farina» τῆς πόλης μεταβλήθηκε σὲ Fondako ἢ ἀποθήκη καὶ σὲ τόπο διαμονῆς γιὰ πολλοὺς «mercanti Turchi et alti Maumetani» πού προμήθευαν τὴν Ἰταλία μὲ σιτηρὰ καὶ ἄλλα εἶδη.⁷⁰ Τὴν ἴδια ἐποχὴ ἐμποροὶ τῶν ἴδιων περιοχῶν κατορθώνουν νὰ πετύχουν τὴ συμμετοχὴ τους στὸ πανηγύρι τοῦ Ρεκανάτι καὶ εἶναι γνωστὸ ὅτι στὰ πανηγύρια τοῦ Lanziano καὶ τοῦ Recanati Ἕλληνες, Τοῦρκοι καὶ Πέρσες ἐμποροὶ ἀπειλοῦσαν τὴ Βενετικὴ ὑπεροχὴ στὴ διακίνηση τοῦ ἐμπορίου τῆς Ἀνατολῆς.⁷¹ Ἐπίσης ἐλληνικὴ οἰκονομικὴ παρουσία ἔχουμε στὸ Λιθόρνο, τὴν Τεργέστη καὶ σὲ ἄλλα λιμάνια τῶν δυτικῶν ἀκτῶν τῆς Μεσογείου.

Οὐσιαστικὴ ἀκόμη ὑπῆρξε αὐτὴν τὴν περίοδο ἡ παρουσία Ἡπειρωτῶν ἐμπόρων στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ κυρίως στὴν Αὐστρία καὶ τὴν Οὐγγαρία.⁷² Ἰδιαιτέρα γιὰ τὸν 16^ο αἰ., ὅταν τὸ ρεῦμα τῶν Ἡπειρωτῶν πρὸς τίς αὐστροουγγαϊκὲς χώρες ὑπῆρξε ἀκόμη μικρὸ καὶ ἀδύναμο, μεγαλύτερες διαστάσεις γνώρισε τὸ φαινόμενο τῶν ἀποδημῶν τῶν Ἡπειρωτῶν σὲ χωριὰ καὶ πόλεις τῆς οὐγγαϊκῆς περιοχῆς τῆς Τρανσυλβανίας, στὸ Sibiu, στὸ Brasov, στὸ Cluj, στὸ Arad καὶ ἄλλα. Ἡπειρωτὲς ἐμποροὶ ἀπὸ τὰ Γιάννενα, τὴν Ἄρτα, τὴ Μοσχόπολη καὶ τὴν Κοριτσᾶ ἀνέπτυξαν σοβαρὴ οἰκονομικὴ δράση στὰ μέρη αὐτά, ἔχοντας ἓνα μέρος τοῦ ἐμπορίου στὰ χέρια τους. Ἀργότερα, κατὰ τὸν 17^ο αἰ. οἱ Ἕλληνες ἐμποροὶ ὁργανώθηκαν συστηματικότερα καὶ συγκρότησαν τὴν «Ἀνατολικὴ Κομπανία» τῆς Τρανσυλβανίας (Sibiu and Brasov), πού εἶναι ἓνα εἶδος ἐμπορικῆς ἔνωσης, πού ἀποτελεῖται κατὰ κανόνα ἀπὸ μικρές ἐπιχειρήσεις τοπικοῦ ἐμπορίου ἢ πού περιορίζεται κυρίως στὸ ἐμπόριο τῆς ξηρᾶς.

Ἀπὸ τὸν 15^ο αἰ. λοιπόν ἡ Ἄρτα καὶ ἡ περιοχὴ τῆς δὲν ἀποτελεῖ μόνο τὴν πλούσια ἀγορὰ ὅπου ξένοι ἐμποροὶ βρίσκουν τὰ ἐνδιαφέροντα γι' αὐτοὺς προϊόντα ἀλλὰ καὶ μία πόλη ἀπ' ὅπου ἀνοίγονται σύνθετοι ἐμπορικοὶ δρόμοι.

70. Βλ. Traian Stoianovich, Βαλκάνιος ἐμπόρος, 290. Πλουμίδης Γ., Οἱ Βενετοκρατούμενες χώρες, σ. 112.

71. Βλ. Α. Ζαχαριάδου, παραγωγή καὶ ἐμπόριο, σ. 93. Ξηρουχάκη Α., Τὸ ἐμπόριον τῆς Βενετίας, σ. 45-46, 248. Γιὰ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς πανηγύρεως τοῦ Lanziano καὶ τὴν ὁργάνωση τῶν ἐμπόρων βλ. Marciani Cottaro, Letters de change aux foires de Lanciano au XVI siecle, Paris 1962, σ. 3-4.

72. Σχετικὰ βλ. Οδὸν Funes, Οἱ Ἕλληνες τῆς Οὐγγαρίας, Θεσσαλονίκη 1965. Σ. Δ. Λουκάτου, Ὁ πολιτικὸς βίος τῶν Ἑλλήνων τῆς Βιέννης κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν καὶ τὰ Αὐτοκρατορικὰ πρὸς αὐτοὺς πρόνομα, Ἀθήνα 1961. Σ. Ι. Παπαδόπουλος, Οἱ Ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς Οὐγγαρίας καὶ ἡ συμβολὴ τους στὴν Οἰκονομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τῆς Βόρειας Ἑλλάδας κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας, «Δωδώνη» τ. 18 (1989), σ. 93-103. Σ. Π. Λάμπρου, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, «Νέος Ἑλληνομήμων» τ. 8 (1911), σ. 257-300. Α. Ε. Βακαλόπουλου, τ. 2, σ. 466-476.

Ἡ πέτρα ἡ θαματοουργιά

ΝΙΚΟΥ ΚΑΡΑΒΑΣΙΛΗ

Οταν ὁ Λύκος φορτωμένος τὴν κατακραυγή, τὴν κατάρα τοῦ κοσμάκη ὅπου ρήμαξε τρύπωσε τσακισμένος ἀπὸ τῆς ὀργῆς τὰ βόλια στὴ φωλιά του, ἔκαμε ὁ Θεός καὶ δέ ματαβῆκε. Κι ὁ πόλεμος τελείωσε.

Κατάκασε ὁ κουρνιαχτός μετρήθηκαν τ' ἀστέργια κι' ὅσοι στό στερνό προσκλητήριο φωνάζανε παρών, ἀφοῦ μέ τό καυτό τους δάκρυ στείλανε τῆς λευτεργιάς τό μήνυμα στοῦ κάτω κόσμου τούς γενναίους, μυρώνοντάς το μέ δάφνης κλωνάργια, βάλαν στὴν ἄκρη τ' ἄρματα καὶ κίνησαν χαρούμενοι ξανά γιὰ τῆς ζωῆς τό πανηγύρι.

Τὰ σπίτια ματαστήθηκαν, καρπίσαν τὰ χωράφια, οἱ ρεματιές ἡμέρεψαν καὶ στά χολάτα πλάγια τό βέλασμα τοῦ κοπαδιοῦ, τοῦ πιστικοῦ ἢ φλογέρα, ὄνειρο κάναν τὴ ζωή καὶ τὴ χαρὰ σεργιάνι.

Οἱ πολιτείες φέξανε, στρωθήκανε οἱ δρόμοι καὶ χέρι-χέρι ἡ προκοπή τραβάει μέ τὴν ἀνάγκη. Ὅλοι ἀγναντεύουσε μπροστά καὶ πάντα σημαδεύουν μακρύτερα, ψηλότερα. Μικροί, τρανοί, δοξάζουνε τό σήμερα καὶ ἀπαιτοῦνε τό αὔριο πιο τρανό πιο πλατύ πιο ὠραῖο.

Ζηλεύουνε τό διπλανό θαυμάζουν τό μεγάλο, ξαμώνουν νά τό φτάσουνε, πᾶνε νά τό δγιακόψουν. Κάπως ἔτσι, λέει, νοιώσανε ἐκεῖνον τόν καιρό καὶ οἱ συντοπίτες μας κάτω σπὴν Ἀκροποταμιά καὶ πάτησαν ποδάρι.

Μαχαλᾶς, κατὰ πρώτου. Συνοικισμός τοῦ διπλανοῦ χωργιοῦ, καθὼς εἶπανε, δέν εἶχε καὶ μεγάλες ἀξιώσεις. Ὅμως τώρα πού χώρισε τὰ συμφέροντά του, τώρα πού ὁ κόσμος πλήθαιψε καὶ τὰ σπίτια γίνανε ἄλλα τόσα καὶ πλιότερα, τὰ πράματα ἀλλάξανε. Τώρα κι' ὅλας ὀπούγινε ξέχωρη κοινότητα, μέ δικό της προεδρεῖο, ἤθελε ὁ κόσμος καὶ τί δέν ἤθελε.

Ἦθελαν κατὰ πρώτου καὶ κίνησαν ὅλοι ἀντάμα νά φκιάσουνε μιάν ἐκκλησιά γιὰ νά χριστιανευτοῦνε. Ἡ Χάρη σάν τό ἔμαθε, ἔβαλε ἓνα χεράκι.

Καταμεσῆς ἀπ' τό χωργιό ἡ Κακομάρω ἡ καυμένη χάθηκε, κι' ἄς πάει εἶπανε στό καλό της. Τὴν πήρανε τὰ γηρατιά τὴ λύγιαν τὰ χρόνια ἔρημ τὴ δόλια κι' ὄρφανὴ σάν καλαμιά στόν κάμπο. Κι' ἔμεινε τό σπιτόπουλο βουβό καὶ ἰσκιωμένο μ' ἀραδαργιά κονίσματα γύρω τό εἰκονοστάσι καὶ τὴν καντήλα κρεμαστή δίχως δραμάκι λάδι. Μέ γιούρπι γύρω ἀπλωταργιά καὶ χέρσο τώρα χρόνια, ξέφραγο κι' ἀπροστάτευτο, πᾶσα μανοῦ λιβάδι, κι' ἀπὸ τὴν πρώτη κιάλας οἱ προεστοί τό βάλανε στό μάτι.

Γιὰ τὴν ψυχὴ της εἶπανε, γιὰ τό καλό τοῦ κόσμου κι' ὅλοι τό βρήκανε σωστό κι' ὅλοι μακάρι εἶπαν νά γέν' ἐκεῖ ἡ ἐκκλησιά μέσ' τοῦ χωργιοῦ τόν ἀφαλό, στοῦ

μαχαλᾶ τή μέση. Τρανή σάν τόν πανάγαθο, ὁμορφη σάν τή Χάρη, νά βλέπουν νά θκιαμένονται νά κάνουν τό σταυρό τους ὅσοι δγιαβαίνουν ἀπό κει γιά τό καλό τοῦ κόσμου, κ' ὄλοι νά λένε φεύγοντας, ἄξιος ὁ μιστός τους ἐκείνων ὅπου πάσχισαν νά γένει αὐτό τό τάμα.

Καλέσανε μηχανικούς, φωνάζανε μαστόρους κ' ὄλοι καλό τό βρήκανε κ' ὄλοι καλὰ τὰ εἶπαν. Ὅλοι χαρήκαν στό χωργιό μικροί τρανοί ἀντάμα καί πῆραν τήν ἀπόφαση δίχως κανένα ὄχι. Κάποιοι τό παινευτήκανε κ' ὡς τὰ χωργιά τὰ πέρα.

– Χαλάλι σας ἡ ἐκκλησιά καί ὁ παπᾶς ἀντάμα πῆραμαν τήν ἀπόφαση νά φκιάσουμε δική μας, τρανή σάν τήν Ἁγιά Σοφιά κ' ὁμορφη σάν τή Χάρη κ' ὄλοι σας θά θκιαμένεστε.

Καί βήκανε γυροβολιά οἱ προεστοί μιά μέρα νά μάσουνε τόν ὀβολό, νά φκιάσουνε τό τάμα. Μά... ἀλλιῶς τὰ λογαργιάζανε κ' ἀλλοῦ ἦταν τό θάμα. Μόν' μέ δραχμές καί δίδραχμα, μέ τρύπιες δεκαρούλες, οὔτε θεμέλιο κόβανε, οὔτε καί τοῖχο στέναν. Καί πέσανε σέ συλλογή ὁ κόσμος καί μπῆκαν σέ τρανό σεκλέτι ὀπόμειν' ὄνειρο ὁ καῦμός καί ξέσκεπη ἡ ἀνάγκη.

Μές τήν πολλή τή συλλογή, σέ μῆνες καί σέ χρόνια, κάποιον ἡ Χάρη φώτισε σέ μιά μεγάλη ὄρα. Εἶχε λένε ἡ πατριδα ἐκλογές καί οἱ... τρανοί σκορπῆσαν καί πῆραν δίπλα τὰ χωργιά σ' ὄλο τό βιλαέτι.

Μιανοῦ Σαββάτου ἀπόδγιαθα, μιᾶς Κυριακῆς τό γιόμα, ὁ στρατηγός τοῦ κάποτε, τώρα πολιτευτής, κατάφτασε δγιαβαίνοντας μέ συνοδεία μεγάλη κ' ἀπ' τό δικό τους τό χωριό καί σύναξε τόν κόσμο. Καί εἶπε γιά τὰ δάνεια, κ' εἶπε... γιά τὰ γεφύρια, καί παίνεψε τό κόμμα του καί παίνεσε τόν ἀρχηγό του πού μοναδική του ἔγνοια ἦτανε, λέει, τοῦ λαοῦ ἡ προκοπή.

Ἐτοῦτοι, τόν ἀκοῦσαν καί χαρήκανε, φανάξανε ζήτω καί βαρέσανε καί παλαμάκια, καί πρὶν τόν ξαποστείλουνε, τόν κάλεσαν οἱ κάποιοι ἀνάμερα καί τοῦειπαν τόν καῦμό τοῦ χωργιοῦ.

– Σάν θές ἀφέντη νά μᾶς βρεῖς ὄλους ἀντάμα ἓνα κουβάρι στήν κάλπη ὅπου θά στήσετε ταχιά στίς ἐκλογές, φρόντισε ὡς τὰ τότε νᾶρθουνε οἱ πέτρες γιά τήν ἐκκλησιά κ' ἐμεῖς ἀπέκεια πέρα, ὄχι τόν ψῆφο μοναχά, μά καί τή ζωή μας ἀκόμα σέ σένα θά τήν τάσουμε καί νά μᾶς τό θυμᾶσαι.

Καί τῶγραψε ὁ ἄνθρωπος μέσ' στό καλό τό δευτέρι κ' ἔβαλε καί ὑπογραφή στόν πάτο ἀπό τό φύλλο, κι οὔτε ρωτᾶω τί ἔγινε καί πῶς θάματαγένηι, ἓνα σᾶς λέω μοναχά πῶς ἡ πέτρα ἔφτασε στό γιούρτι καί σωργιάστηκε ἓνας σωρός ἴσια μ' ἀπάνω. Κοτρώνια, πλακανίδες, λιανολίθαρα, κάτασπρα ὄλα σάν τό γάλα ἀπό τῆς Κάτω-Παναγιᾶς τό νταμάρι τό βακούφικο.

Καί κάρηκαν οἱ χωργιανοί καί... κακοκρατήσανε κάπως τό λόγο τους, κείπαν στήν ἀφεντιά τους, τόν βρήκαμαν τόν ἄνθρωπο, τόν ἔστειλε ἡ Χάρη... τώρα, θά γέν' ἡ ἐκκλησιά.

Ἄμ' δέ!... καί πῶς δέν ἔγινε. Νᾶπταν μέ εὐχές μονάχα καί μέ ξερολίθαρα νά στένονταν ἐκκλησιές καί κάστρα καλὰ θά νᾶπταν ἀδερφοί, μά ποῦνεται τέτοιο πράμα.

Τό κόμμα ἦρθε δεύτερο κ' ὁ στρατηγός στόν πάτο καί σκανιασμένος κίνησε καί πάλι λένε κατὰ Ἀθήνα μεργιά. Καί μείνανε ἐτοῦτοι μέ τή χαρά καί μ' ἓναν σωρό λιθάργια ἀπό τῆς Ἄρτας τό πετροβούνι μὴ ξέροντας τί δρόμο νά πάρουνε γιαι

λείπανε πολλά άκόμα ύλικά καί οί τεχνίτες χώργια. Καί νύχτωνε καί ματαξημέρωνε καί πλήθαιναν οί μέρες καί οί μῆνες γίνανε χρόνια καί τῆς Ἐκκλησιᾶς τό ὄνειρο ξεθώργιαζε, καί ὁ σωρός μέ τίς πέτρες λιγότευε καί ματαλιγότευε. Σάν... τό χειμῶνα αὐλές καί πέρα ὄλο καί πέρναν ἀπό καμιά πλακανίδα καί τή στρώνανε στό δρόμο γιάνά δγιαβοῦνε. Καί ὠρα θάμπωμα ὄλο καί ζαμώνανε καί οί γειτόνισες καί παίρνανε κί' αὐτές ἀπό καμιά ἔτσι γιά νά ἀμποδίσουν τό νερό, ἔτσι γιά ν' ἀμποδίσουνε τή λασπούρα ἀπό τό σῦρε κί' ἔλα. Ὅσα ὅμως κί' ἄν πήρανε ὁ κόσμος, τά πλιότερα μείνανε. Μείναν ἐκεῖνα τά μεγάλα πού δέν σπκῶνονταν ἀπό τόν τόπο τους μέ ὅποιου ἀνθρώπου χέργια.

Καρτερούσανε σωργιασμένα στή μεργιά τους σάν τό φῶλι στή φωλιά τήν κότα ὄπου θά πάει στήν ὠρα της γιά νά γεννήσει.

Καί κάποτε ἔγινε, πού λένε, καί τό θάμα. Ἡ Μαργαρίτα μολογᾶνε, ἡ θεοσεβούμενη, ἡ καμωματοῦ πού πότε μάλωνε καί πότε ὀρμήνευε τίς ἄλλες, ἡ πρώτη δγιαγουμιστρα τοῦ χωργιοῦ, ὄλο καί δέν ἀπόλειπε ἀπό τό σωρό μέ τά λιθάργια τά βακούφικα.

Μιᾶς Κυριακῆς τό δειλινό, σάν δέν εἶχε καί τί ἄλλο νά κάμει, κίνησε λέει καί πάει κειθε κατά τη συμφάδα της γιά μοαμπέτι. Ἄφου ξεπάθχιασε κουβέντα, ὠρα θάμπωμα γυρίζοντας γιά τό σπίτι της, ἀπό συνθήεια λοξοδρόμησε. Ἄς περάσω, εἶπε, μιᾶς καί μέ φέρνει ὁ δρόμος ἀπό τή λάκα τῆς ἐκκλησιᾶς νά δγιαλέξω καί κάνα λιθάρι νά το ἀπιθῶσω στήν πόρτα δίπλα σ' ἄλλα γιά νά ἀλικοτήσω κάμποση λασπούρα τώρα τό χειμῶνα, σάν ξεκινήσει νά γίνεται ἡ ἐκκλησιά καί τά χειαστεῖ, τά ματαπααίνω πάλι.

Ὅμως, ἐκεῖ πού ἀνασκέραγε τά λιθάργια στήν κορφή στό σωρό γιά νᾶβρει το καλύτερο, τά λιθάρια ξεσύρανε καί ροβολῆσαν τόν κατήφορο μαζί μέ τή Μαργαρίτα.

Ἐνα, ἀπό τά τρανύτερα, καθώς τρομαγμένη πάσχισε νά σπκῶθει γιά νά φύγει δέν τήν ἄφνηε. Τῆς εἶχε πετρώσει τό φουστάνι ἀπό τήν πίσω μεργιά καί τήν κράταγε σκλάβα σάν νᾶπταν ἄνθρωπος.

Ἐδωκε-πῆρε ἡ γυναίκα νά λευτερωθεῖ, τίποτα. Τελικά ἀπελπισμένη μιᾶς καί δέν μπορούσε οὔτε μπρός νά κάμει, οὔτε καί πίσω ἔγειρε ἀνήμπορη στό πλάι. Φουρτούνα μου εἶπε καί χαλασιά μου καί σταυροκοπήθηκε, τί νᾶειναι θεέ μου ἐτοῦτο τό κάλι ὀπόπαθα ἀπόψε ἡ ἔρμη.

Σέ ὠρα, συνῆρθε καί ματαδοκίμασε νά ξελευτερωθεῖ μά πάλι δέν κατάφερε τίποτα. Ἐκατό ὀκάδες κοτρώνα τήν εἶχε γραδωμένη καί τήν κράταγε σκλάβα. Καταπρώτου, ἀφου μοναχή της δέν μπόρεσε νά λευτερωθεῖ, εἶπε νά μείνει ἀδεκεῖ καί νά καρτερεῖ μὴν τύχει καί περάσει ἀπέκεια καμιά χωργιανή νά τήν ξεπετρώσει, μά ἄδικα καρτερούσε, κάνας δέν ἔλαχε νά δγιαβεῖ. Χαλασιά μου, ματάειπε, θά ξημερώσω ἐδῶ στά λιθάργια ἀπόψε καί θά γένῶ τοῦ χωργιοῦ τό μολόμμα. Μά... σάν ἀπόκαμε καρτερώντας, ἄς φωνάξω εἶπε τόν ἀφέντη μου, τάχα, κί' ὅποιος ἀκούσει κί' ἔρθει ἄς μέ βοηθήσει ἀπόψε νά ξεσκαλώσω ἀπό δῶ.

Καί φώναξε ἡ κυρά Μαργαρίτα καί ματαφώνασε Ἄλέξη-Ἄλέξη, ἔλα ὡς ἐδῶ νά μέ βοηθήσεις κάπου σκάλωσα. Μά οὔτε ὁ Ἄλέξης ἄκουσε οὔτε καί κάνας χριστιανός ἔλαχε νά δγιαβαίνει. Ἀπελπισμένη καθώς ἦταν ὑποτάχτηκε στή μοῖρα της. Παναγούλα μου, εἶπε ξανά, ντροπιασμένη, συχώραμε, ἦταν σέ κακιά ὠρα καί σ' ἀνάποτη ἐτούτη ἡ δουλειά ὀπουῖρθα νά κάμω ἐδῶ ἀπόψε. Καί καλά ἔκαμες Παναγούλα μου

καί τῶδειξες ὀλοφάνερα τό θάμα σου. Τώρα, κάμε καλή μου νά λευτερωθῶ ἀπό δῶ ἀπόψε νά πάω καί ἐγώ σάν μάνα στά παιδάκια μου κι' ἅμα τό ματακάμω, τυράγναμε. "Οπου... θές τήν ἄκουσε ἡ Παναγούλα καί τή λυπήθηκε, θές ἦτανε ἀπό σιραβοῦ δγιατάνου θέλημα, νᾶσου καί ἀπάνω στήν ὥρα δγιαβάινε ἀπό κεῖ ὁ Κώτισιο Δῆμος. Τόν φώναξε ἡ γυναίκα κᾶνα δυό τρίς βολές κι' ὁ Κώτισιος σάν καί ν' ἄκουσε. Ἦταν κομμάτι βαρήκουος ὁ ἄνθρωπος, ἦταν καί τά ρακιά ὀποῦχε ρουφήξει ἀπό τό δειλινό στόν καφενέ σάν μπόλικα καί τρώμαξε νά πάρει χαμπέρι τό τί γένονταν.

"Ἐδωκε πῆρε νά ξεπετρώσει τή Μαργαρίτα μά τοῦ κάκου, οὔτε πού μπόρεσε νά ξεσούρει τήν κοτρώνα. Κάτσε τῆς εἶπε καί θά πάω νά καλέσω τόν ἄντρα σου, τόν ἀφῆκα στόν καφενέ καί πιστεύω οἱ δυό μας νά τά καταφέρουμε.

Καί κίνησε καί πάει, μά ὁ Ἀλέξης δέν ἦτανε στόν καφενέ, εἶχε καλνυχτίσει κι' ἐκεῖνος καί δγιαβῆκε γιά τό κονάκι του ἀπό τόν ἀπάνω δρόμο. Ὅμως εἶχανε μείνει ἀκόμα κάτι χασομέρηδες, πού σάν ἄκουσαν τά καθέκαστα χαμογελαστοί καί παραξενεμένοι τάχα, κοντά καί ὁ καφετζῆς πήγανε νά εἰδοῦνε καί νά λευτερώσουνε τή νοικοκυρά. Καί τί νά εἰδοῦνε ὁ κόσμος τέτοια ὥρα μέ τήν ἀστροφεγγιά καί μέ τό χάλι ὀπούχανε ἀπό τό ποιό. Στή μέση στό σωρό ἡ Ἀλέξαινα πεσμένη στό πλάι καί πετρωμένη ἀπό τά λιθάργια παρακάλαγε Θεούς καί ἀνθρώπους νᾶρθουν νά τή λευτερώσουνε. Καί μέ τήν κουβέντα ὅπου κάνανε μέσα στή νύχτα καί μέ τό βρόντο ἀπό τά λιθάργια ὅπου ὄλο καί ξεσέρνανε ἀσυλλόγιστα οἱ ἄνθρωποι γιά νᾶβρουνε σειρά, καί μέ τό τί νά εἶναι αὐτό ὅπου γίνεται κατὰ κεῖ ἀπόψε, ἀπό τούς γειτόνους συνάχτηκε ἀδεκεῖ τό μισό τό χωργιό. Καί τράβα-μάδα οἱ ἄντρες ἄλλος ἀπό τά χέργια κι' ἄλλος ἀπό τά ποδάργια, στερνά τῆ λευτερώσανε τή Μαργαρίτα. Μόνο πού ἡ πλιότερη πισινή ἀπό τό μισότριβο τό φουστάνι εἶχε μείνει γραδωμένη ἀνάμεσα στά λιθάργια. Ντροπιασμένη ἡ νοικοκυρά ἔσκυψε τό κεφάλι ἀνακατώθηκε ἀνάμεσα σέ κάτι ἄλλες κυροῦλες ὀποῦχαν συναχτεῖ γιά νά εἰδοῦνε καί νά μάθουνε, καί σκανιασμένη καί κακομάντζαλη καθῶς ἦτανε τράβηξε γιά τό σπίτι τῆς. Ἐκεῖ, ἀγνάντευε τό κατάντημά τῆς καί συλλογοῦνταν καί θκιαμένονταν καί ἡ ἴδια μ' αὐτό ὀπόπαθε ἀπόψε καί μολόγαγε στόν ἄντρα τῆς καί ἀκούρμαναν τά παιδιά τῆς φοβισμένα. Κι' ὄλους, ἔτσι ἀνάταμα κακονυχτισμένους γύρα τή γωνιά τούς πῆρε ἡ μέρα.

Τό ἴδιο καί τό ἀπαράλλαχτο γένονταν ἐκεῖνη τή νύχτα καί σ' ὄλου τοῦ χωργιοῦ τά σπιτόπουλα. Ὅλοι πῆραμαν μῶρ' ἀδέρφια, ἔλεγαν συνατί τους, ἀπό ἕνα-δυό, αἶντε καί τρία λιθαρόπουλα προσώφας καί στήν ἀνάγκη πού λέει ὁ λόγος, μά ἡ Ἀλέξαινα τῶδωκε τοῦ δγιαβόλου καί τό πῆρε, τό πῆρε ἐργολαβία τό πάρισμο. Πῆρε καί ματαπῆρε καί τό πάρισμό τῆς σωμούς δέν εἶχε, καί στερνά, αὐτό εἶναι καί τό ἀνάποτο, δέν τή βολεύανε λέει τά ὅποια κι' ὅποια, τᾶθελε καί δγιαλεγμένα, τᾶθελε καί ἀπό τήν κορφή ἀπό τό σωρό. Καί καλὰ ἔπαθε ἡ παλαβιάρια, ἡ τέτοια καί ἡ πάντα. Πῆρε μπρέτι καί ὁ Θεός καί τῆς τῶδειξε τό θάμα του.

Τώρα, ὅποιος θέλει ἄς ματαπάει νά πάρει, ἀδεκεῖ θά τόν κονταρέψει ὁ Μεγαλοδύναμος.

Τήν ἀυγή, μέ τό σούσουρο ὀποῦχε γίνει ἀποβραδύ καί ποῖος δέν πέρασε ἀπό τό βακοῦφι γιά νά ἰδεῖ τή μεργιά στά λιθάργια ὅπου πιάστηκε σκλάβια ἡ Μαργαρίτα. Καί καθῶς κάποιοι περίεργοι χασομέρηδες βάλθηκαν νά ξεπετρώσουν τό φυλερίδι ἀπό τό παρδαλό τό φουστάνι ὀποῦχε μείνει ἀδεκεῖ πετρωμένο, τί νά εἰδοῦνε ὁ κόσμος!!!

Μιά πλακανίδα, μιά τεσεεράγκωνη παράμορφη πλακανίδα πού δέν τήν τάρανζε από τόν τόπο της οὔτε δυό άντρειωμένοι, ἄστραψε στόν ἥλιο σάν τή γυρίσανε ανάποτα καί ἔλαμψε σά νᾶπταν κρουσταλλένια. Καί τό παράξενο δέν ἦτανε καί τόσο τό ἄστραμα καί τό γυάλισμα ὁπόκανε, ἦταν τά σημάδια ὁπούχε ἀπάνω της καί πού ἄλλα ταίργιαζαν μέ παμπάλαια γράμματα κι' ἄλλα μέ ανάκατα πλουμπήδια μαστορεμένα μέ μαυρογάλαζια βαφή σάν αὐτά, ὅπου φκιάνουνε θεοφώτιστοι τεχνίτες, κόσμος ὅπου τούς πίνουνε τά χέργια.

Θάμα!!! εἶπε ὁ Κώτσιο Ντουῶλας καί σταυροκοπήθηκε. Θάμα!, ματάειπε ὁ ἄνθρωπος ὁ θεοσεβούμενος ὁπούξερε καί πέντε γράμματα καί πού πότε-πότε βόηθαγε καί τόν παπούλη σέ κάναν ἁγιασμό στά μαντριά ἢ σέ καμιά βάφτιση σάν δέν ἔχει κοντά του τόν ψάλτη.

Θάμα, ματάειπε. Νά... δέν τό βλέπετε, ὀλόϊδια ἡ Παναγούλα ζωγραφιστή, καί ἄδεκεῖ καί τό παιδάκι της.

Τό στίσανε ὀρθό ὁ κόσμος τό λιθάρι τό θαματοουργό, κοιτάχτηκαν ἕνας μέ τόν ἄλλο καί δίχως νά εἰποῦνε ἄλλο λόγο σταυροκοπήθηκαν ὅλοι μπροστά στή Χάρη ὅπου σάν ἴσκιος ἔστεκε μπροστά τους καί τούς καμάρωνε.

Τόκαμε, εἶπανε καί παραῦστερα ὅλοι στό χωργιό οἱ χωργιανοί τό θάμα της ἡ Χάρη. Τόκαμε γιά νά δείξει σέ μᾶς τούς ἁμαρτωλούς πού τᾶχουμε τά χέργια γιά νά μαζώνουνε τίποτα καί νά τό στουπώνουμε στό στομα νά τό χάρτει καί στερνά νά μὴν ξέρει τό τί λέει. Καί δέν τ' ἀπλώσαμε καί ποτέ νά δώκουμε κομμάτι ψωμί οὔτε καί στόν διγακονιάρη ὅπου διγαβαίνει στήν πόρτα μας. Νά δώκουμε στό γέροντα καί στ' ὄρφανό, νά ζήσουνε καί ἐκεῖνοι. Νά δώκουμε νά φκιάσουμε τήν ἐκκλησιά νά χριστιανευτοῦμε καί μεῖς σάν ὄλον τόν κόσμο, γιατί τάχα, στό ρακί καί τά γιατρικά, γιατί στό δικηγόρο τά δίνουμε μέ τά ὅσα κι' ἄν μᾶς ποῦνε, καί στήν ἀνάγκη σταυροκοποιοῦμαστε γύρω τίς παραβόλες νᾶρθει ὁ Θεός καί ἡ Παναγούλα νά μᾶς βοηθήσει. Ὁρέ, καλά θά κάμει θερμό νά ρίξει νά μᾶς ζεματίσει, εἶπανε, καί ὄχι μέ τό τόσο πού μᾶς φανέρωσε, ἀλλά, σάν δέν μετανοιώσουμε δέν θ' ἀργήσει νᾶρθει καί τό χειρότερο.

Καί μόνοιασαν, μολογᾶνε, οἱ χωργιανοί μέ τό θάμα ὁποῦειδανε, καί σμίξανε οἱ προεστοί καί κουβεντιάσανε, καί πῆγαν γύρω τό χωργιό καί μάσανε τό κατά δύναμη ἀπό τόν πάσα ἕνα. Καί πήρανε στερνά ζβάρια τά χωργιά καί τά βιλαέτια κείπανε γιά τό θάμα καί ματαμάσανε, καί πήγανε καί στή Μητρόπολη καί πήρανε καί ἀπό κεῖ... τήν εὐλογία της, καί μιά μέρα, ἀνήμερα στή γιορτή της καλέσανε τούς μαστόρους.

Τούς καλέσανε καί ἄδεκεῖ κανόνισανε ἀποκοπή καί τά ἔξοδα, καί ἕνας παπούλης φερμένος ἐπιτοῦτᾶ ἀπό τά κεῖθε τά χωργιά γιατί ὁ κοντοχωργιανός ἀπό φθόνο λένε, εἶχε πιάσει τό δέν...

Σκάλωσε τό λοιπόν ὁ ξένος ὁ παπᾶς τό πετρακεῖλι, ἄνοιξε καί τό ψαλτήρι διγιάβασε τίς εὐχές, ἦρθε καί κάνα δυό-τρεῖς γυροβολιές μέ τό θυμιατό καί θυμιάτισε ὄλον τόν κόσμο ὁπούτανε συναγμένοι, θυμιάτισε τούς τεχνίτες καί τά θέμελα καί κίνησαν οἱ μαστόροι, καί μέ τό σήμερα καί τό αὔριο καί μέ τό... μάσε καί δῶσε, καί ματαμᾶσε στή γυροβολιά οἱ χωργιανοί καί ματαδῶσε στους μαστόρους στήθηκε ἡ ἐκκλησιά.

Μιά ἐκκλησιούλα παράμορφη καί καινούργια, μιά λιθαρένια ἐκκλησιά πού φώλιασε μέσα ἡ Χάρη, κι' ἔχει λένε ἀπέκεια δῶθε τήν ἔγνοια τοῦ κάθε χριστιανοῦ. Καί σιγου-

ρέψανε οί μαστόροι τήν ἅγια πέτρα τή θαυματουργιά στό Ἱερο καί ἀπέκεια ἡ Χάρη καμαρώνει τούς χωργιανούς καί εὐλογάει τά ἔργα τους. Ἀπέκεια σκεπασμένη μέ τούλι χρυσοῦφαντο παρηγοράει τούς ξενοτοπίτες ὅπου καταφτάνουν μπουλούκια ἀκέργια χρόνια τώρα ἀπό ἄκρη τοπου. Κι' ἔρχονται μέ τά χέργια γιομάτα ὁ κόσμος νά προσκυνήσουνε καί νά παρακαλέσουνε τή Χάρη γιά τήν ὑγείά τους καί τοῦ τόπου τους τήν προκοπή.

Τώρα... καθώς μολογᾶνε οἱ ἴδιοι οἱ χωργιανοί, ὁ κόσμος ματαχάλασε. Ἔπесе στό χωργιό μιά γκρίνια ἀπό τούς νιώτερους, πού ταίρι της δέν ἔχει. Οὔτε λίγο, οὔτε πολύ οἱ νιώτεροι δέν τήν θέλουνε τήν παλαιά τήν ἐκκλησιά γιατί, λέει... εἶναι μικρή, εἶναι κακότεχνη καί λιθαρένια. Τή θέλουνε τάχα καινούργια καί μοντέρνα, ἀββεστωμένη ἀπόξω καί μέ καμάρες. Τή θέλουνε τρανή, πολύ τρανή, τόσο πού νά φαντάζει ἀπ' ἄκρη τόπου, καί πού στά γύρα τά χωργιά νά τή βλέπουνε καί νά σκᾶνε ἀπό τή ζήλεια τους καί νά μὴν τό μαρτυρᾶνε. Καί καλά κάνουνε τά παιδιά, λένε οἱ προεστοί καί τή θέλουνε τέτοια, τό καλό καί ποιός δέν τό θέλει. Ὅμως, μέ τό ἐγώ καί τή γκρίνια, μέ τό κασιό καί τήν ἀπόλαψη, μέ τή χωρίστρα καί τό σεργιάνι, οὔτε τό χωργιό πάει μπροστά, οὔτε καί ἡ ἐκκλησιά τρανεύει. Τώρα ὁ σωρός μέ τά λιθάρια χάθηκε καί μαζί του μέ τόν καιρό καί ἡ Μαργαρίτα ἡ καμωματοῦ. Τά θάματα κι' αὐτά ἂν δέν ἀποκάθηκαν, λιγοστέψανε πολύ καθώς φαίνεται στίς μέρες μας καί ἄντε νά τά βρεῖς.

Μά καί τοῦ κοσμάκη οἱ τσέπες μικρύναν καί στενέψανε ἐπικίνδυνα, τόσο ἐπικίνδυνα πού καί ἂν καταφέρει τό χέρι νά περάσει μέσα, ἄδικος θέ νᾶειναι ὁ κόπος, λιάνομα θά πιάσει. Τό χόνδρομα ἔχει πιάσει ἄλλα κρυφά λημέργια.

Η ΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΓΙΩΤΑΣ ΠΑΡΘΕΝΙΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗ Ι. ΠΑΥΛΙΔΗ

Η γνωριμία μου με την Γιώτα Παρθενίου είναι παλαιά και σχετίζεται με την λαμπρή θητεία της ως Σχολικού Συμβούλου Προσχολικής 'Αγωγής και στον Νομό της Άρτας, αλλά και στην άφοσώσή της στον χώρο της ποίησης. Πέρασαν πάνω από δύο χρόνια από την ημέρα που μου έμπιστευθηκε τό ποιητικό και κριτικό της έργο ως δωρεά ψυχής, ως ελπίδα κοινωνίας.

Κάποτε έρχεται ή ώρα που ή έπιθυμία, ή σιωπηλή συσσώρευση έντυπώσεων, συγκινήσεων, αισθητικής πληρότητας αναζητᾶ διέξοδο στην γραφή. Έπιχειρῶ τό τόλμημα ίχνηλάτησης τῆς ποιητικῆς της έμπνοῆς, ἐνῶ κατανοῶ ἀπόλυτα τό δυσχερές τοῦ ἐγχειρήματος: ή πρόσβαση στους κόσμους τῆς ποίησης προϋποθέτει φιλολογική, πνευματική γενικότερα ἀρματοωσιά, συνδυασμός σπάνιος, ἄν προστεθεῖ καί ὡς δεδομένη ἀφετηρία ή εὐλικρινής, ἀφιλόκερδη κριτική διάθεση. "Ὅμως οἱ κρίνοντες κρίνονται ἀφεύκτως.

Πρώτη εμφάνιση, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, τῆς ποιήτριας σημειώνεται τό 1981 μέ τήν Συλλογή ΜΟΡΙΑ. Τό 1986 ἀπό τίς ἐκδόσεις Δωδώνη κυκλοφορεῖ ή δεύτερη ποιητική της Συλλογή μέ τόν τίτλο ΜΗ καί τό 1994 ή Συλλογή «Τοῦ Φεγγαριοῦ Μπλέ» ἀπό τίς ἐκδόσεις Γκοβόστη.

Ἡ Παρθενίου ξανοίγεται στους δρόμους τῆς ψυχῆς, στους δρόμους τῆς ἀπερατοσύνης τοῦ κόσμου, περιπλανᾶμενη ὑπαρξη, ἀναζητώντας σέ κάθε μόριο τῆς ζωῆς τόν αὐτοπροσδιορισμό της, τήν ταυτότητά της. Στό ποίημα Σύνθεση τῆς πρώτης Συλλογῆς ίχνηλατεῖται ὁ τίτλος της. Λέει: – «Δέν γίνεται νά φτιάξεις τό πορτραῖτο μου...

ἄλλαξα τόσα σπῖτια». Τό πορτραῖτο της ἀπαρτίζεται ἀπό «μόρια, μόρια, μόρια...» πού «διαχωρίζονται σέ χιλιάδες κατευθύνσεις». Αὐτή εἶναι ή δῆκουσα γραμμή πού σημασιοδοτεῖ τήν ποίησή της. Οἱ τενωμένες κεραῖες της χρωματίζουν μίαν εὐαισθησία πού διψάει γιά ζωή, πού ἀγκαλιάζει τό σῦμπαν – φύση, ἀνθρώπους– ἱστορία τοῦ πόνου. Οἱ τόνοι μετεωρίζονται μεταξύ πίστης καί ἀπόγνωσης, συμπόνιας στό καθημερινό ἀνθρώπινο πεπρωμένο, τήν σύνολη ἱστορία.

Κάποτε τό ἐξαγόμενό της εἶναι πικρό, ὅπως στό ποίημα ΠΩΣ;

– *«Μήν γυρεύεις τήν παράδεισο πού σοῦ πρέπει
Δέ χώρεσε σέ καμιά γῆ
Στίς πληγές τούτης τῆς γῆς χώρεσε μόνο λάβα
Πῶς νά χωρέσει ἡ παράδεισο; Πῶς;»* –

Ἡ Παρθενίου περνᾶ ἀπό τὰ δυσχερῆ μονοπάτια τῆς ἱστορικῆς μνήμης χωρὶς κυρίως νά σταματᾶ ἐκεῖ, ἴσως γιατί ἡ ἱστορία τείνει νά μᾶς πείσει γιά τήν θνητοτητά μας, ὡς Συναξάρι νεκρῶν, ἐνῶ ἡ ποίηση μᾶς συνεπαίρνει στόν χώρο τῆς Ἀθανασίας. Καί ἡ ποιήτρια, προσφεύγοντας στόν χώρο τοῦ μύθου—πηγή ἀθλήσης καί ἔμπνευσης ἀπό τὰ πανάρχαια χρόνια— βρῖσκει διεξόδους νά ἀναβλαστήσει τήν ἐλπίδα. Στό ποίημα Χωρίς Ὅνομα ἀναφωνεῖ:

– *«Προμηθεά, λῦσε τώρα πού λευτερώθηκες τὰ δεσμά μου,
ν' ἀδράξω τήν ἱστορία τοῦ γήινου κόσμου
νά γυρέσω στή γῆ πού παγιδεύτηκε τό πιστοποιητικό μου...»* –

Ἄλλοτε ἡ ἐλπίδα ἀκουμπᾶ στήν ἀλληλοπερικώρηση, στήν ἀνθρώπινη συναλληλία – ριζική μας καταβολή. Τό βλέπουμε στά ἀκόλουθα ἀποσπάσματα:

– *«Ἐλένη, μή δακρύσεις, δέν εἶσαι μόνη
Στήν ἀποβάθρα ἐμεῖς, ἐμεῖς πού σοῦ μοιάζουμε!»* –
(ΣΤΗΝ ΑΠΟΒΑΘΡΑ)

– *«Ἄσε με νά γεμίσω τήν τσότρα, νά δροσίσω τά χεῖλη,
νά πλαγιάσω στό στήθος σου...»* –
(ΑΠΟΚΑΛΥΨΕΣ)

– *«Ξένες παιρίδες, ξέν' οὐρανοί, ξένες φωνές
περιπλανώμενε σκλάβε, μέτρε νά δειπνήσεις, νά πλαγιάσεις,
νά σωθεῖς. Μιά θάλασσα νά ξεπλύνεις τήν νοσταλγία»*
(ΓΕΥΣΗ)

Ἡ τέλος, ὅπως τό λέει κάπως ἀλλιῶς σ' ἓνα δίστιχό της:

– *«Δῶσ' μου τό χέρι σου νά μή χαθοῦμε...»* –

Ἡ δίψα ἐξάλλου τῆς ζωῆς συνενώνει στήν ποίησή της τόν φυσικό μέ τόν ἀνθρώπινο κόσμο:

– *«Μέθυσσα τ' ἄρωμα τοῦ νιοκομμένου κόρτιου
Μέθυσσα τοῦ ἴδρωτα τοῦ στρατοκόπου... Λαχταρῶ νά γνωρίσω
τ' ἄλογο, τό στρατοκόπο, τούς γρύλλους, τίς πυγολαμπίδες,
τ' ἀπδόνη κι' ἔσένα»* –
(ΠΟΡΕΙΑ)

Ἡ ἐρωτική πάλι διάθεση, διακριτική πάντα, χύνει τό βάλοσμά της ὡς ἴαμα ψυχῆς:

– *«Ὅταν ὁ ἄνεμος ἔφερε τό μαντῆλι στήν Ἰτιά
Ὅταν τό χελιδόνη σήκωσε τή λίμνη στά φτερά του*

*“Όταν γ’ ὄνομά σου ἔφτασε στά χεῖλη μου
καΐδεψα τό βράχο πού μέ φιλοξένησε».*

Στό δωδεκάχρονο ἀγόρι τοῦ ποιήματος ΝΟΣΤΑΛΓΙΑ ἀνθίζει ἡ ὁμορφιά, ὡς Καβαφική μέθεξη:

*– «‘Ολάκερ’ ἡ παράδεισο τότε στόν οὐρανό σου
‘Ολάκερ’ ἡ ἀνοιξη στ’ ἀνοιχτό σου πουκάμισο...».* –

Ἡ ἐρωτική διάθεση δέν γνωρίζει πάντα τήν ἀνταπόκριση. Τό ἀντικείμενο τοῦ πόθου μετεωρίζεται ἀνάμεσα παρουσίας καί ἀπουσίας στό ποίημα ΚΙ ΗΞΟΥΝ:

*– «Σοῦ ἔφερα λιοστάλαμα, δέν νῦρα τά χεῖλη σου ...
Κι ὡς σήκωνα τά μάτια μου ἀψήλωνες, ἀψήλωνες κυπαρίσσι μου
καί δέν ἤξερα ἄν ἤθελα νά κλάψω ἢ ν’ ἀκολουθήσω τή μοίρα μου».*

Ἐπιλήψιμο νά εἶναι πού οἱ συνειρμοί μᾶς θυμίζουν γνωστά τραγούδια; Στό ποίημα ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΙ, τελευταῖο τῆς πρώτης Συλλογῆς, ἡ μακριά περιπλάνηση, ἡ ὀδοιπορία, νικά τελικά τή φθορά:

*– «Κι’ εἶν’ ἡ δροσιά σου πιά δροσιά μέσ’ τή φθορά καθώς
σέ δυό παράλληλους βαθαίνεις καί μακραίνεις βιός μου».* –

Ἄ τίτλος τῆς δευτέρας ποιητικῆς Συλλογῆς βρίσκεται σιτούς στίχους τοῦ ποιήματος ΜΗ. Λέει:

– «Μή, μήν ἀπλώνεις τά χέρια δέν μπορῶ τούς σταυρούς...». –

Ἐδῶ ἡ ποιήτρια ἀσπάζεται τό μονοτονικό σύστημα – μόδα τοῦ καιροῦ καί τοῦ συρμοῦ-. Ἄπό τήν ἄλλη ἡ ποίησή της βαθαίνει σέ πύκνωση, κατασταλάζει σέ λίγους στίχους. Ἡ Παρθενίου συναντᾷ τό Δημοτικό τραγούδι στόν βαθμό πού πλησιάζει τήν δική της ὀπτική γωνία, ἐνῶ παράλληλα τά ρεύματα τῆς σύγχρονης ποίησης τῆς γίνονται πιά οἰκεῖα. Μέ τά ἀκόλουθα δείγματα γίνεται, θαρρῶ, φανερό αὐτό πού θέλω νά πῶ: Ἄπό τό ποίημα: ΣΑ ΘΑ ΣΗΜΑΝΟΥΝΕ ΜΕΣΑΝΥΧΤΑ.

*– «Σά θά σημάνουμε μεσάνυχτα δέν εἶμαι τ’ ἄλλογο πού κλαίει.
Ἐγώ δέν εἶμαι ἀπ’ τ’ Ἄν Γιωργιοῦ
σπηρούνιασμα καί σάλπισμα καί καίτη εἶμαι πού καίει».* –

Ἄπό τό ποίημα ΤΡΕΧΕΙΣ

*– «Νά ἔμουν τό χελιδόνη σου νά σοῦ ψιθυρίζω τά θαύματα
ᾧ γῆ μου γῆ μου... κι ἄμμος πού σοῦ ἔφερα τά μυστικά τοῦ κόσμου».* –

Τί ἄμμο, ἀλήθεια, νά εἶχαν οἱ πατοῦσες τοῦ Ὀδυσσέα φτάνοντας στή γῆ τῆς Ἰθάκης!

Καί πάλι ἀπό τό ποίημα ΤΑ ΜΑΤΙΑ ΣΟΥ:

– «Δύο κόμποι ἐλιᾶς τά μάτια σου, δύο κάρβουνα ἀναμμένα...
Τρεῖς ἄνοιξες καί μπόλιασες κλαράκι μου σπασμένο...» –

Πρόσχαρα ἡ Παρθενίου μᾶς προσκαλεῖ στό λιτό συμπόσιο τοῦ εἰρηνοφόρου χωριάτικου σπιτιοῦ στό ποίημα ΜΗ ΚΛΑΙΣ:

– «Ἔχω ψωμί κι ἓνα τραπέζι ἄγρια χόρτα
μύρισε θυμάρι, λόγος τοῦ Θεοῦ κι ἀρχαία σοφία...» –

Ναί, λόγος τοῦ Θεοῦ καί ἀρχαία σοφία πάνω στήν εὐλογημένη ὥρα τοῦ φαγητοῦ – ὁ Ξυνός (Κοινός) Λόγος τῶν Ἑλλήνων!

Καί πάλι παρόν τό μοτίβο τῆς ἀλληλοπεριχώρησης, τό συνάλληλο τῆς μέθεξης στήν ἀνθρώπινη ζεστασιά, ἡ ὑπερούσια θεϊκή παρουσία στό ποίημα ΝΑ ῬΧΕΣΑΙ:

– «Νά ῤχεσαι γιά τόν ἀπογευματινό καφέ θά σέ δροσίζουν τά βασιλικά μου,
ν' ἀνοίγεις τό παράθυρο τινάζονται τά γιασεμιά κι ὁ Χριστός περιπατεῖ ἐπί τῶν
ὕδατων...»

Ἄλλοτε ἡ εἰκόνα ἀντανακλᾷ τήν ἄσωτη διάρκεια μιᾶς μόνο στιγμῆς, ὅπως στό ποίημα ΑΘΟΥΡΥΒΑ:

– «Ἔτσι ἀθόρυβα ἦταν πού ἔπαιζες μέ μιά νεροσταγόνα». –

Ἡ Παρθενίου ἄν ἦταν νά λησμονήσει τόν φυσικόν ἀγέρα, τό ξάγναντο τῆς θάλασσας, θά πνιγόταν ἀπό ἀσφυξία. Γι' αὐτό καί οἱ ἀκόλουθοι στίχοι ἀπό τό ΜΗ ΕΝΣΥΝΕΙΔΗΤΕΣ ΡΗΞΕΙΣ:

– «Ἄνοιξε τό παράθυρο νά ἔμεινε ἓνα φῶς
κι ἓνας ἀγέρας ἀπό θάλασσα καί φύκη
κι ἓνα κορίτσι δέκα ὀκτώ χρονῶ ...» –

Κλείνω τήν περιδιάβαση στήν Συλλογή αὐτή μέ τοὺς ἀπερίτμητους σέ ὁμορφιά, λές ἐμπνευσμένους ἀπό ἀρχαῖο ἀνάγλυφο, στίχους (Ποίημα ΗΤΑΝ):

– « Ἦταν ἔτσι νά γίνει, ἔμεινε τ' ὠραῖο σκύψιμο νά λύσεις τά σανδάλια,
ἔμεινε τό παρατεταμένο πόδι τῆς Ἀφροδίτης». –

Δέν ξεμακραίνει στήν τρίτη της Συλλογή «ΤΟΥ ΦΕΓΓΑΡΙΟΥ ΜΠΛΕ» ἡ νοηματοδότηση τῆς ποίησης τῆς Παρθενίου ἀπό τά χαραγμένα σύνορα τῶν προηγούμενων

Συλλογῶν· καί ἐδῶ, ὅπως καί στίς προηγούμενες Συλλογές ἢ προσπάθεια συμπύκνωσης, ἢ ἀφαιρετική διάθεση κάποτε δυσχεραίνει τήν προσπέλαση. Δέν ἀποκλείεται νά λαθεύει τό δικό μου αἰσθητήριο, ἀγύμναστο ἀκόμα στίς περιοχές τοῦ μοντέρνου ὕφους. Στέκομαι μόνο σέ δείγματα ἄμεσα στήν δική μου πρόσληψη. Ἡ ποίηση γιορτάζει ἀληθινά στό ποίημα *Η ΜΟΝΑΞΙΑ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ*:

– «Ἔτσι· ὡς σέ μιά μεγάλη γιορτή ἢ μοναξιά τῶν λέξεων...» –

Γιατί ποίηση εἶναι ἡ λέξη πού ἐκρήγνυται σέ χιλιάδες ἰριδισμούς.

Γιορτή καί ἀνοιξη καί προσδοκία βασιλεύει ὅταν ἡ Παρθενίου ἀφήνεται στό ταξίδι σύλληψης τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Λέει στό ποίημα *ΛΙΜΑΝΙΑ*:

– «Κί' ἀκόμα νά τή μάθω τήν κίνηση τῶν λιμανιῶν στή Μεσόγειο·
τά λιμάνια· εἶναι τά λιμάνια πού ταξιδεύουν ...» –

Ταξιδεύουν τά λιμάνια; Ναί, ἀφοῦ γίνονται προσδοκία ταξιδιῶν. Ὁ νοῦς μου τώρα πάει στούς περίφημους στίχους τοῦ Δημοτικοῦ ἄσματος, ἀκατανόητους ἀπό τόν Κ. Τσάτσο, ὅμως ἔξοχα ἐρμηνευμένους ἀπό τόν Γ. Σεφέρη. Ἴδου οἱ στίχοι:

– «Καί τόν βοριά τόν δροσερό τόν πῆραν τά καράβια» –

Παίρνουν τά καράβια τόν βοριά; Ναί, γιατί τά καράβια δέν εἶναι ἄψυχη ὕλη, τό ἴδιο καί τά λιμάνια φυσικά.

Τρεῖς στίχοι στό ποίημα *ΣΙΦΝΟΣ* καί νά πῶς γεννιέται τό ρίγος τῆς ποίησης:

– «Ἡ Σίφνος α, Ἡ Σίφνος – ἕνα κλωνί ἐσώκλειστο νά σέ θυμᾶμαι». –

Πρόσωπα καί ἀντικείμενα πῶς δένουν σέ μιά συνάφεια ἄρρηκτη στούς στίχους τοῦ ποιήματος *ΒΑΘΙΑ ΣΤΟΝ ΚΑΙΡΟ*:

– «Καθώς ἕνα μικρό μικρούτσικο κοχύλι ἔπαιρνε τήν ἀκριβή του ὄψη
βαθιά – βαθιά στόν καιρό». –

Στό ποίημα *ΚΙ ΗΞΟΥΝ*, ἡ ζωή, τό πάθος, συμμαζώνονται μέσα σέ τρεῖς λέξεις: δέντρο, λίμνη, πουλιά:

– «Κί' ἦσουν ἕνα δέντρο γυμνό τῆς λίμνης μου· μάζευες τά πουλιά». –

Κάποτε ἡ περιπλάνηση φθάνει σ' ἕνα σταθμό· δέν εἶναι κανένας σίγουρος ἂν εἶναι τό τέλος ἢ ἡ ἀρχή κάποιου νέου ξεκινήματος. Τό ἐρώτημα μένει μετέωρο, γιατί ἡ ποίηση προχωρεῖ, ὅσο ὑπάρχει ζωή. Λέει ἡ ποιήτρια:

– «Ἔ, κυρά τῶν ἀμπελιῶν μ' ἕνα πλατύ ψαθί κι' ἕνα τσαμπί

*βατόμουρα φτάσαμε έδῶ. Τί εἶναι έδῶ; Μπορεῖς νά μέ
βοηθήσεις τί εἶναι έδῶ;» –*

Ἄν ἤξερε ὁ ποιητής, ἂν ξέραμε δέν θά ἀναρωτιόμαστε ποτέ μέ τό ἐρώτημα τοῦ
Γ. Σεφέρη:

*– «Μά τί γυρεύουν οἱ ψυχές μας ταξιδεύοντας πάνω σέ καταστρώματα κατελυ-
μένων καραβιῶν ...» –*

Θά μπορούσε νά τραβήξει σέ μακρός ἢ περιπλάνησή μας στούς μικρούς, αὐτο-
τελεῖς κόσμους πού ξανοίγει στήν ὄρασή μας τό βλέμμα τῆς Παρθενίου. Δέν πρέπει
νά κουράσω ἄλλο. Κατανοῶ ἀπό τήν ἄλλη πώς δέν ἐξαντλεῖται ποτέ τό χρέος ὅταν
ἡ ἀπολαβή δονεῖ πολλές χορδές τῆς ψυχῆς μας. Αὐτό δηλώνει πώς μπορεῖ νά προσ-
δοκοῦμε ἀπό τήν ποίησή της ἀκόμη πολλά, κατασταλαγμένα τῆς ἐμπειρίας της ἀπό
τόν ἀνήσυχό της βίο, τήν συνεπῆ ἄσκηση τοῦ ταλέντου της, τήν μελέτη καί τόν
στοχασμό.

ΑΠΟ ΤΟ ΠΑΝΘΕΟ ΗΠΕΙΡΩΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΕΥΕΡΓΕΤΩΝ

ΓΙΩΡΓΟΥ Ε. ΤΖΟΥΒΑΡΑ

Εκατοντάδες, οί Ἡπειρώτες ἔθνικοί μας εὐεργέτες. Μεγαλοπρεπή, περίτεχνα καὶ λειτουργικά κτίρια, σέ πολλά μέρη τῆς χώρας μας, στήν πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδας καί στό ἐξωτερικό, εἶναι δωρεές Ἡπειρωτῶν εὐεργετῶν.

Ἀπό τόν 18ο αἰώνα, παρατηρεῖται χωρίς ἀνακοπή, τό ἔθνωφελές φαινόμενο τῆς εὐεργεσίας.

Σ' ἓνα δίτομο βιβλίο, ἑξακοσίων σελίδων, μέ τίτλο: Ἡπειρωτική Εὐποιΐα, τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ, ιστοριοδίφῃ Γιαννιώτῃ Στέφανου Μπέττη, ἐκδόσεις 1982 καί 1989 ἀντίστοιχα, Ἀγαθοεργῶν Καταστημάτων Ἱερᾶς Μητροπόλεως Ἰωαννίνων, εἶναι καταγραμμένοι τετρακόσοι εἴκοσι τρεῖς (423) Ἡπειρώτες ἔθνικοί εὐεργέτες.

Πόσοι γωρίζουμε, πῶς τό Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν, εἶναι δωρεά, εἶναι εὐεργεσία τοῦ Ἡπειρωτῆ, ἀπό τό Δεσποτικό τῶν Ἰωαννίνων Ἰωάννου Δόμπολλη;

Κι ὅμως, ἡ ὑπερβολική, ἡ ὑπερτροφική, ἡ ἄδικη ταπεινοφροσύνη του, μάς στέρησε αὐτή τή γνωριμία, αὐτή τή μεταλαβιά. Ἐνδεικτικά καί ἐπιγραμματικά, παραθέτω ἐλάχιστους ἀπό τούς πύο γνωστούς εὐεργέτες, μέ ἀλφαθητική σειρά.

1.— Ἀδέρωφ Γεώργιος (Μέτσοβο 1815, Ἀλεξάνδρεια 1899).

Ὁ πρύτανης τῶν νεωτέρων ἔθνικῶν εὐεργετῶν. Στό Μέτσοβο, ἀνήγειρε μεγαλόπρεπο σχολεῖο κ.ἄ. Στήν ἑλληνική παροικία τῆς Ἀλεξάνδρειας ἰδρύει Σχολή Βιοτεχνίας, γυμνάσιο, παρθεναγωγεῖο τά ὁποῖα καί ἐπίδοτεῖ. Χρηματοδοτεῖ, γιά τήν ἀποπεράτωση τοῦ Ἐθνικοῦ Μετσοβείου Πολυτεχνείου στήν Ἀθήνα. Κτίζει τά κτίρια τῆς Στρατιωτικῆς Σχολῆς Εὐελπίδων, τό Ἀδερῶφειο ἐφηβεῖο, ἀναμορφώνει τό Παναθηναϊκό Στάδιο. Ἰδρύει τίς φυλακές Ἀδέρωφ (ἐκεῖ πού εἶναι σήμερα ὁ Ἄρειος Πάγος, στή λεωφόρο Ἀλεξάνδρας), ναυπηγεῖται τό θωρηκτό Ἀδέρωφ, φιλοτεχνήθηκε ἡ προτομή τοῦ Ρήγα Φεραίου (1872), μπροστά στό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν. Κατά τήν πτώχευση τοῦ Χ. Τρικούπη (1893), δώρισε στό κράτος 70.000 λίρες.

Αὐτός «ὁ πανελλήνιος ἄνδρας», ὑπολογίζεται ὅτι διέθεσε τριάντα ἑκατομμύρια δραχμές, γιά τήν Ἑλλάδα καί τήν Ἑλλάδα τῆς ὁμογένειας.

2.— Ἀρσάκης Ἀπόστολος (Πρεμετῆ 1792, Βουκουρέστι 1874).

Ἰδρυσε τό Ἀρσάκειο στήν Ἀθήνα καί τήν Φιλεκπαιδευτική Ἐταιρεία (1836),

τῆς ὁποίας ἀναδείχεται μέγας εὐεργέτης. Διέθεσε χρηματικό ποσόν, γιά ὑποτροφίες διδασκάλων. Ἰδρυσε φερώνυμο σχολεῖο –ἐκτός τῶν ἄλλων– στή γενέτειρά του. Γιά τίς μεγάλες του εὐεργεσίες στήν Φιλελευθεριακή Ἐταιρεία «ὁ ἐν Βουκορεστίῳ πο-στέλνικος κ. Α. Ἀρσάκης ἐξ Ἑπείρου» τιμήθηκε μέ τόν χρυσοῦ σταυρό τῶν ἀνωτά-των ταξιαρχῶν. Διετέλεσε ὑπουργός τῶν Ἑξωτερικῶν καί πρόεδρος τοῦ ὑπουργικοῦ συμβουλίου τῆς Ρουμανίας.

3.– **Δομπόλλης Ἰωάννης**, ἀπό τό Δεσποτικό τῶν Ἰωαννίνων, γεννήθηκε στήν Πε-τρούπολη τό 1769 καί πέθανε ἐκεῖ τό 1850.

Ἰδρυσε τό Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν καί διέθεσε γιά ἀρκετά χρόνια ἀνατοκισμούς κεφαλαίου, γιά τή συντήρησή του. Στή διαθήκη του, στήν Πετρούπολη (4-2-1849), τηρώντας τήν ὑπόσχεσή του πρὸς τόν Ι. Καποδίστρια, νά μεταχειριστοῦν «πᾶν μέσον πρὸς διάδοσιν τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως ἐν Ἑλλάδι –πράγμα πού θά ἀποτελέσει ἀπό τότε καί τόν σταθερόν σκοπόν τῆς ζωῆς του– διαθέτει 815.000 ρούβλια χά-ρινα, πρὸς ἀνίδρουσιν ἐν Ἀθήναις ἢ ἐν οἰαδήποτε ἄλλῃ πόλει, ἥτις ἔσται πρωτεύουσα τῆς Ἑλλάδος, Πανεπιστημίου, ὀνομασθησομένου Καποδιστριακοῦ».

Χαρακτηριστικό τῆς ταπεινοφροσύνης του, εἶναι ἡ ἐξῆς παράγραφος τῆς δια-θήκης του: «Ἡ κηδεῖα μου, θά γίνῃ ἄνευ πομπῆς, εἰς μόνον ἱερεῦς, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος εἶναι πνευματικὸς μου νά συνοδεύσῃ αὐτήν... Τό φέρετρό μου, θά εἶναι ἐκ ξύλου κοινοῦ, θεβαμμένου καί νά σύρεται ὑπὸ ἐνός μόνον ζεύγους ἵππων...».

Τὶ κρίμα κ' ἄδικο νά μὴν ὀνομάζεται Δομπόλλειο Πανεπιστήμιο!

4.– **Ζαππαῖοι**. (Εὐαγγέλης, Λάμποβο Β. Ἑπείρου 1800, Ρουμανία 1865/Κωνσταντί-νος, Λάμποβο 1814, Γαλλία 1892).

Οἱ δύο αὐτοὶ ἐξάδελφοι, ἀνήγειραν τό γνωστὸ Ζάππειο μέγαρο, στό ὁμώνυμο ἄλσος. Εἶναι ἐκθεσιακὸ κέντρο, ὅπου φιλοξενοῦνται τὰ περισσότερα διεθνή συνέ-δρια, ὅπως τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης.

Ὁ Μ. Ἀβλιχος, συνέθεσε ὕμνο στὸν Εὐαγγέλη Ζάππα, πού ἔψαλλε χορωδία καλλιφώνων Κεφαλλήνων κατὰ τὴν Δ' Ὀλυμπιακῆ ἐκθεση στήν Ἀθήνα. Ἐξω καί ἐκατέρωθεν τῆς εἰσόδου τοῦ μεγάρου, εἶναι οἱ μαρμαρίνοι ἀνδριάντες τῶν δύο εὐερ-γετῶν.

5.– **Ζωσιμάδες**. Ἐξι ἀδέλφια: Ἀναστάσιος, Νικόλαος, Ἰωάννης, Θεοδοσίος, Ζῶης, Μιχαήλ, γιοὶ τοῦ Χατζῆ-Παναγιώτη Ζωσιμά, ἀπὸ τό Γραμμένο τῶν Ἰωαννίνων.

Γεννήθηκαν στὰ Γιάννινα, ἀνάμεσα στὰ 1754 καί 1762. Ὅλοι τους παρέμειναν ἄγαμοι, ἀφοσιωμένοι στήν εὐεργεσία πρὸς τὴν πατρίδα.

Ὀλόκληρη τὴν περιουσία τους, πού ἀπέκτησαν στήν Μόσχα καί στό Λιθόρνο, τὴ διέθεσαν γιά τὴν ἴδρυση πνευματικῶν εὐαγῶν ἰδρυμάτων, καθὼς καί γιά τὴν ἀρωγή ἀναξιοπαθούντων συμπατριωτῶν τους.

Ἀναφέρω τὰ πῶ γνωστὰ ἰδρύματα:

Ζωσιμαῖα Σχολή, Ζωσιμαῖα Παιδαγωγικὴ Ἀκαδημία, Ζωσιμαῖα Βιβλιοθήκη στὰ Γιάννινα. Χρηματικὴ εἰσφορὰ στό γηροκομεῖο, στό ὀρφανοτροφεῖο καί στό ἑλληνικὸ σχολεῖο Πάτμου καί εἰσφορὲς γιά τὴν ἀνακαίνιση πέντε ἐκκλησιῶν τῶν Ἰωαννίνων.

Ἄνεκτίμητη ἢ συμβολή τους στό διαφωτισμό καί τήν ἐθνική ἀναγέννηση.

6.– **Καπλάνης Ζώης.** (Γραμμένο Ἰωαννίνων 1736, Μόσχα 1806).

«Ἐκομήθη ὁ μακάριος Καπλάνης τόν θάνατον ὕπνον ὡς τά νήπια πρῶως, μεταβάς πνευματικῶς εἰς τήν αἰώνιον ζωήν τῇ 20 Δεκεμβρίου 1806, κατά τό ἔβδομη-κοστόν ἔτος ἀπό τῆς γεννήσεως αὐτοῦ...».

Στό Βουκουρέστι καί στή Μόσχα, ἀπέκτησε περιουσία, τήν ὁποία ὀλοκληρω-τικά δώρισε σέ ἐκκλησίες καί σχολεῖα τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ Καπλάνειος Σχολή, εἶναι εὐεργέτημα τοῦ Καπλάνη Ζώη ἢ πικρο-Ζώη, ὅπως τόν ἔλεγαν, οἱ χωριανοί του, γιά τή μεγάλη του ἔνδεια.

7.– **Μελᾶς Βασίλειος Γ.** Καταγόταν ἀπό τόν Παρακάλαιο τῶν Ἰωαννίνων, γεννή-θηκε στήν Κωνσταντινούπολη τό 1819 καί πέθανε στήν Ἀθήνα τό 1884.

Ἀφιέρωσε μεγάλο μέρος τῆς περιουσίας του σέ εὐεργεσίες. Σέ ιδιόκτητη ἔκτα-ση ἔκτισε στό κέντρο τῆς Ἀθήνας, στήν πλατεία Κοτζιά, ἔναντι τῆς Ἐθνικῆς Τρά-πεζας. Σ' αὐτό πού ἄλλοτε στεγαζόταν τό Ταχυδρομεῖο καί σήμερα ὑπηρεσίες τῆς Ἐθνικῆς Τράπεζας. Ἀπό τά ἔσοδα αὐτοῦ τοῦ κληροδοτήματος, ἰδρύθηκαν καί συ-ντηρήθηκαν πολλά φερώνυμα δημοτικά σχολεῖα στή χώρα μας καί μάλιστα «ἐκτός τῆς πόλεως τῶν Ἀθηνῶν», κατά τήν ἐπιθυμία του.

Ἄλλᾶ καί οἱ ἄλλοι του ἀδελφοί πρόσφεραν βιβλία στή βιβλιοθήκη τοῦ Πανε-πιστημίου Ἀθηνῶν «ἀγαθοί αὐτοῦ υἱοί», Λέων, Κωνσταντῖνος, Βασίλειος καί Μι-χαήλ, ἀναθέσαντες στόν πρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Ἀσώπιο τήν προκήρυξη καί διενέργεια τοῦ σχετικοῦ διαγωνισμοῦ. Ὁ ἔθνομάρτυρας Παῦλος Μελᾶς, ἦταν γόνος αὐτῆς τῆς οἰκογένειας.

8.– **Μπάγκας Ἰωάννης.** (Κοριτοῖα 1814, Ἀθήνα 15-12-1895).

«Ἀρχέστηκε νά ζεῖ λιτότατα σέ δωμάτιο τοῦ ξενοδοχείου του, «Μέγας Ἀλέ-ξανδρος» τῆς Ὁμόνοιας (στήν Ἀθήνα) συντηρούμενος ἀπό τήν ἐπιτροπή, ἀφησε καί τίς οικονομίες του, πού σχημάτισε ἀπό τή μηνιαῖα πρὸς αὐτόν χορηγία της». Κλη-ροδοτήμα του, πρὸς τό ἔθνος τό ξενοδοχεῖο «Μπάγκειο» στήν Ὁμόνοια.

Μέ τά εἰσοδήματά του ἐπιχορηγοῦνται διάφορα νοσοκομεῖα μας, ὅπως π.χ. ὁ Εὐαγγελισμός. Δίνονται ὑποτροφίες σέ φοιτητές Ἡπειρώτες.

9.– **Ριζάρηδες, ἀδελφοί,** ἀπό τό Μονοδέντρι τῶν Ἰωαννίνων.

Μάνθος (Μονοδέντρι 1764, Μόσχα 1824).

Πῶργος (Μονοδέντρι 1769, Ἀθήνα 1841).

Μέ δωρεές τους, ἰδρύθηκε τό 1844 ἡ Ριζάρειος Ἐκκλησιαστική Σχολή, μέ πο-λύτιμη προσφορά στήν ὀρθοδοξία.

Ἡ μολύμορφη προσφορά τους στόν ἀπελευθερωτικό ἀγώνα ἦταν σπουδαία. «Τό 1817, ὁ Μάνθος “πνευματοδέστατος” μεγαλόδωρος καί δραστηριότατος», γίνε-ται μέλος τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, γνωστότερος μέ τό ψευδώνυμο «Πρόθυμος».

Στό χωριό τους Μονοδέντρι, ὁ Πῶργος ἂν καί ἔμεινε στήν Ὀδησό, ἰδρύει Σχολή τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων.

10.— **Σίνας Γεώργιος καί Σίμων.** Καταγόταν από τή Μοσχόπολη τῆς Β. Ἠπείρου. Ὁ Πῶργος γεννήθηκε στή Νύσσα τῆς Σερβίας τό 1783 καί πέθανε τό 1853. Ὁ Σίμων 1810-1876.

«Τό 1842 ὁ Γεώργιος Σίνας ἀνοδόμησεν ἰδίαις δαπάναις τό περικαλλές ἐν Ἀθήναις Ἀστεροσκοπεῖον καί προίκισεν αὐτό διά τῶν αναγκαιούντων ἐργαλείων καί βιβλιοθήκης καταλλήλου...». Συνεισέφερε οὐσιαστικά στήν νεοϊδρυθεῖσα, τότε, Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος.

Ὁ Σίμων Σίνας ἀνήγειρε τό ὠραῖο νεοκλασικό κτίριο, ὅπου στεγάζεται ἀπό τό 1926 ἡ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, στή συμβολή τῶν ὁδῶν Πανεπιστημίου καί Σίνα. Ὁ ἴδιος ἀνέλαβε τά ἐξοδα συντήρησης τοῦ Ἀστεροσκοπεῖου Ἀθηνῶν. Βοήθησε οἰκονομικά ἀρκετούς νέους, νά σπουδάσουν στήν Εὐρώπη, μεταξύ τῶν ὁποίων τό γνωστό ἱστοριοδίφη Κωνσταντῖνο Σάθα.

Καί ἄλλες πολλές εἶναι οἱ ἐθνικές εὐεργεσίες τῶν δύο μεγάλων αὐτῶν ἀνδρῶν.

11.— **Σταύρου Γεώργιος** (Γιάννενα 1788, Ἀθήνα 1869).

Ἀπό τοῦ 1811 ἀνέλαβε τή διεύθυνση τῆς ἐμπορικῆς ἐπιχείρησης τοῦ πατέρα του στή Βιέννη, ὅπου καί σπουδάσε οἰκονομικά. Τό 1824 «παραλαβῶν ὅσα ἠδηγήθη νά προμηθεύῃ ὄπλα καί πολεμοφόδια», ἔρχεται στήν Ἑλλάδα καί ὑπηρετεῖ ὡς γενικός ταμίας τοῦ Γ. Κουντουριώτη. Τό 1835 «διωρίσθη ἐλεγκτής παρά τῷ Ἐλεγκτικῷ Συνεδρίῳ».

Τό 1841 ἰδρύει τήν Ἐθνική Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, ἡ ὁποία ἀπέκτησε μεγάλο κῦρος, «εἰς βαθμόν ὑπολήψεως καί εὐημερίας εἰς ἣν ὀλίγιστα ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων ἐν Εὐρώπῃ καταστημάτων ἔφθασαν». Μέ διαθήκη του (2-10-1868) ἐχάρισε ἰδιόκτητο οἰκόπεδο στήν πόλη τῶν Ἰωαννίνων, τεσσάρων στρεμμάτων, γιά νά κτιστεῖ ὄρφανοτροφεῖο ἀρρένων, «ὡς τό ἐν Ἀθήναις τοῦ μακαρίτου Χατζηκώστα». Ἔδωσε γι' αὐτό, ἐξῆντα πέντε (65) μετοχές τῆς Ε.Τ.Ε. καί 40.000 δραχμές τόσο γιά τήν ἰδρυση ὅσο καί γιά τή συντήρηση, διατροφή, ἐνδυμασία καί δίδακτρα τῶν παιδιῶν, κατά τόν κανονισμό.

12.— **Στουρνάρης Νικόλαος** (Μέτσοβο 1806, Χαλκίδα 1853).

Παρακολούθησε ἀνώτερες οἰκονομικές σπουδές στό Παρίσι, ὅπου τόν ἔστειλαν οἱ θεῖοι του, ἀδελφοί Τοσίτσα. Μέ ἰδιόχειρη διαθήκη του (30-8-1852) στό Λιβόρνο, κληροδότησε μεγάλο μέρος τῆς ἀκίνητης περιουσίας του καί χρηματικό ποσό, γιά κοιναφελεῖς σκοπούς, τόσο στό Μέτσοβο ὅσο καί στήν Ἑλλάδα γενικότερα, καθώς σέ ἔλληνικά σχολεῖα τῆς Ἀλεξάνδρειας.

Ἐκατό χιλιάδες περίπου στό ἑλληνικό κράτος, γιά τήν ἰδρυση Πολυτεχνείου. Σημείωση: Τῆ διαθήκη του ὑπογράφει ὡς Στουρνάρης καί ὄχι ὡς Στουρνάρας.

13.— **Τοσίτσας Μιχαήλ** (Μέτσοβο 1787, Ἀθήνα 1856).

Ὁ πατέρας του, διατηροῦσε κατάστημα γουναρικῶν στή Θεσσαλονίκη, ὅπου πῆγε ὁ ἴδιος «καί ἔλαβε μεγάλην κλήσιν εἰς τήν σπουδήν», ὅπως ὁ ἴδιος αὐτοβιογραφεῖται. Ἀσχολήθηκε μέ τό γουνεμπόριο μέ μεγάλη ἐπιτυχία. Μεταβαίνει στήν Ἀλεξάνδρεια τῆς Αἰγύπτου, ὅπου ἀσχολεῖται μέ τό ἐμπόριο ἀποκτώντας μεγάλη

περιουσία καθότι «εύφυστατος, διορατικός και επιχειρηματικότητας». Ίδρυσε εκεί νοσοκομεία, σχολεία, έκκλησίες. Άναγνωρίζει η Έλλάδα τίς μεγάλες του αγαθοεργίες, σέ συνάρτηση μέ τήν εύφυΐα του και τόν διορίζει γενικό πρόξενο στήν Άλεξάνδρεια.

Χρηματοδότησε τήν Φιλεκπαιδευτική Έταιρεία και τήν Έταιρεία Φυσικής Ίστορίας.

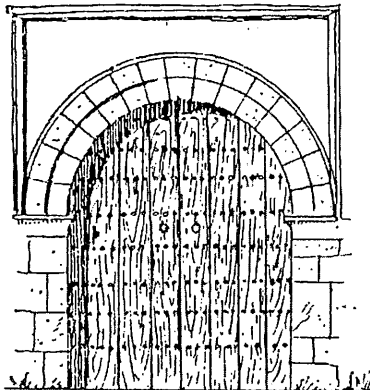
Μέ διαθήκη του (20-11-1855) δωρίζει 100.000 τάλληρα, γιά τόν έξοπλισμό τοῦ Πολυτεχνείου και 20.000 τάλληρα, γιά νά πληρώνονται από τούς τόκους οι καθηγητές του και νά αγοράζονται βιβλία και γραφική ύλη και άλλα χρειώδη. Καί μόνον αυτά;

14.– Χατζηκώστας Γεώργιος (Γιάννινα 1753, Μόσχα 1845).

Μέ δωρεές του έγιναν τό όμώνυμο όρφανοτροφείο στήν Άθήνα καθώς και τά νοσοκομεία στό Μεσολόγγι και στά Γιάννινα κοντά στή λίμνη.

Άρκετά χρήματα, διέθεσε γιά συντήρηση έκκλησιών στό νομό Ίωαννίνων.

– Μαρμάρινη στήλη στόν τάφο του, στό μοναστήρι τοῦ Δουσκοῦ ἔγραφε: «Ένθάδε κεΐται ό δούλος τοῦ Θεοῦ Γεώργιος Κωσταντίνου Χατζηκώστας ἔξ’ Ίωαννίνων τῆς Ἡπείρου. Ἄπῆλθε τῇ 30 Αὐγούστου 1845».

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΑΡΤΑ

ΘΕΟΔΩΡΟΥ Δ. ΖΑΧΑΡΗ*

ΛΑΘΡΕΜΠΟΡΙΟ

Καίτοι τότε ήταν όλα πάμφθηνα στην Άρτα, εν τούτοις για 3-5 δεκάρες διαφορά καταντήσαμε να γίνουμε όλοι μας, γυναίκες, άνδρες και παιδιά, λαθρέμποροι. Λαθρέμποροι. Δεν έννοω ότι έκουβαλούσαμε τσουβάλια γιοματα στές πλάτες μας, αλλά όπωσδήποτε την ζάχαρή μας, τόν καφέ μας και τό τσιγαρόχαρτο, τὰ περνούσαμε λαθρεμπορικῶς ἀπό τό γιοφύρι. Εἶχαμε γίνει τόν καιρό ἐκεῖνο τρομεροί ἐφευρέται συσκευῶν ἀποκρύψεως ζαχάρεως κ.λπ.

Ἄλλ' ὅσο ἡμεῖς εὐρίσκαμε τό φάρμακο, ἄλλο τόσο τό Ἑλλ. Τελωνεῖον ἐφεύρεσκε τό ἀντιφάρμακο κ' ἔτσι κάθε μέρα ἦταν ἀδύνατο νά μή διαφύγουν καί 50 ἄτομα συναποκομίζοντα καί τό λαθρεμπόριο, ἀλλά καί ἦταν γεγονός ὅτι πιάνανε ἄλλους 100. Ὁ ἄνδρας ἔπρεπε νά ψαχθῆ ἀπό τόν τελωνοφύλακα πού περιμένε μέ ἀνοιχτό τό στόμα εἰς τήν ἀρχή τῆς γεφύρας. Ἐάν οὗτος εἶχε καί ζῶο φορτωμένο, τότε ὁ σιδερούς ὀβελίσκος ἔπρεπε ν' ἀνοιξῆ κατά λίγο τὰ τσουβάλια, νά τρυπήσῃ ὀπωσδήποτε τό σαμάρι, νά χαλαρώσῃ ὀλίγο τές κόφες μέ τὰ πορτοκάλια καί ὄρος ἀπαράβατος ν' ἀνοιξῆ τές τάπες ἀπό τὰ βαρέλια, καί ἂν ὁ ὀβελίσκος ἐβγαῖνε ἀπό ὅλα αὐτά καθαρὸς γαλιστερός ἐφθανε στήν Ἄρτα, ἀλλ' ἂν ἐβγαῖνε βουτηγμένος στή ζάχαρη, τόν λόγον τόν εἶχε ὁ Τελώνης ὁ Μπουρνιάς... Πιά τές γυναῖκες ὑπῆρχε μία μέγαιρα, ἡ κουτσόγρη Ματσάλου. Αὐτή ἔπαιρνε τές γυναῖκες μία μία στό ἰδιαιτέρο δωμάτιο καί τές ἔψαχνε καταλυτικώτατα. Πόσες φορές αὐτή ἡ κουτσόγρη δέν εἶχε ντροπιάσῃ κυράδες γιά μισή ὄκᾶ ζάχαρη, ἀλλά καί πόσες φορές δέν ἔφαγε ἀπό αὐτές τό ξύλο τῆς χρονιας τῆς; Ἄλλά καί μήπως ἀπό τό ξύλο δέν πέθανε; Ἡ γρηά αὐτή ἐχρηματίζετο συστηματικῶς ἀπό πολλές γυναῖκες αἵτινες περνοῦσαν λαγούς μέ πετραχειλία. Ὁ Τελώνης Μπουρνιάς ἠθελε νά τήν διώξῃ ἀλλά ἔλα πού δέν εὐρίσκε ἄλλη στή θέση τῆς. Κι' ἔτσι ἡ μέγαιρα αὐτή ἤσκησε τὰ παράνομα καθήκοντά τῆς μέχρις ὅτου πού βρέθηκε μία χριστιανή καί τήν ἔστειλε στόν ἄλλο κόσμο κατόπιν

* Ὁ «Σκουφᾶς» ἔκρινε σκόπιμο ν' ἀναδημοσιεύσει λαογραφικά κείμενα τοῦ Θεοδ. Ζαχάρη, πού δημοσιεύτηκαν στίς ἐφημερίδες τῆς Ἄρτας «Ἡπειρωτικόν Βῆμα» (1930-1931) καί «Ἐλεύθερος Λόγος» (1932 ἐπ.) καί ἀναφέρονταν στήν Ἄρτα τοῦ τέλους τοῦ 19ου καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Στό ἀνά χεῖρας τεῦχος δημοσιεύονται τέσσερα κείμενα τοῦ Θ. Ζαχάρη, πού πρωτοδημοσιεύτηκαν στά φύλλα ἀριθ. 76/15-3-1930, 78/29-3-1930, 79/2-4-1930 καί 80/5-4-1930 τοῦ «Ἡπειρ. Βήματος».

ένός γεροῦ ξυλοκοπήματος. Αὐτή εἶνε ἡ ἀθώα ὄψις τοῦ ζητήματος. Τό Βερντέν, τό Κάλε-Γκρόττο τώρα ἀρχίζει. Εἶναι ὁ Καρακώστας, ὁ Παγώνας καί ἡ παρέα των. Ποίος εἶδε τόν Θεό καί δέν τόν φοβήθηκε; Παναγιά μου! Τί τσουβάλια ἦταν κεῖνα γιομάτα καφφέδες καί ζάχαρη; Τί κιβώτια πετρελαίου καί τί δέσμες τσιγαροχάρτου καί σπύρων; Καί ὅλα αὐτά τά περνούσανε τέσ σκοτεινότερες νύχτες ἀπό μέσα ἀπό τό ποτάμι, φορτωμένα καλά στούς ὤμους τῶν τολμηρῶν αὐτῶν. Κάθε νύχτα ἦταν ἀδύνατο νά μὴν ἀκούση κανεῖς πυροβολισμούς στόν Πόρο Κάτω Παναγιάς, στά Κομμάτια ἢ στούς Μύλους ἢ στό Ριζόκαστρο ἢ στά Διόδια ἢ καί στό Θεοτοκίό. Τ' ἀποσπάσματα τοῦς κυνηγοῦσαν πάρα πολύ, ἀλλά κ' αὐτοῖ ἀνδρες μέ παλληκαρισιο αἶμα τά ἀψηφοῦσαν ὅλα κ' ἔτσι ὅλο αὐτό τό φορτίο τήν ἄλλη μέρα ἐπωλεῖτο ἀπό τοῦς γνωστότερους μπακάληδες στούς κατοίκους. Ἡ κυριώτερα πωλήτρια τοῦ λαθρεμπορικοῦ εἶδους ἦταν ἡ Κουτσογίδαίνα. Αὐτή ἐγύριζε ὅλη τήν μέρα μέ δύο γίδες στό δρόμο, τᾶχα πῶς πωλοῦσε γάλα κ' ἔπαιρνε ἀπό τά σπύια παραγγελίες καί τό βράδυ νύχτα-νύχτα τέσ διειμοίραζε. Ἄλλος πωλητής τέτοιου εἶδους ἦταν ἕνας στόν Μουχούστη πού ἔφκινε καλάθια, ὅ,τι τοῦ ζητοῦσες τό εἶχε, καί ὅλα αὐτά ἐπωλοῦντο κατά δύο δεκάρες ὀλιγώτερο ἀπό τήν ἀγορά. Ἐτσι διενεργεῖτο τότε τό λαθρεμπόριο πρὸς ὄφελος κάποιου πού τό πωλοῦσε καί πρὸς προσωπικήν ζημίαν ἐκείνων πού τό ἀγόραζον οἱ ὅποιοι, ἂν κ' ἐπῆγαν κακὴν κακῶς, ἐξοῦσαν μίαν ζωὴν, ζωὴν γιομάτην ἀπό τρόμο καί φόβο.

*

ΤΥΠΟΙ ΤΗΣ ΑΡΤΗΣ

Ὅπως κάθε μέρος ἔχει τοῦς τύπους του ἔτσι καί ἡ Ἄρτα τότε εἶχε τοῦς ἰδικούς της. Ἀφήνωμε κατὰ μέρος τόν φιλήσυχο Μπαρμπαθόδωρο καί τόν μανιώδη Σαλαγιάννη πού ἦταν ἰκανὸς ἀπάνω στό θυμό του νά σπάσῃ ἀνθρώπινα κεφάλια καί ἄς πιάσωμε τό ἀνφάν γκατέ τῆς τότε Ἄρτας, τόν Γιάννη Μπουροβίλη. Μὴ γελᾶτε: Ἐρέτε τι ἦταν τότε ὁ Μπουροβίλης; Ὅ,τι εἶναι στήν Ἀθήνα ὁ ἀνθοπώλης Τσοῦτσος στούς γάμους καί στές κηδεῖς. Τόν γνωρίζατε; Σᾶς τόν παρουσιάσω. Ψηλὸς καί γιομάτος μέ ὄμορφα χαρακτηριστικά. Σκληρό καπέλλο μέχρι τ' αὐτιά ὅταν ἦταν ἀπένταρος καί ἀπάνω ἀπό τό κεφάλι ὅταν ἔπαιρνε τό πρώτο εἰκοσαράκι. Γελέκο σταυρωτό ἄσπρο ἢ μαῦρο ὅποιο πρωτόπιανε ἀπό τήν κρεμάστρα. Ρανδικόντα μέ δύο οὐρές δῶρον τοῦ Κ. Καραπάνου ἢ τοῦ Μπόρου ἢ τοῦ Ἀντωνοπούλου, πότε καθαρὴ καί ὄμορφη ἐάν ἔτρωγε ψωμοτύρι καί πότε ἐλεεινὴ καί λιγδιασμένη ἐάν ἔτρωγε πατσιὰ ριγανᾶτο ἀπό τόν Κυρίστη μιά πεντάρα ὁ κόμματος. Παπούτσια πάντοτε κουμπουτά προερχόμενα ἐκ τῶν ἰδίων δωρητῶν καί κάποτε ἀπό τόν δικηγόρο Μίλωνα. Ἐπὶ τῆς κομπιόδοξης (μπουτουνιέρα) εὐρίσκετο πάντοτε ἕνα τριαντάφυλλο ἢ δύο γαρύφαλλα ἢ κάμποσα γιασεμιά ἢ γιοῦλια, ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς καί ἐν ἐλλείψει τούτων δέν ἀργοῦσε νά πασοῦρη παπαροῦνες ἢ ἄνθη λεμονέας ἢ πορτοκαλλέας. Χαρακτήρ ἀγαθὸς μέ τοῦς καλοὺς καί ἐξύθυμος μέ τά μαθητοῦδια, ἦτο πανταχοῦ παρῶν καί τέσ τσέπες πληρῶν ἀπὸ εἰκοσαράκια καί ψωμιά. Ὅπου καταλάβαινε πῶς θάπαιρνε ἀπάνω ἀπὸ εἰκοσαράκι ἔκανε καί θελήματα. Ὅπου καταλάβαινε δεκαράκι, σταματοῦσε στό δρόμο

καί μ' ἓνα χαμόγελο ἔλκυστικό ἔκαμνε τήν σχετική ρεθερέντζα χαιρετῶν ἀσκεπῆς μέ ἑδαφιαίαν ὑπόκλισην τό πρόσωπο πού θά ἔπερνε τήν δεκάρα. Ἄλλά καί τί δέν ἔκανε αὐτός ὁ ἄνθρωπος; Στές κηδεῖες παρῶν, αὐτός ἔπρεπε νά πρωτοσυλλυπηθῆ, κι αὐτός νά τέσ ὀδηγήσῃ εἰς τόν "Αἰ-Γιώργη. Στούς γάμους ἐπίσης. Ἐάν δέν παρευρίσκετο αὐτός ὁ γάμος ἐσημείωνε ἀποτυχία. Διότι αὐτός ἐμάζεψε τήν μαριδά κι αὐτός ἐφώναζε νά ρίξουν τό ρύζι καί τό σπουδαιότερο αὐτός ἐκάνονιζε τό δρομολόγιο, ἀπό τόν δρόμο πού πήγαινε αὐτός ἀκολουθοῦσε καί ἡ μαριδά καί κατά συνέπειαν ἔπρεπε καί ἡ νύφη. – Στά βαπτίσεια ἐκ τῶν πρώτων. Στούς χορούς ἦταν ἐν τάξει. Ποιός θά ὑποδεχόντανε τούς Καραπαναίους στήν Κόπραιναι; Ὁ Μπουροβίλης. Ποιός θά τοῦς ἔλεγε καλό κατευόδιο; Ὁ Μπουροβίλης. Ποιός θάνοιγε τό Τριῶδιο; Ὁ ἴδιος. Ποιός θά στόλιζε τόν ἐπιτάφιο τῆς Ἁγίας Θεοδώρας; Ὁ Μπουροβίλης. Ποιός θά διέτασσε τούς σαλιγκκάς νά σαλπίσουν; Ὁ ἴδιος. Ποιός θά συνῶδευε τόν Παπᾶ-Κωτσάκη νά κἀνῃ ἀγιασμό στά σπίτια; Ὁ Μπουροβίλης. Ποιός θάταν πρῶτος καί παρῶν στήν ἐκκλησία; Αὐτός. Πρέπει νά σημειωθῆ ὅτι ὁ Μπουροβίλης ἦταν θρησκόληπτος. Τό φόρτε τοῦ Μπουροβίλη ἦτανε στές βουλευτικῆς ἐκλογῆς. Καραπανικός ἐξ ἀνάγκης βαπτίζονταν κομματάρχης. Ἐκάρφωνε καμμιά εἰκοσαριά φωτογραφίες Καραπανικῆς στό στήθος του, στό κορμί του καί στό καπέλλο του καί ἀφοῦ ἔδιδε τό παρῶν στό γραφεῖο, ἐξήρχετο, καί ὅσο νά πῆτε τρία ἢ διαδήλωσις ἦταν καταπληκτική καί τοῦτο, διότι ὁ "Αἰ-Μηνᾶς ἦτανε κοντά. Αὐτός ἦταν ὁ Μπουροβίλης πού ἡ παληά Ἄρτα δέν θά τόν ξεχάσῃ. Τώρα ὑπῆρχαν καί ἄλλοι τύποι, ἀλλά ὄχι μεγέθους Μπουροβίλη, εἶτανε τύποι ἀποκοιμισμένοι.

Ὁ Ἀβραάμ καί ὁ Στάθης πού κουβαλοῦσαν νερό στά σπίτια χαιρόνταν ν' ἀκοῦνε τά κορίτσια νά τοῦς λένε γιά παντρεία. Ὁ Σωτήρης πού εἶχε βοηθό ὁ μπάραμπα-Γιάννης ὁ Χατζόπουλος ἄρπαζε τ' ἀσπράδια τῶν αὐγῶν τοῦ Βασίλη Χατζόπουλου καί τά κατάπινε, καί ἄν τοῦ μίλαγε κανένας ἀγρίευε τά μάτια καί ἀφοῦ καρπαζόνονταν μονάχος του ἔφευγε δρομαίως γιά νά ξαναγυρίσῃ ἤσυχος... Ἐπειτα ἐρχεται ἡ Τσέβου καί μερικοί ἄλλοι ἀνάξιοι λόγου...

Ὁ μόνος ἀντίπαλος στές ἐκλογικῆς διαδηλώσεις τοῦ Μπουροβίλη ἦταν ὁ Ντουρούτης ἀπό τό Πέτα. Αὐτός ὅταν κατέβαινε στήν Ἄρτα ἦτανε πάντοτε στουπί. Καί μόλις ἔφτανε στά Διόδια ἐβγαζε τό φιλένιο φέσι του καί φώναζε συνεχῶς: «Ζήτω ὁ Ντουρούτης Ζήτωωωω!» Αὐτό γινόντανε πάντοτε ἀσχέτως ἐάν ἦταν ἐκλογῆς ἢ ὄχι, αὐτός ἔπρεπε νά φωνάζῃ γιά τόν Δουρούτη. Ὅταν ἦταν ἐκλογῆς καί συναντῶντο αὐτοί οἱ δύο, τότε ἦταν κωμωδία. «Ντουρούπτης» φώναζε ὁ ἓνας «Καραπάναρως» ὁ ἄλλος, καί μέ τό οςοςοςοςοςοςος τῆς μαριδάς ἐρχόντανε στά χέρια καί τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ μὲν Μπουροβίλης νά προμηθευθῆ ἄλλες εἰκόνες, ὁ δέ Ντου-

ρούτης νά κατεδάση κανένα οὔζο. Μ' αὐτούς τούς τύπους ἐγελοῦσε τότε ἡ Ἄρτα καί αὐτούς θά θυμοῦνται ὅσοι ζοῦνε σήμερα.

*

ΡΙΖΟΚΑΣΤΡΟ

Καί ποιός δέν ξέρει τό Ριζόκαστρο; Ποιόν θά ρωτήσης καί θά σοῦ πῆ ὄχι; Ἐ! λοιπόν! Αὐτό τό Ριζόκαστρο πού ἐκεῖνο τόν καιρό ἦταν τό καταφύγιον τῶν λουομένων ἔχει καί τήν ιστορίαν του. Ἀκριβῶς ἀπό κάτω ἀπό τές χονδρές πλάκες πού παίρνουν βουτιά καί τώρα ἀκόμα τά γνωρίζοντα νά κολυμπῶσι παιδιά, ὑπῆρχε πρό πολλῶν ἐτῶν μία ἐκκλησοῦλα ἡ Ἁγία Παρασκευή. Τήν ἐκκλησοῦλα αὐτή οἱ κάτοικοι τῆς Ἄρτας τήν ὀνόμαζαν Μοναστηριό γιά τόν λόγον ὅτι εἶχε δυό τρία κελιά μέ ἰσάριθμες καλόγρηες. Πόροι τοῦ μοναστηριοῦ αὐτοῦ ἦταν κάτι περιβόλια καί μπαξέδες πού ἐπεκτείνοντο πρός δυσμάς αὐτοῦ δηλαδή ἀκριβῶς καμμιά τριακοσαριά μέτρα στήν τωρινή περιφέρεια τοῦ ποταμοῦ. Τότε ποτάμι εἰς τήν θέσιν αὐτήν δέν ὑπῆρχε καί ἐπομένως μέχρι τό γιοφύρι ἦτανε καθ' ὅλην τήν ἔκτασι μπαξέδες. Ἀλλά ἀπό τόν καιρό πού ξεχείλισε ὁ Ἄραχθος, μαζί μέ τά περιβόλια κατέλαβε καί τό μοναστηριό χωρίς δυστυχῶς νά σωθοῦνε καί οἱ ἐν αὐτῷ καλόγρηες, καί ἔκτοτε ἡ θέσις αὐτή παρέμεινε καί θά παραμένῃ εἰς τήν κατοχήν τοῦ ποταμοῦ καί στήν διάθεσιν τῶν λουομένων. Αὐτή εἶναι ἡ ιστορία του. Καί τώρα ὁ καθένας μπορεῖ νά καταλάβῃ γιάτί σέ κείνη τήν μεριά τό ποτάμι κάνει βίραγγας μεγάλους καί βαθιούς καί γιάτί πολύ συχνά πνίγονται λεβεντόπαιδα. Ἐγώ ποτέ μου δέν θυμήθηκα νά περάσῃ χρόνος πού νά μὴν πνιγῆ καί ἓνα παιδί. Καθε χρόνο ἡ συνοικία ἐκεῖνη ἀνεστατώνετο, φωνές, κακό, φασαρίες, κλάμματα ὅλα μαζί ἐχάλαγαν τόν κόσμον. Κάποιο παιδάκι ἐπνίγηκε στό Ριζόκαστρο. Κ' ἔτρεχαν, γυναῖκες μέ ταιγγέλια, ἄνδρες μέ τριχιές, βουτηχτάδες καλοί καί μετά ἐπίπονον καί ἐπίμονον ἐργασίαν τό ἔβγαζαν πνιγμένο ἀπό κάποιο βαθύ λάκκο πού δέν ἦτανε ἄλλος παρά ἀπό ἓνα κελλί τῆς ἐκκλησίας. Καί μ' ὅλα αὐτά τό Ριζόκαστρο δέν ἔπαυσε νά εἶνε ἡ λουτροπόλις τῆς Ἄρτας (ἐξαίρουνται οἱ γυναῖκες) ὅλα τά παιδιά ἀπό 12 χρονῶν καί πάνω ἐκεῖ θά κάνουν τήν βουτιά των. Κολυμποῦνε, κολυμποῦνε χωρίς νά λογαριάζουν πῶς ἀπό κάτω ἐνεδρεῦει ὁ χάρος. Οἱ βίραγγες ἐκεῖνοι ἂν δέν τούς προσέξει κανεῖς εἶναι ἱκανοί νά σέ παραδώσουν σ' αὐτόν. Ὅθεν, καλλίτερα νά κολυμπᾷ κανεῖς σ' αὐλάκια τῶν μύλων παρά στήν τρομερά αὐτή θέσι πού λέγεται Ριζόκαστρο.

*

ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΜΟΣ

Γιά νά ταξειδέουσι κανεῖς τότε δέν ἦταν ἀνάγκη νά ψάχνῃ γιά πρακτορεῖα καί γι' ἀμάξια. Ὅλα ἦταν ἐν τάξει. Μ' ἓνα καφφεδάκι στοῦ Καρασοῦλα, στοῦ Βήχα, στοῦ Β. Χατζοπούλου ἢ στοῦ Ἄπ. Πάντζιου στό Μουχοῦσι, ἄκουγες ὄλας τὰς ἀφίξεις καί ἀναχωρήσεις.

«Ακούσατε Κύριοι οι οι οι οι! Αὔριον ἡ ὥρα 2 ἔρχεται στήν Κόπρυνα τό ἀτιμόπλοιον Πύλαρος καί ἀναχωρεῖ ἀμέσως διά Πειραιᾶ α α α α! Δέχεται ἐπιβάτας καί ἐμπορεύματα γιά ὅλα τά σκαλώματα. Α' θέσις δραχ. 4.50. Β' θέσις 3.30. Κατάστρομα 1.25 καί ἓνα πιάτο μακαρόνια α α α α α! Τρέξατε στοῦ Ἀναστάση Τσέτη νά προλάβετε θέσι ι ι ι ι ι!» Ἐφώναζε ὁ μακαρίτης ὁ Γιώργης ὁ κήρυκας μέ τήν βροντώδη φωνή του, ἐνῶ ἀπό πίσω ὁ ἑξασθениκός Τσοκάρης ἐκατέβαζε τās θέσεις κατὰ δύο δεκάρες γιά τό ἀτιμόπλοιον «Ἵδρα» καί χορηγοῦσε δύο πιάτα μακαρόνια. Συναγωνισμός τέλειος. Τό ἴδιο γενόντανε καί γιά τήν «Εὐδοια» τόν «Ἅγιο Ἰωάννη» καί τόν «Ἄρη» ὁ ὁποῖος ὡς ταχύτερος ἀπό τᾶλλα κατώρθωσε νά ἐπιβληθῆ ἄνευ συναγωνισμοῦ. Μακαρόνια τότε ἔτρωγαν οἱ ταξειδεύοντες ὅταν ἐτύχαινε μιά φορά τήν ἐβδομάδα νά φεύγουν δύο πατόρια μαζί, ἤμπορῶ νά σᾶς πῶ ὅτι καί μέ 8 δεκάρες ἐπήγαινε κανεῖς στόν Πειραιᾶ. Ἐνῶ τώρα; Ἐνα ξηρό ἔρχεται καί φεύγει. Τιμαὶ ὠρισμένοι καί ἄνευ μακαρονάδας.

Ἄλλά καί ποῦ δέν ὑπῆρχε συναγωνισμός; Ἀπό τήν Πετανίτισσα πού πωλοῦσε 3 λεπτά τό αὐγό ἕως τό βόϊδικο μέ 80 λεπτά καί ἄν ἦσαν γνωστός τῶπερνες καί μέ 70. Ἀπό τά «γουβιά» πού ἔφταναν 2 δεκάρες τήν ὁκᾶ ὡς τές «μπᾶφες» πού τές πετάγανε στά κουντριά τῆς Αἰδήτριας ὡς ἀκριβές 4 δεκάρες τῆ ὁκᾶ. Καί αὐτοὶ ἀκόμα οἱ διακοναριστοὶ δέν ἦταν καί ὀλίγοι, σύνταγμα ὁλόκληρο, εἶχανε συναγωνισμό. Κύρ Μιχάλη —ἔλεγε ἓνας στόν Καζᾶκο— ἐμένα νά μοῦ δίνης τακτικά καί ἄς εἶναι καί μονόλεπτο, ἀλλά καί ποιός ἐπαίρνε δίλεπτο; Οὔτε ὁ Ζάρας δέν τῶκανε αὐτό. Ἄλλά καί μήπως οἱ φορτωστρες δέν ἔκαναν τό ἴδιο; Μέ μιά πεντάρα σοῦ πήγαινε τό σιτάρι στό μῦλο καί μέ ἄλλη μιά σοῦ τῶφερνε. Τά οὐζοπωλεῖα κατήνησαν νά δίδουν μιά δεκάρα 5 οὔζα μέ τόν σχετικό μεξέ. Οἱ χωριάτισσες στό μονοπωλεῖο πωλοῦσαν λόγῳ συναγωνισμοῦ μπίτ χαβᾶ τά ζαζαθάβια. Ὁ Στράτος ὁ στραβός σοῦδανε 6 καραμέλες στήν πεντάρα γιὰτί συναγωνίζονταν τόν Μπάριμπα Δημήτρη; Τά μαγειρεῖα σοῦ θάνανε περισσότερο φαῖ γιά νά σέ πιάσουνε πελάτη. Μά καί σέ τί δέν ἦταν συναγωνισμός; Ὁ Κουτσομίτης μέ τό κάρρο σέ τράδαγε στήν Κόπρυνα μέ 4 δεκάρες. Ὁ Λυγεράτος μέ τή σούστα ἔκανε καί θερεσέ. Οἱ Σαπιέρηδες συναγωνίζονταν τόν Καραντζᾶ καί τόν Ντόρο. Οἱ Ἑβραῖοι ἔμποροι τόν Λογοθέτη καί τούς Ζαραιούς. Καί ποιός δέν ἔκανε παζάρια τότε; Πά νά σοῦ φέρουν μιά βαρέλα νερό οἱ ἀδελφοὶ Γῶργος καί Σπῦρος Κωνσταντίνου ἔπρεπε νά κάνης παζάρια. Γιὰ νά ψήσης τήν μπομπότα ἢ τό φαῖ σου ἐπαζάρευες. Καί γιά νά κοιμηθῆ κανένας τότε ἔκανε παζάρια μέ τές ὥρες. Ἄλλά τρομερώτεροι συναγωνιστοὶ ἦτανε οἱ βαρκάρηδες τῆς Κόπρυνας. «Ἐμπρός 5 δεκάρες γιά πάνω» ἐφώναζε ὁ Βαφειᾶς πού δέν ἦτανε ποτέ του νηστικός ἔχων συνέταιρον καί τόν Τάτα. «Βίρα 4 δεκάρες», ἐφώναζαν οἱ Σφαέλος καί Σκυλοδῆμος, ἄλλοι συνέταιροι. Τρεῖς δεκάρες τό γύριζε ὁ Βαφειᾶς. Ἡ βάρκα γέμιζε, προχωροῦσε καμμιᾶ ἑκατοστά μέτρα καί ἐστέκετο. Ἄλ! ἐφώναζε ὁ Βαφειᾶς στόν Τάτα ποῦχε τά κουπιά. Χοῦμα. Πῶς; Τρεῖς δεκάρες; Τό πιστέψατε πῶς ἦταν ἀλήθεια; Μά α α α. Δέν ἔχει μά καί ξεμά, ἢ 5 δεκάρες ἢ ἐδῶ θά καθήσωμε ὡς πού νά φύγη τό πατόρι. Καί ὁ κοσμάκης ἐπλήρωνε γιά νά ξαναπληρώση μέ τόν ἴδιο τρόπο στήν ἐπιστροφή του. Ἐτσι γινόντανε ὁ συναγωνισμός τότε ὁ ὁποῖος παρ' ὅλα τά κωμικά του εἶχε καί κάποια ὠφέλεια, ἐνῶ σήμερα; Τιμαὶ ὠρισμένοι...

ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Η ΡΙΝΟΥΛΑ

Μαράθηκάνε τὰ κλαριά τὰ φύλλα ἀπὸ τὰ δέντρα,
γιὰ τῆς Ῥινούλας τὸν καϊμό πού ν' ἄρρεβωνιασμένη.
Ἔχει ἄρρεβῶνες δάδεκα, δαχλύδια δεκαπέντε
τὴν προξενᾶν στὰ Γιάννενα, τὴν προξενᾶν στὴν Ἄρτα.
— Στὴν Ἄρτα δέν παντρεύομαι, στὰ Γιάννενα δέν πάγω,
θά παντρευτώ στ' Ἀργίνο νά πάρω ἓνα Ἀργινιώτη.

(ἀπὸ τὰ «Τραγούδια τῶν Τσουμέρκων» τοῦ Χρήστου Ν. Λαμπράκη,
βλ. «Λαογραφία», τ. Ε', τχ. Α-Γ', σ. 105, Ἀθ. 1915)

*

ΚΛΕΦΤΙΚΟ ΓΛΕΝΤΙ

Ψηλά στὴ ράχη τὴν ψηλή, τὴ ράχη τὴ μεγάλη
ἐκεῖ ψηλά λημέριαζαν οἱ σκύλ' οἱ χαρομῆδες
κ' εἶχαν ἀρνιά ὀπάψεναν, κριάρια σουβλισμένα,
εἶχαν κι' ἓνα γλυκό κρασί ἀπὸ τὸ μοναστήρι
κι' εἶχαν καὶ κόρην ὠμορφη νά τοὺς κερνά νά πίνουν.
— Κέρνα μας, κόρη, κέρνα μας, κέρνα μας γιὰ νά πιούμε
κι' ἐμεῖς θά σ' ἀπολύσουμε, νά πᾶς στὰ γονικά σου.
— Τόσες βολές σᾶς κέρασα κι' ἐλευτεριά δέν εἶδα!

(ἀπὸ τὴ συλλογὴ Ἀραβαντινοῦ, ἀριθ. 137, σ. 113. Ἐπίσης ἀπὸ
«Ἠπειρωτ. Δημोट. Τραγούδια», ἐκδ. «Πύρρον», ἀρ. 97, σ. 76)

ΠΕΖΟΤΡΑΓΟΥΔΟ

ΤΟ ΒΑΛΣΑΜΟ

ΕΡΙΚΕΤΤΗ ΡΙΓΑΝΕΛΑ

Ἔχει ὑψίστη σημασία / ὅλος ὁ κόσμος τὸ γνωρίζει / τρέχει στίς ἀρτηρίες
σιωπηλά / καὶ τοῦ σώματος τὴν ὑγεία κανονίζει.—
Κανόνας, γραμμὴ, εἰθεῖα / ὁ δεσμός τοῦ αἵματος πάντα κρατεῖ / ἡ ἀνθρώπινη
συνέχεια μεταφέρεται / ἀπὸ πάππου πρὸς πάππου καὶ κυριαρχεῖ.—
Κυρίαρχος, Πρωταγωνιστής, Ἄξιος / στηρίζει κράτη ὅταν χύνεται / ἄλικο, κόκκινο,
νεανικό / γιὰ στερεὰ σύνορα ἀμύνεται.—
Ἄμυνα, προστασία, κάλυψη / οὔτε πουλιέται, οὔτε ἀγοράζεται / τὸ αἶμα δέν
εἶναι ἐμπόρευμα / μόνο μὲ τῆς ψυχῆς τὴ θέληση δωρίζεται.—
Δῶρον, ἀμοιβή, χάρισμα / στὸν ἄρρωστο δῶσε λιγάκι περιμένει / αὐτὴ ἡ
μάχη τῆς ἀγάπης / σε θέλει δωρητὴ καὶ ἀναμένει.
Ἄναμνῃ, προσδοκία, καρτερία / αὖριο τὸ παιδί σου ἴσως τὸ χρειασθεῖ /
τὸ αἶμα θά γίνῃ τὸ Βάλσαμο / κι' ἡ σωτηρία ἀπ' αὐτὸ θά ἐξαρτηθεῖ.—
Ξάρτια, κατάρτια, πανιά / ὅλοι μὲ τὸ μεγάλο καράβι ἀρμενίζουμε /
τί θά προσφέρουμε στὸν συνάνθρωπο / εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ χαριεῖζουμε.—

ΠΟΙΗΣΗ

ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΧΡΟΝΟ

ΛΙΤΣΑ ΤΟΛΗ-ΤΑΤΣΙΟΠΟΥΛΟΥ

Πότε σέ γνώρισα ζωή,
 Όταν σφιχτά κρατώντας
 τό χέρι τοῦ πατέρα
 τά βήματά μου ἀνοίγα
 στόν ἀγνωστό σου δρόμο;
 Όταν, ἀκόμη ἓνα παιδί
 θυμᾶται μ' ἀπορία
 τούς γκρεμισμένους τοίχους
 καί τά δοκάρια τοῦ σπιτιοῦ
 που γέρνανε θλιμμένα
 πάνω στίς ἀναμνήσεις;
 Όταν γι' ἀθόρυβη
 μοῦ μίλησες ἀγάπη
 λικνίζοντας τό ὄνειρο
 στοῦ ἀπειρου τό φῶς;

Ἦ, σάν ἡ ἀγάπη ἔφερε
 στόν κόσμο τά παιδιά;
 Σάν χάρηκα κι' ἔκλαιγα
 πολλές φορές γι' αὐτά;
 Όταν δικούς ταξίδεψα
 σ' ἀγύριστο ταξίδι...
 Όταν τά βράδια
 στήν ἐγγονή μου ἔδειχνα
 τ' ἀστέρια, τό φεγγάρι,
 τήν πούλια, τόν αὐγερινό;
 Ἦ, ὅταν διαβάσα ξανά
 τή λέξη τή μαγευτική
 Ἀγαπημένη... τώρα πιά Γιαγιά μου;
 Πότε σέ γνώρισα ζωή;

*

Η ΑΜΟΙΒΗ*

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΙΝΟΣ

Όσοι τόν Κύριο φοβοῦνται
 στούς κήτους τοῦ Ἀλλάχ θά ζήσουν
 κι' ὄλες τίς ἡδονές θά ἀπολαύσουν.
 Ὁ Κύριος τούς φύλαξε μακριά
 ἀπό τό πῦρ τό τιμωρό
 καί θά γευτοῦν τά δῶρα τοῦ Θεοῦ.
 Θά φᾶν, θά πιοῦν καί θά χαροῦν,
 αὐτ' εἶν' ἡ ἀμοιβή τους
 γιά τις καλές τους πράξεις.
 Σέ ἄνετα κρεβάτια ξαπλωμένοι

θά σμίξουνε μέ ἄσπιλες παρθένες
 πού θάχουνε μεγάλα μαῦρα μάτια.
 Ἐκεῖ στούς κήτους τοῦ Ἀλλάχ
 θά βροῦνε τούς γονεῖς των οἱ πιστοί.
 Καί ὑπηρετές νεαροί τριγύρω,
 ὠραῖοι σά μαγογαριτάρια,
 θά ὑπηρετοῦνε τούς πιστούς.
 Θά τοὺς προσφέρουμε ἀκόμα
 καρπούς καί κρέατα τῆς ὀρεξῆς των.

* Ἐπιλογή ἀπό τό κεφ. NB' τοῦ Κορανίου, ἐδάφια 17-24. Τό κεφ. ἔχει τίτλο «Σινά». Ἡ ποιητική ἀπόδοση στηρίχτηκε στή μετάφραση τοῦ Γερ. Πεντάκη (Ἀθ. 1886).

Σ Η Μ Ε Ι Ω Σ Ε Ι Σ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ Μ/Φ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»

Κατά την επίσκεψή του στην Άρτα (9-2-1998) ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας κ. Κωνσταντίνος Στεφανόπουλος έλαβε έκ του πλησίον πλήρη εικόνα και γνωριμία για την υποδομή και τις δραστηριότητες του «Σκουφά».

Επισκεφθηκε τα γραφεία του «Σκουφά», όπου του έγινε σύντομη ενημέρωση για την ιστορική διαδρομή, την υποδομή και τις δραστηριότητες του «Σκουφά» από τον Πρόεδρο του Συλλόγου κ. Βασ. Καρατσιώλη και τον Γεν. Γραμματέα κ. Γεώργιο Βασιλείου.

Ο κ. Στεφανόπουλος είναι ο δεύτερος, μετά τον Κων/νο Τάσο (22-2-77), Πρόεδρος της Δημοκρατίας που επισκέφθηκε τον «Σκουφά» και εκφράστηκε με πολύ κολακευτικά λόγια και τόνισε ιδιαίτερα τον ιστορικό ρόλο που διεδραμάτισε ο «Σκουφάς» στην πολιτιστική και πνευματική ζωή της περιοχής και πέραν αυτής, επί μια εκατονταετία.

Ο κ. Πρόεδρος της Δημοκρατίας, αφού ευχαρίστησε για την υποδοχή και την ενημέρωση που του έγινε και αφού συγχαίρηκε τό Δ.Σ. ως άξιο συνεχιστή ενός μεγάλου έργου, εύχθηκε να φανεϊ ο Σύλλογος αντίξος της μεγάλης του ιστορικής πορείας και προσφοράς και κατά την δεύτερη εκατονταετία που τώρα διανύει.

Ο Πρόεδρος του «Σκουφά» προσέφερε στον κ. Πρόεδρο της Δημοκρατίας τό μετάλλιο των 100 χρόνων του Συλλόγου, αντίτυπο των πρακτικών του Διεθνούς Συμποσίου για τό Δεσποτάτο της Ηπείρου που οργάνωσε ο Σύλλογος τό 1991 και τό τελευταίο τεύχος του ιστορικολογογραφικού περιοδικού «Σκουφάς».

*

ΤΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΥΡΑΝΗ ΕΝΙΣΧΥΣΕ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Τό Ίδρυμα Κώστα και Έλενης Ούρανι (κοινωφ. ΝΠΙΔ υπό την αιγίδα της 'Ακαδημίας 'Αθηνών) μέ τό 2060/9-3-98 έγγραφό του έγνώρισε στό περιοδικό μας ότι τό ένισχύει μέ τό ποσό των 500.000 δρχ. Τό κείμενο του εγγράφου αυτού έχει ως έξής: «Πρός τό περιοδικό Σκουφάς-Άρτα. Έχουμε την τιμή νά σας γνωρίσουμε ότι τό Δ.Σ. του Ίδρύματος εκτιμήσαν την ποιότητα των περιεχομένων της εκδόσεώς σας –περιοδικό «Σκουφάς» Άρτας- ένεκρινε κατά την συνεδριάσή του στις 25-2-98 τή χορήγηση οικονομικής ένισχύσεως ποσού δρχ. 500.000, μεριμνώντας ούτως για την ανάπτυξη και πρόοδο της πνευματικής ζωής της περιφέρειας. Παρακαλούμε νά επικοινωνήσετε μέ τά Γραφεία μας, για συνεννόηση σχετικά μέ την εϊσπραξη του ως ανωτέρω ποσού επί του όποιου παρακρατείται 3,60% για χαρτόσημο και ΟΓΑ. Μέ τιμή, ό Πρόεδρος Τάσος Άθανασιάδης».

Τό Δ.Σ. του «Σκουφά» απέστειλε θερμή ευχαριστήρια έπιστολή προς τον Πρόεδρο του Ίδρύματος κ. Τάσο Άθανασιάδη, τόσο για την οικονομική ένισχυση, όσο και για την εκτίμησή του Ίδρύματος προς τό περιοδικό μας.

Ο ΑΦΤΙΑΣΙΔΩΤΟΣ

Δημοσιογράφοι, άρχιερείς, πολιτικοί, άπλός Σεραφεΐμ, τόν Άρχιεπίσκοπο Άθηνών και πάσης Ελλάδος, τόν άλλοτε δεσπότη τής Άρτας.

«Λεβεντόπαπας», «άντάρτης», «ντόμπρος», «αύθόρμτος», «παλληκάρης», είναι μερικά από τά επίθετα μέ τά όποια συνοδεύτηκε ό Σεραφεΐμ στό τελευταίο του ταξίδι. Οί πιό γραμματισμένοι τόν αποκάλεσαν «άπεφθο χρυσό».

Άλλά από όλους τούς τόσο τιμητικούς χαρακτηρισμούς πού δόθηκαν στόν Σεραφεΐμ, νομίζουμε πώς ό πιό πετυχημένος ήταν αυτός πού τού έδωσε ό πρώην Άρχιεπίσκοπος Άμερικής Άάκωβος, σέ έπιστολή πρós τόν Γιάννη Μαρτίνο τού «Βήματος» (δημοσιεύτηκε στό «Βήμα» τής 7ης Ιουνίου 1998). Άποκάλεσε τόν Σεραφεΐμ «Άφτιασίδωτο».

*

ΕΞ ΑΠΑΛΩΝ ΟΝΥΧΩΝ

Πώς μπορεί νά περάσει ό πολιτισμός στή νέα γενιά, στά παιδιά; Πώς μπορεί τό παιδί από τί μικρή ηλικία νά έρθει σέ έπαφή μέ όλες τίσ μορφές τής τέχνης και τών γραμμάτων;

Όρθή νομίζουμε πώς είναι ή άποψη ότι ή μάθηση και ό πολιτισμός πρέπει νά δίνονται «έξ απαλών όνύχων». Η οικογένεια και τό σχολείο πρέπει νά είναι οί δάσκαλοι τού πολιτισμού. Η οικογένεια, τουλάχιστο στην Ελλάδα, ύστερεί στόν τομέα αυτό. Πέφτει συνεπώς περισσότερο βάρος

στό σχολείο. Τά σχετικά εκπαιδευτικά προγράμματα εφαρμόζονται έντελώς τυπικά και άποφεύγεται ή ούσία.

Καλό θά είναι, κάθε χρόνο, οί δάσκαλοι κι' οί καθηγητές, νά όδηγούν τούς μαθητές τους στά τοπικά μουσεια, στά ιστορικά άρχεία, στά μνημεία, στίς διάφορες εκθέσεις και νά τούς δίνουν εξηγήσεις γιά τά διάφορα αντικείμενα και τήν ιστορία τους. Θά είναι ένα καλό ξεκίνημα στόν δρόμο πρós τόν πολιτισμό.

*

«ΞΕΝΙΑ» ΚΑΙ «ΓΙΑΛΟΣ»

Ποιοί παράγοντες είναι αυτοί πού καθυστερούν τίσ λύσεις σέ δυό χρονίζοντα και σοβαρά προβλήματα γιά τήν πόλη μας, τήν τύχη τού «Ξενία» και τήν διαμόρφωση τής έκτασης τού «γιαλού»;

Γιά τό «Ξενία» λέγεται και ξελέγεται πώς θά δοθεΐ στόν Δήμο. Και γιά τόν «γιαλό», ή ΔΕΗ πού έχει αναλάβει τήν διαμόρφωσή του, όλο και τραινάει. Πόσα χρόνια πρέπει νά περάσουν ώστε νά δοθούν οί πρέπουσες λύσεις, πού θ' ανακουφίσουν αισθητά τήν πόλη μας;

*

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ
ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ

Τό Κέντρο Νεοελληνικών Έρευνών τού Έθν. Ίδρύματος Έρευνών (ΚΝΕ/ΕΙΕ) ανέλαβε τήν σύνταξη Έγκυκλοπαίδειας τού ελληνικού Τύπου, πού θά περιλαμβάνει λήμματα γιά έφημερίδες, περιοδικά κ.λπ. τού ελληνικού χώρου (άπό 1784-1996).

Η Άρτα δέν έχει βέβαια πληθώρα εκδόσεων. Άλλ' αυτές πού έχει πρέπει νά καταχωριστούν. Άς φροντίσει ό Σύλλογος «Σκουφάς». Η διεύθυνση είναι: ΚΝΕ/ΕΙΕ, λεωφόρος Βασ. Κωνσταντίνου 48, 9322674, κ. Γιούλα Κουτσοπανάγου.

*

ΘΕΡΙΝΟΣ ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

Ό Δήμαρχος τής Άρτας κ. Κώστας Βάγιας μās ανακοίνωσε πώς προβαίνει στίς απαραίτητες ενέργειες γιά ν' αποκτήσει σύντομα ή Άρτα θερινό κινηματογράφο. Ό κινηματογράφος θά γίνει – μās είπε– δίπλα στόν κώρο τής Παιδικής Χαράς και τού Συνεδριακού Κέντρου και ότι θά διαθέτει τά πιό σύγχρονα μηχανήματα. Είπε ακόμα πώς ό κινηματογράφος θά περιβάλλεται μέ δένδρα και λουλουδία, άγιοκλήματα, γιασεμιά κ.ά.

Έλπίζουμε πώς ή ύπόσχεση τού Δημάρχου θά πραγματοποιηθεί, γιати ό θερινός κινηματογράφος

θά άποσπάσει πολλούς νέους από άλλες ψυχοθόρες διασκεδάσεις.

Περιμένουμε λοιπόν.

*

ΤΟ ΤΖΑΜΙ ΤΟΥ ΦΑΪΚ

Στό Συμπόσιο πού έγινε στήν Κωνσταντινούπολη τόν Φεβρουάριο του 98 καί στό όποιο συμμετείχαν εκπρόσωποι τών τμημάτων του Ισος της Ελλάδας καί της Τουρκίας, άποφασίστηκε, μεταξύ άλλων, καί ή άναστίλωση του τζαμιού του Φαΐκ Πασά, πού βρίσκεται στό Ίμαρετ της Άρτας, δυό-τρία χιλιόμετρα από τήν πόλη της Άρτας.

Δέν γνωρίζουμε άν ή άπόφαση αυτή θά λάβει σάρκα καί όστά. Πάντως, άν ξεκινήσουν οι εργασίες άποκατάστασης, καλό είναι νά γίνει καί διαμόρφωση του γύρω χώρου. Υπάρχουν άφθονα νερά πού επιτρέπουν τήν ανάπτυξη κάθε είδους φυτών. Άπό τήν όμορφιά του όλου χώρου μαγεύτηκε καί ό Φαΐκ καί άποφάσισε νά ζήσει, νά πεθάνει καί νά ταφεί εκεί...

*

«ΣΚΟΥΦΑΣ» ΚΑΙ «ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗΣ» ΣΕ ΚΟΙΝΗ ΣΥΣΚΕΨΗ

Τόν Ιούνιο 1998 πραγματοποιήθηκε κοινή σύσκεψη εκπροσώπων τών Συλλόγων «Σκουφά» καί «Μακρυγιάννη» στό γραφεία του «Σκουφά».

Ήταν μιά πρωτοβουλία πού άσφαλώς θά άποβεί πρός όφελος όχι μόνο τών δυό Συλλόγων, αλλά καί της πολιτιστικής άνάπτυξης της περιοχής μας.

Ελπίζουμε οι δυό Σύλλογοι νά προχωρήσουν σέ συνεργασία, σέ όρισμένους τουλάχιστο τομείς.

*

ΗΠΕΙΡΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΑ

Ή πρόταση νά όριστεί ή Ήπειρος ως Πολιτιστική πρωτεύουσα της Εύρώπης, είναι βέβαια μιά τολημρή πρόταση. Τήν πραγματοποιήσή της τήν βλέπουμε άν όχι άδύνατη, τουλάχιστο δυσεκλήρωτη. Όχι μόνο γιατί λείπει ή σχετική ύποδομή, ούτε γιατί θά ύπάρξουν ισχυροί άνταγωνιστές (Κέρκυρα-Πάτρα-Κρήτη-Ναύπλιο κ.ά.), αλλά κυρίως γιατί θά διατεθούν τεράστια κονδύλια για τήν Όλυμπιάδα του 2004 καί δέν θά περισέψουν σημαντικά ποσά για τήν Πολιτιστική πρωτεύουσα του 2006 (τότε ύπολογίζεται όπ θα πάρει σειρά ή Ελλάδα). Θά προτιμηθεί άσφαλώς κάποια πόλη πού νά έχει σχετική ύποδομή.

Μέ τά παραπάνω δέν θέλουμε ν' άπογοτεύ-

σουμε αυτούς πού είχαν τήν πρωτοβουλία για τήν πρόταση. Άντίθετα, τους επισημαίνουμε τις δυσκολίες, ώστε νά ενεργοποιηθούν περισσότερο.

Πάντως ή πρόταση αυτή είναι μιά «ώραία ιδέα», όπως «πολύ σωστά» τήν χαρακτήρισε ό ύπουργός Πολιτισμού κ. Βενιζέλος.

(Σημείωση: Τό παραπάνω σχόλιο γράφηκε πριν από τήν επιλογή της Πάτρας. Ίσως ήταν προφητικό...)

*

«ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΔΕΛΗΣ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ»

Άπό τις εκδόσεις «Άρμός» κυκλοφόρησε τό βιβλίο «Κώστας Σαρδελής, Σαράντα χρόνια πνευματικής παρούσιας (1958-1998)». Πρόκειται για ένα ενδιαφέρον βιβλίο, πού ενημερώνει τόν αναγνώστη για όλη τήν πνευματική δημιουργία του Σαρδελή καί πού περιέχει βιογραφικό σημείωμα για τόν συγγραφέα, έργογραφία του, γενικούς χαρακτηρισμούς για τόν Σαρδελή (άπό τους Άνδρ.

ΚΩΣΤΑΣ ΣΑΡΔΕΛΗΣ ΣΑΡΑΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣ (1958 - 1998)

Έκδόσεις Άρμός

Καραντώνη, Π. Μαστροδημητρη, Δ. Τσάκωνα, Τ. Δόξα, Ν. Τυάλδο, Π. Παπακωστόπουλο, Ν. Άρβανίτη), πάμπολλες κριτικές για τό έργο του άπό όλες τις άθηναικές έφημερίδες καί τριακόσια όγδόοντα ξε κριτικά σημειώματα, πίνακα τών διαλέξεων καί εισηγήσεων του συγγραφέα σέ συνέδρια, μέ πρώτη τί διάλεξη πού έκανε ό Σαρδελής στήν

Πνευμ. Στέγη του «Σκουφά» στις 3/6-4-1976, με θέμα «Μάξιμος Γραϊκός».

Ο Σαρδελής, φίλος και συνεργάτης του «Σκουφά», έχει βραβευτεί από την 'Ακαδημία 'Αθηνών, έλαβε Κρατικό Λογοτεχνικό Βραβείο, καθώς και άλλες τιμητικές διακρίσεις.

Τό βιβλίο εκδόθηκε στις αρχές του 1998 (σελ. 142).

*

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΟΝ Ν. G. L. HAMMOND

'Από την 'Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών εκδόθηκε ένας τόμος (1997, σελ. 550) αφιερωμένος στον μεγάλο ιστορικό της 'Ηπείρου και της Μακεδονίας, τόν Ν. Hammond, με τίτλο «Αφιέρωμα στον Ν. G. L. Hammond». Ο τόμος περιλαμβάνει ανακοινώσεις τριάντα επτά 'Ελλήνων επιστημόνων, σχετικών με ιστορικά και αρχαιολογικά θέματα της 'Ηπείρου και της Μακεδονίας. Καί φυ-

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Αφιέρωμα

ΣΤΟΝ
N. G. L. HAMMOND

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ "ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ" ΑΡ. 7
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 1997

σικά, ξεκινώντας από τις έρευνες του Hammond, προχωρούν οι ανακοινώσεις μέχρι τα τελευταία πορίσματα της ιστορικής και αρχαιολογικής έρευνας. Μία από τις δημοσιευόμενες στον τόμο εργασίας έχει τόν τίτλο «Τοπογραφικά της χώρας των 'Αμβρακιωτών». Ο τόμος συνοδεύεται με τοπογραφικούς χάρτες και σκαριφήματα. Οι βιβλιοθήκες της 'Αρτας καλό είναι να προμηθευτούν τόν πολύτιμο αυτό τόμο.

*

ΟΙ «ΩΔΕΣ» ΤΟΥ ΚΑΛΒΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΔΑΛΛΑ

'Από τις εκδόσεις «'Ωκεανίδα» κυκλοφόρησε μία νέα έκδοση για τις «'Ωδές» του Κάλβου (Λύρα-Λυρικά-'Απόσπασμα άπιτλου ποιήματος) με τήν φιλολογική επιμέλεια του συμπατριώτη μας συγγραφέα και πανεπιστημιακού Γιάννη Δάλλα. Πρόκειται για μία σημαντική από κάθε άποψη έκδοση.

Εκτός από τήν αναλυτική εισαγωγή και τήν πιστή απόδοση του ποιητικού κειμένου του Κάλβου, είναι πολύ χρήσιμο τό τρίτο μέρος του όλου έργου, πού περιλαμβάνει τό γλωσσάρι, τά ερμηνευτικά και άλλα σχόλια. Ο Δάλλας, για νά φτάσει στις πηγές της ποιητικής έμπνευσης του Κάλβου, βάζει δίπλα στό έργο του βιβλικά κείμενα και αρχαίους συγγραφείς.

Γιά τήν έκδοση αυτή τών «'Ωδών» έχουν γραφεί εύνοϊκότατες κριτικές, όπως του καθηγητή της Νέας 'Ελλην. Φιλολογίας Γιάννη Παπακόστα, της γνωστής κριτικού 'Ελισάβετ Κοτζιά κ.ά.

*

Η «ΠΑΠΙΣΣΑ ΙΩΑΝΝΑ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΣΠ. ΒΡΑΧΩΡΙΤΗ

Ο πάντα τολμηρός συμπατριώτης μας Σπύρος Βραχωρίτης, ανέβασε με τήν Θεατρική Λέσχη Βόλου (σε συνεργασία με τό Τμήμα 'Επικοινωνίας και Πολιτισμού του Παντείου Πανεπιστημίου) στό Στούντιο «Λήδρα» της 'Αθήνας, τήν «Πάπισσα 'Ιωάννα» του Έμμ. Ροΐδη. Συγκεκριμένα πρόκει-

ται γιά δραματοποιημένη παρουσίαση του Γ' κεφαλαίου, του κειμένου της «Πάπισσας» σέ μεταγραφή, εικαστική καί άκουστική άποψη καί διδασκαλία του Σπύρου Βραχωρίτη. Τό Γ' κεφάλαιο αναφέρεται στήν έπίσκεψη της Ίωάννας στήν Άθήνα του Θ' αιώνα.

Γιά τόν τρόπο παρουσίασης του έργου ο Βραχωρίτης δήλωσε: «Δέν άποφεύγω τόν πειρασμό, παράλληλα μέ τή δουλειά των ήθοποιών νά χρησιμοποιήσω σύγχρονη τεχνολογία (βίντεο), προσιθώντας νά τοποθετήσω τόν Ροΐδη μέσα στό

ευρωπαϊκό στερέωμα του 20ού αιώνα. Ανάμεσα στις προβολές υπάρχουν άποσπάσματα από τόν «Βασιλιά Ύμπύ» του Άλφρεντ Ζαρί, τό «Όνομα του Ρόδου» του Έκο, άλλα καί τόν «Χρυσό αιώνα» του Μπουνιουέλ. Ό Ροΐδης άνακινεί θέματα πού μόνο οι σύγχρονοι σημειολόγοι καί στρουκτουραλιστές έχουν πλησιάσει. Μέ βάση τις σύγχρονες θεωρίες ή Πάπισσα άποκτά μιά μοναδικότητα ώς πνευματικό έργο».

Ευχόμαστε ο Σπ. Βραχωρίτης νά συνεχίζει πάντα μέ έπιτυχία τό τολμηρό έργο του.

*

«ΥΠΟ ΤΟ ΦΩΣ ΕΝΟΣ ΚΗΡΙΟΥ»

Πάντα πρωτότυπος καί ευχάριστος ο συγγραφέας του «Σκουφά» συμπατριώτης μας Χάρης Μαυρομάτης. Κρατώντας τήν στήλη «Υπό τό φώς ενός κηρίου» στήν «Άπογευματινή της Κυριακής», δέν παραλείπει ν' αναφερθεί καί σέ θέματα της έπαρχίας καί φυσικά καί σέ θέματα της ιδιαίτερης πατρίδας του.

«Η μικρή μας πόλη» (4-1-1998), «Ξενοφότες Άποκρίες» (8-3-1998), «Ό Μακρυγιάννης στο Ίντερνέτ» (12-4-98), «Τό Μεγάλο Σάββατο της εκκρηματικής» (18-19.4.1998), είναι μερικά από τά θέματα του, πού έχουν σχέση μέ τήν ιδιαίτερη πατρίδα του.

Άριστος χειριστής της γλώσσας, επιλέγει ενδιαφέροντα θέματα καί άποσπά πάντα τήν προσοχή καί τήν εκτίμηση των άναγνωστών του.

*

«ΘΕΟΔΩΡΑ ΚΟΜΝΗΝΗ ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΚΑΙ ΜΟΝΑΧΗ»

Άπό τόν εκδ. οίκο «Άκρίτας» εκδόθηκε τό βιβλίο του Δημήτρη Φερούση, μέ τίτλο «Θεοδώρα Κομνηνή, Βασίλισσα καί Μοναχή» (σελ. 344). Τό βιβλίο εύγενώς ο συγγραφέας τό έστειλε καί στόν «Σκουφά». Τόν ευχαριστούμε.

*

Η «ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΙΝΑΚΟΘΗΚΗ» ΤΟΥ ΔΗΜ. ΣΤΑΜΕΛΟΥ

Κυκλοφόρησε, σέ δεύτερη έκδοση, τό βιβλίο του φίλου του «Σκουφά» Δημήτρη Σταμέλου «Λαογραφική Πινακοθήκη», πού αναφέρεται σέ θέματα καί μορφές από τή λαϊκή λατρεία καί τό λαϊκό μας βίο καί πολιτισμό, σπή σειρά των εκδόσεων Τάσου Πτισιλιού. Περιλαμβάνει τις έξής μελέτες, πού τεκμηριώνονται μέ πλούσια σχετική βιβλιογραφία: Ό Άγιος Γεώργιος καί ή σύνδεσή του μέ τή λαϊκή λατρεία, Έθιμα της Μεγάλης Παρασκευής, Ό Άϊ-Γιάννης (24 Ίουνίου) ο Κλήδοντας, Ό Άγιος Νικόλαος σπή λαογραφία μας, Η «Ημέρα της Μαρμής» (8 Ίανουαρίου), Λαογραφικά του Εικοσιένα, Η σύνδεση της έλιώς μέ τήν έλληνική παράδοση καί τή λαϊκή λατρεία, Έθιμα της σποράς, Άλώνισμα του παλιού καιρού, Έθιμα του τρύγου, Ό λαϊκός πολιτισμός της Ρούμελης, Τό τέμπλο του Άϊ-Νικόλα στο Γαλαξίδι κι' ο τεχνίτης του, Ό τραγουδιστής Θανάσης Μπαταριάς, Η Εύα Σικελιανού καί ή λαϊκή μας παράδοση, Άναφορά στο έργο του Δημ. Λουκόπουλου.

Τό βιβλίο βραβεύτηκε από τήν Άκαδημία Άθηνών (28-12-1995). Πρόκειται γιά ένα έργο πού συμβάλλει ούσιαστικά στήν βαθύτερη, άπαραίτητη ξεχωριστά σήμερα, καί δημιουργική επικοινωνία μας μέ τήν παράδοσή μας άπ' όπου μπορούμε ν' άντλήσουμε δύναμη, άυτογνωσία καί τόλμη, στους δύσκολους καιρούς μας.

*

«ΑΡΧΕΓΟΝΟΣ ΕΛΛΑΣ-ΗΠΕΙΡΟΣ»

Μιά σειρά πέντε ήμιαρων ντοκυμαντέρ, μέ τίτλο «'Αρχέγονος 'Ελλάς-Ήπειρος» προβλήθηκε στά Γιάννενα τόν Φλεβάρη. Καί ειπώθηκε πώς θά προβληθεῖ σ' ὅλη τήν Ήπειρο, νότιο καί βόρειο καί ὅτι οἱ σχετικές κασέτες θά διατεθοῦν δωρεάν σ' ὅλα τά σχολεῖα τῆς Ήπείρου.

Τό κείμενο τῆς σειρᾶς ἔγραψε ὁ καθηγητής Φάνης Ι. Κακριδῆς, τή μουσική ὁ Κωνστ. Ζευγαδέλλης καί τήν ὅλη σκηνοθεσία-καταγραφή εἶχε ἡ Μαρία Χατζημικήλη-Παπαλιού. Ἡ σειρά θά λάβει μέρος καί στό φεστιβάλ τοῦ Σάν Φρανσίσκο.

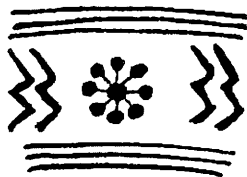
Δέν ἔτυχε νά δοῦμε τό ντοκυμαντέρ, ἄν καί

προβλήθηκε καί ἀπό τήν τηλεόραση. Γι' αὐτό δέν μπορούμε νά διατυπώσουμε ἄποψη. Ἐλπίζουμε νά μὴν καπελώθηκε ἡ ὅλη προσπάθεια ἀπό τά Γιάννενα, ὅπως δυστυχῶς συμβαίνει συχνότατα...

*

Ο ΦΩΚ. ΧΑΤΖΗΓΙΑΝΝΟΥ

Συνταξιοδοτήθηκε ὁ συμπατριώτης Καθηγητής Φυσικῆς τοῦ Παν/μίου Ἀθηνῶν κ. Φωκίων Χατζηγιάννου, μετὰ ἀπό μιά λαμπρή ἐπιστημονική σταδιοδρομία. Τοῦ εὐχόμεσθε νά χαρεῖ γιά πολλά-πολλά χρόνια τήν σύνταξή του.

ΜΕΡΙΚΕΣ ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Η «ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ» ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Στό μέ αριθμό 1700 τεύχος (1ης Μαΐου 1998) του γνωστού λογοτεχνικού περιοδικού «Νέα Έστια» και στή σελίδα 649 δημοσιεύτηκε τό παρακάτω κείμενο.

«Ένας λαμπρός λόγιος τής Άρτας, πού ζεί στήν Άρτα, ό δικηγόρος κ. Γιάννης Τσοῦτσινος συνέγραψε καί κυκλοφόρησε τήν Ιστορία του ιστορικού αυτού Συλλόγου – «Σύλλογος Σκουφᾶς τής Άρτας. Ιστορία ἑκατό χρόνων (1896-1996)». Θριαμβευτική ή πολιτιστική καί πνευματική πορεία του «Σκουφᾶ», πού χάρη στον ἔνθεο ζήλο τῶν πνευματικῶν ἀνθρώπων τής Άρτας ἔγινε ἕνα ἀπό τά λίγα μεγάλα πνευματικά σωματεῖα τής χώρας μέ πολλούς τομεῖς πνευματικῆς καί πολιτιστικῆς δραστηριότητας, πού ἔχουν θαυμάσει μεγάλες προσωπικότητες.

Εἶναι χαρακτηριστικό νά τονίσουμε, ὅτι ὁ Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος «Σκουφᾶς» ἰδρύθηκε λίγα μόλις χρόνια μετά τήν ἀπαλευθέρωση τής Άρτας ἀπό τόν τουρκικό ζυγό «καί παρ' ὅλες τίς ἀντιξοότητες πού ἀντιμετώπισε στήν πορεία του, κατόρθωσε νά ἐπιζήσει μέχρι σήμερα» μέ ἔντονη τήν παρουσία του καί μοναδική στά πολιτιστικά καί πνευματικά δρώμενα τής πόλης.

Σήμερα στεγάζεται σέ ὠραῖο ἰδιόκτητο κτίριο στήν κεντρική πλατεία τής Άρτας, ἔχει σημαντική ἀκίνητη περιουσία, τό κτίριο ἔχει αἰθουσα συγκεντρώσεων τριακοσίων θέσεων, δύο Μουσεῖα (ιστορικό καί λαογραφικό), θαυμάσια βιβλιοθήκη, πινακοθήκη καί πλούσιο βεστιάριο γιά τό θεατρικό καί χορευτικό του τμήμα. Ἰδιαίτερα σημαντικό εἶναι τό γεγονός, ὅτι ὅλοι οἱ Άρτινοί, ὅλος ὁ λαός θεωρεῖ δικό του ἀπόκτημα τό «Σκουφᾶ» καί τόν ἔχει σά δεύτερο σπίτι του. Μέ τήν ἀγάπη τῶν ἀρτιῶν

πορεύτηκε τόσα χρόνια, καί μ' αὐτή τήν ἀγάπη συνεχίζει στή δεύτερη ἑκατονταετία του».

Κ. Σαρδ.

*

Η «ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΣ» ΓΙΑ ΤΟΝ «ΣΚΟΥΦΑ»

Στό φύλλο τής 15ης Ἰανουαρίου 1998 ἡ ἐφημερίδα τής Πάτρας «Πελοπόννησος» δημοσιεύει ἐκτεταμένο ἄρθρο γιά τόν «Σκουφᾶ», του γνωστού δημοσιογράφου Γιάννη Βουλῆ. Ἀναδημοσιεύουμε τμήματα του πολύ κολακευτικού γιά τόν «Σκουφᾶ» ἄρθρου:

«Δέν ἐπαναπαύεται στίς ἐπιτυχεῖς πολιτιστικές της δραστηριότητες ἡ Περιφερειακή Ἑλλάδα. Ἀναπτύσσει συχνά ἀξιοπρόσεκτες ἐκδηλώσεις, ἱκανές νά ἀφωπνίσουν τό ἐνδιαφέρον ἀκόμα καί του «ὑδροκεφαλικοῦ» κέντρου! Μέ ἀξιοζήλευτες πρωτοβουλίες καί ἀξιοθαύμαστες πράξεις, διατηρεῖ σέ ἐγρήγορη τόν, ἐκτός πρωτεύουσας, πληθυσμό (...)

Στούς ἐπάξιους διεκδικητές του κόπινου καί ὁ ἱστορικός σύλλογος «Σκουφᾶς» τής Άρτας (...). Θά ἀντλήσουμε πληροφορίες ἀπό τό πόνημα του ἐπίτιμου Προέδρου του «Σκουφᾶ» Γιάννη Τσοῦτσιμου «Σύλλογος Σκουφᾶς – Ιστορία ἑκατό χρόνων, 1886-1996», πού ἐκδόθηκε γιά τή συμπλήρωση ἑκατό χρόνων ἀπό τήν ἴδρυση του Συλλόγου (...). Στήν ὑπεραιωνόβια διαδρομή του ὁ φιλοπρόοδος «Σκουφᾶς» δέν κατέκτησε μόνο τίς καρδιές τῶν ἀρτιῶν. Ἐξασφάλισε μέ τά ἐπιτεύγματά του τήν πανελλήνια ἀναγνώριση καί ἐκτίμηση κύκλων τῶν Γραμμάτων καί Τεχνῶν (...). Ὁ συγγραφέας του πονήματος δέν κυνηγᾷ τόν ἐντυπωσιασμό. Ἐπιδώκει τήν ξενάγηση στίς ἑκατό σελίδες του βιβλίου του καί ἐπιτυγχάνει τήν πλήρη ἐνημέρωση του ἀναγνώστη. Μέ γλώσσα ἀπαλλαγμένη ἀκρο-

τήτων, αφήνει νά κυλάει ή περιγραφικότητα τῶν συμβάντων, σάν τά γάργαρα νερά τῶν πηγῶν τῆς ὀροσειρᾶς, πού περιβάλλουν τήν πόλη του κα καταλήγουν στοῦ Ἀμβρακικοῦ τήν γραφικότητα».

Καί ἀκολουθεῖ λεπτομερῆς ἐξιστορήσι τῆς «ζωῆς» τοῦ «Σκουφᾶ»: Ἡ ἴδρυσι τοῦ Συλλόγου, οἱ τρεῖς ἐποχές του, τά βραβεῖα πού πῆρε, οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι πού τόν ἐτίμησαν, τά ὄνοματα τῶν ἱδρυτῶν, τά περιουσιακά στοιχεῖα τοῦ Συλλόγου, τά Συνέδρια πού ὀργάνωσε, τά Μουσεία πού διατηρεῖ, οἱ ἐκδόσεις πού πραγματοποιεῖ κ.λπ.

Ἐπί τῆς ἐκδόσεως «Σκουφᾶς» καί τό περιοδικό μας εὐχαριστοῦν θερμᾶ τή «Νέα Ἐστία» καί τήν «Πελοπόννησο», γιά τά καλά τους λόγια καί βέβαια εὐχαριστεῖ ἰδιαίτερα τοὺς ἀγαπητοὺς συγγραφεῖς τῶν δύο παραπάνω κειμένων, τῶν τόσο τιμητικῶν γιά τόν «Σκουφᾶ».

*

Ἡ «Ἡπειρος» Ἰωαννίνων γράφει (27-28/6/98)
ΜΠΡΑΒΟ ΣΤΟ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πρωτοστατεῖ στά πολιτιστικά δρώμενο τῆς Ἄρτας, ὁ ἱστορικός σύλλογος «Ὁ Σκουφᾶς». 102 χρόνια μετὰ τήν ἴδρυσή του διοργανώνει συνεχῶς κι ἀδιαλείπτως σπουδαῖες πολιτιστικές ἐκδηλώσεις. Τά χορευτικά συγκροτήματα ἀπό τήν Νάουσα, τήν Βέροια, τίς Σέρρες καί τήν Ἀττική πού φιλοξένησε φέτος στίς ἐτήσιες ἐκδηλώσεις «χορός-παράδοση-τραγουδι» ἔμειναν ἐκπληκτικά μετὰ τήν δραστηριότητα καί τήν πλοῦσι αἰς στοιχεῖα ἱστορικά διαδρομή τοῦ Σκουφᾶ. Ἀξίζει ἕνα μεγάλο Μπράβο στοὺς ἀνθρώπους τοῦ Σκουφᾶ πού παρά τίς οικονομικές ἀντιξοότητες ἐξακολουθοῦν νά διατηροῦν τήν παράδοσι στίς νέες γενεές.

*

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

— Σέ ἀναθεωρημένη καί ἐμπλουτισμένη μετὰ ἀποσπάσματα ἀπό κείμενα λογίων (Ἰωάν. Πρίγκου, Εὐγ. Βουλγαρη καί Ἀγ. Νικοδήμου τοῦ Ἁγιορείτη), κυκλοφόρησε τό βιβλίον τοῦ Κώστα Σαρδελῆ «Ὁ ἅγιος τῶν σκλάβων Κοσμάς ὁ Αἰτωλός», ἀπό τόν ἐκδ. οἶκο τῆς «Ἐστίας». Πρόκειται γιά τήν ἑβδομη ἐκδοσι τοῦ ἔργου. Πρώτη ἐκδοσι τό 1958.

— Ἀπό τίς ἐκδόσεις «Κέδρος» κυκλοφόρησε ἡ μελέτη τοῦ συμπατριώτη Γιάννη Δάλλα «Ὁ ποιητής Μίλτος Σαχτούρης» (σελ. 291). Ὁ τόμος περιλαμβάνει τρεῖς σπονδυλωτές μελέτες γιά τό ἔργο τοῦ Σαχτούρη. Στὴν πρώτη προσδιορίζεται ἡ γενιά καί ἡ ἐποχή τῶν ποιητῶν. Στὴν δεύτερη διερευνῶνται οἱ καταβολές καί ἡ ποιητικὴ του διαμόρφωσι.

Καί στὴν τρίτη ἀναλύεται ἡ «αὐτοαναφορικότητα» τῆς ποίησός του.

— Ὁ Ἰωάννης Μπασιάκας ἐξέδωσε συλλογὴ ποιημάτων μετὰ τίτλο «Τό Ἄγγιγμα τῆς Ψυχῆς» (Ἄθῃνα, 1997).

— Ὁ Σωτήρης Ζυγοῦρης ἐξέδωσε ποιητικὴ συλλογὴ μετὰ τίτλο «Ἡ ἡλικία τῶν δέντρων» (Ἄρτα, 1998). Ὁ ποιητής γεννήθηκε στὴν Ροδαυῆ Ἄρτας, σπούδασε Πολιτικές Ἐπιστήμες καί εἶναι μέλος τῆς Ἑταιρίας Ἑλλ. Λογοτεχνῶν. Ἐχει ἐκδώσει ἄλλες τέσσερες ποιητικές συλλογές.

— Ὁ Ρήγας-Γιῶργος Σκουτέλας ἐξέδωσε μυθιστόρημα μετὰ τίτλο «Ἐνα ζευγάρι παπούτσι γιά τὴ μάνα μου» (ἐκδ. Ἀλφειός). Ἡ ἱστορία διαδραματίζεται κατὰ τήν διάρκεια τοῦ ἐμφυλίου.

— Ὁ ποιητής καί νομικός Νίκος Ρίγγας, μετὰ τοὺς «Ἐρωτικούς», παρουσίασε (22-6-1998) στὴν αἴθουσα ἐκδηλώσεων τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Ἀθηνῶν, τό θεατρικὸν τοῦ ἔργου «Ἡ Ὀλομέλεια τῶν Αἰώνων». Γιά τό βιβλίον μίλησαν οἱ Νικ. Ἀντωνάκος, σκηνοθέτης, Ἀνδρ. Παναγόπουλος, καθηγ. κλασ. φιλολογίας τοῦ Παν/μίου Πατρῶν καί ὁ Ἀντ. Ρουπακιώτης, Πρόεδρος Δικηγ. Συλλόγου Ἀθηνῶν. Τό βιβλίον ἐκδόθηκε ἀπὸ τὸν οἶκο Παπαζοῦ.

— Λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1997 κυκλοφόρησε, μετὰ ἐπιμέλεια καί πρόλογο τοῦ Ἡλία Λάγιου, ἡ «Φοινικιά» τοῦ Κωστῆ Παλαμᾶ (ἐκδ. Ἰδεόγραμμα, σελ. 125).

— Τρίτον βιβλίον μετὰ κοινωνιολογικὸν περιεχόμενον ἐξέδωσε ὁ γιατρός Γιάννης Βαλίνος, μετὰ τίτλο «Ἡ Ἀμφιβολία» (Ἄθ. 1998, σελ. 96).

— Μετὰ τίτλο «Μνήμες Ἀγῶνων, τό πάθος, τό πένθος, τό ὄνειρο» ἐξέδωσε βιβλίον ὁ Βασίλης Θ. Σφαλιός, μετὰ πληθῶς στοιχείων καί φωτογραφιῶν ἀπὸ τήν Ἑθνικὴ Ἀντίστασι στὴν περιοχὴ τῆς Ἄρτας («Ἄρτα, 1997, σελ. 366).

— Μετὰ τίτλο «Δημοσιογραφικά-Λογοτεχνικά Δημοιογήματα, Πενήντα ἐπτά χρόνια προσφορᾶς» ἐξέδωσε βιβλίον ὁ Κωνσταντίνος Δ. Τσακτίρας (Ἄρτα, 1998, σ. 512). Στά περιεχόμενα τοῦ βιβλίου περιλαμβάνονται: ἀρθρα, ἱστορικά-λαογραφικά, διηγήματα, κείμενα γιά τό Θεῖον δράμα, ἐορταστικά, ἀποκριάτικα, εὐθυμογραφήματα, ἐπιφυλλίδες, χρονογραφήματα, ποιήματα, νεκρολογίες, σκέτες, κριτικές βιβλίων καί φωτογραφικὸν λεύκωμα.

*

ΠΙΝΕΥΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΥΜΠΑΤΡΙΩΤΩΝ

— Ὁ συμπατριώτης συγγραφέας Γιάννης Δάλλας ἦταν ὁ συντονιστής σέ ἐκδήλωσι πού ἔγινε στίς 30-3-98 γιά τὴν ἀνίχνευσι τῆς «Ἑλληνικῆς συνειδήσεως καί κοσμοθεωρίας» τῶν ἐμπνευστῶν

τῶν Δελφικῶν Γιορτῶν Εὔας καί Ἰαγγελοῦ Σικελιανοῦ. Μίλησαν ὁ καθηγητής Γ. Γιατρομανωλάκης καί ὁ κριτικός θεάτρου Κ. Γεωργουσόπουλος. Τὴν καλλιτεχνικὴ ἐπιμέλεια τοῦ προγράμματος εἶχε ὁ ἐπίσης συμπατριώτης σκηνοθέτης Ση. Βραχωρίτης.

– Στὸ Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Ἀθηναίων ὁργανώθηκε στὶς 18-3-98 συζήτηση μὲ θέμα «Ἀναζητώντας τὴν Ἀλήθεια, τὴν Αὐτογνωσία, τὴ Δικαιοσύνη – Μιά προσέγγιση στὴ ζωὴ καί τὰ αἰώνια μηνύματα τοῦ Σωκράτη». Προβλήθηκε σὲ πρώτη προβολὴ ἡ ταινία τοῦ συμπατριώτη Νέστορα Μάτσα «Σωκράτης, Πολίτης Ἀθηναῖος».

– Στὸ Ἐντευκτήριο τῆς Ἑταιρίας Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ τῆς Σχολῆς Μωραΐτη μίλησε στὶς 24-2-98 ὁ συμπατριώτης συγγραφέας Γιάννης Δάλλας, μὲ θέμα «Ἡ πεζογραφία τῶν ἀρχῶν τοῦ αἵωνα – μιὰ ἀδικημένη γενιά».

– Στὸ Ἐναλλακτικὸ Βιβλιοπωλεῖο (Θεμιστοκλέους 37 – Ἀθήνα) στὶς 4-3-98 ὁ Νάσος Βαγενάς παρουσίασε τὸ ἔργο τοῦ συμπατριώτη ποιητῆ Ἡλία Λάγιου.

– Τὸ τελευταῖο τεῦχος (τοῦ 1997) τοῦ γνωστοῦ λογοτεχνικοῦ περιοδικοῦ «Λέξη» εἶναι ἀφιερωμένον στὸν Διον. Σολωμό, μὲ τὴν εὐκαιρία συμπλήρωσης 200 χρόνων ἀπὸ τὴν γέννησή του. Μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνει καί κείμενο τοῦ συ-

μπατριώτη Γιάννη Δάλλα (θέμα: Ἡ «διγλωσσία» τοῦ Σολωμοῦ), καθὼς καί κείμενο τοῦ συμπατριώτη Σπύρου Βραχωρίτη.

– Στὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τοῦ Παιδαγ. Τμήματος τοῦ Παν/μίου Ἰωαννίνων (Νο 10), δημοσιεύονται τέσσερα κείμενα τοῦ συμπατριώτη ψυχολόγου Γιώργου Ν. Γαλάνη, μὲ τίτλους: Ζητήματα τῆς ἐμπειρικῆς κοινωνικῆς καί ψυχολογικῆς ἔρευνας, Πολιτικὴ Ψυχολογία, Κρίση τῆς πολιτικῆς καί τῶν πολιτικῶν κομμάτων, Ἐπικυριαρχία τῆς Οἰκονομίας – Κοινωνικὸς ἀποκλεισμός.

– Στὸ κυριακάτικο «Βῆμα» (5-4-98) δημοσιεύτηκε ἄρθρο τοῦ συμπατριώτη ψυχολόγου Γ. Γαλάνη, μὲ θέμα «Ἡ μετανάστευση καί ὁ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός».

– Στὶς 3-5-98 ὁ συμπατριώτης σκηνοθέτης Ση. Βραχωρίτης μίλησε στὸ Ἀετοπούλειο Πολιτιστικὸ Κέντρο Χαλανδρίου, μὲ θέμα «Συνάντηση τῶν δύο Μεγάλων Πολιτισμῶν Ἰνδίας καί Ἑλλάδας» (ὡς πρὸς τὴ θεατρολογικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος).

– Ὁ συμπατριώτης δημοσιογράφος Χάρης Μαυρομάτης ἦταν εισηγητὴς στὸ θέμα «Ὁ ρόλος τῶν ΜΜΕ καί τῶν δημοσιογράφων στὴ νέα εὐρωπαϊκὴ πραγματικότητα», στὸ Πανελλήνιο Δημοσιογραφικὸ Συνέδριο πού ἔγινε στὴ Σαμοθράκη (26-28/6/98).

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ τοῦ ΣΥΛΛΟΓΟΥ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»
(ἀπό Νοέμβριο 1997 μέχρι 31-6-1998)

– Ρεσιτάλ Κιθάρας ἀπό τόν Παναγιώτη Ἀξιό-
τη, μέ ἔργα Downland, Bach, Mangore, Brouwer,
Bellinati Paulo, Ginastera (29-11-1997).

– Ὁμιλία τοῦ κ. Βώρου Φανούρη, διδάκτορα
Φιλοσοφίας, μέ θέμα «Ἐκπαιδευτικές ἐκκρεμότη-
τες τῆς χώρας μας» (14-12-97), σέ συνεργασία μέ
ΕΛΜΕ Ἄρτας.

– Ἐορτασμός τῆς 100ετίας τῆς Φιλαρμονικῆς
τοῦ «Σκουφᾶ». Τό πρόγραμμα περιελάμβανε: Ἐπι-
μνημόσυνη δέηση. Συναυλία τῆς Φιλαρμονικῆς.
Ὁμιλία τοῦ Προέδρου τοῦ «Σκουφᾶ» κ. Βασ. Κα-
ρατσιώλη. Ἀντιφώνηση, ἐκ μέρους τῶν παλαιῶν
μαθητῶν τῆς Μουσικῆς σχολῆς τοῦ «Σκουφᾶ», ἀπό
τόν δικηγόρο κ. Λάμπρο Ρίζο. Ἀπονομή τιμηκῶν
διπλωμάτων στούς παλαιούς καί στούς σημερινούς
μαθητές τῆς Σχολῆς (7-2-1998).

– Χορευτική βραδιά τοῦ Χορευτικοῦ τμήματος
τοῦ «Σκουφᾶ» στό Δημοτικό Περίπτερο τοῦ Προ-
φήτη Ἡλία (13-2-1998).

– Ὁμιλία τοῦ καθηγητῆ στό Ἴόνιο Παν/μιο
καί συμπατριῶτη κ. Θεόδωρου Παππά, μέ θέμα
«Θεατρικές παραστάσεις στήν ἀρχαία Ἑλλάδα, ἔξω
ἀπό τήν Ἀθήνα» (7-3-1998).

– Θεατρική παράσταση μέ τό ἔργο τοῦ Γ. Λα-
ζαρίδη «Πρόσχεε τήν ντουλάπα», σέ σκηνοθεσία
Βαγγ. Τραϊφόρου, μουσική Ντ. Καλούδη, σκηνικό
Ν. Δημητριάδη, καλλι. δ/νση Γ. Κουτσούμπα. Ἐπι-
ξάν: Δ. Ἀνδριάκόπουλος, Δ. Πορτοβάρας, Σ. Πα-
παδημητρίου, Τ. Παπαχρήστος, Ε. Κορέλη, Ν. Πα-
παδημητρίου, Α. Τσαδῆμα, Α. Ἀνδρέου, Κατ. Τζου-
βάρα (12-16/3/1998).

– Ἐκδήλωση σέ συνεργασία μέ τήν Ἐταιρεία
Προαγωγῆς Ψυχικῆς Ὑγείας Ἡπείρου μέ παρου-

σίωση τοῦ Ἐργαστηρίου Κηροπλαστικῆς γιά τό
λατρευτικό καί διακοσμητικό χειροποίητο κερί (17-
3-1998).

– Ὁμιλία τοῦ λέκτορα τοῦ Παν/μίου Ἰωαννί-
νων κ. Γεωργ. Κουμάκη, μέ θέμα «Ἐλευθερία καί
Ἐπευθυνότης». Μετά τήν ὁμιλία ἀπονειμήθηκαν τά
Ἄγγραφια καί τά Μπαρμιαστάθεια βραβεῖα (25-
3-1998).

– Ἐκθέσεις Ζωγραφικῆς μέ ἔργα τῶν Κ. Κο-
τσαρίνη, Χριστίνας Λάμπρου, Λ. Γιώτη, Βασ. Τσι-
ντοκόβ, Βασ. Κολτούκη (ἀρχές Μαΐου 1998).

– Συμμετοχή τῆς Φιλαρμονικῆς τοῦ «Σκουφᾶ»
στός γιορτές τῆς ἐξόδου τοῦ Μεσολλογγίου (12-4-
1998). Ἐπίσης στή γιορτή τῆς Ἱ. Μ. Φανερωμένης
καί τοῦ Ἱ. Ν. Ἀγίου Θεράποντος.

– Ὁμιλία τοῦ φιλολόγου-συγγραφέα κ. Σαρά-
ντη Καργαίου, μέ θέμα «Δυτικισμός ἢ Ἀντιδυτικ-
ισμός» (Δύση ἢ Ἀνατολή) 4-5-1998.

– Ὁμιλία τοῦ συμπατριῶτη Ἐφέτη ἐπί τιμῆ κ.
Δημ. Κ. Ρίζου, μέ θέμα «Ἡ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια
μέσα ἀπό τά ὄραματα τοῦ Ρήγα Φεραίου καί τίς
διακηρύξεις τῆς Ἐθνεγερσίας τοῦ 1821» (9-5-
1998).

– Πανελλήνιο Φεστιβάλ Παραδοσιακῶν Χο-
ρῶν «Παράδοση-Χορός-Τραγούδι», γιά τρίτη
χρονιά. Το πλοῦσιο πρόγραμμα περιελάμβανε –
Κυριακή 14-6-98, στήν αἴθουσα συγκεντρώσεων
τοῦ «Σκουφᾶ»: Ἐκθεση φωτογραφίας καί βι-
βλίου, ἱστορικοῦ, λαογραφικοῦ, οἰκολογικοῦ καί
τουριστικοῦ ἐνδιαφέροντος. – Παρασκευή 19-6-
98, στό θέατρο τοῦ Κάστρου: Χοροί καί τραγού-
δια ἀπό τά συγκροτήματα τοῦ Μ/Φ Συλλόγου
«Σκουφᾶς» Ἄρτας, Ἐκπολιτιστικοῦ Συλλόγου
Ναούσης «ὁ Πυρός», Πολιτιστικοῦ καί Ἐπιμορ-
φωτικοῦ Συλλόγου Ἀνθεΐας-Ἀριστείου «Σπάρ-

τακος». – Σάββατο 20-6-98 (πρωτ) στὴν αἴθουσα τοῦ «Σκουφᾶ», ὁμιλία γιὰ τὴ λαϊκὴ μας παράδοση, ξενάγηση στὰ Ἱστορικά καὶ Βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἱερᾶς καὶ στὰ Μουσεῖα τοῦ «Σκουφᾶ» (Ἱστορικό καὶ Λαογραφικό). Ἀπόγευμα: Χοροὶ καὶ τραγούδια ἀπὸ τὸν «Πυρσό» Ναούσης, τὸν «Γεωργάκη Ὀλύμπιο» τῶν Βλάχων τοῦ Ν. Σερρῶν, τὴν «Εὐξείνο Λέσχη Βεροίας», τὸ «Πνευματικό Κέντρο Δήμου Ν. Φιλαδελφείας» καὶ τὸν «Σκουφᾶ» Ἱερᾶς. – Κυριακὴ 21-6-98 ἐκκλησιασμός τῶν χορευτικῶν συγκροτημάτων (μέ τῆς παραδοσιακῆς τους φορεσιῆς) στὸν Ἰ. Ν. Ἀγ. Δημητρίου, ἀποχαιρετισμός ἀπὸ τὸν Πρόεδρο τοῦ «Σκουφᾶ», ἀπονομὴ ἀναμνηστικῶν στοὺς ἐκπροσώπους τῶν Συλλόγων, δημοτικὰ τραγούδια ἀπὸ τὴν Χορωδία Παραδοσιακοῦ Τραγουδιοῦ τοῦ Συλλόγου «Σκουφᾶ».

*

ΔΩΡΕΕΣ

– Τὸ Ἴδρυμα «Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς» ἐπιμύνας τὸ ἔργο τοῦ «ΣΚΟΥΦΑ» ἀπέστειλε γιὰ τὴν βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου μας ὀλόκληρη τὴν σειρά τοῦ 12τομου ἔργου «Κ. Καραμανλῆς, Ἀρχεῖο-Γεγονότα-Κείμενα».

– Ὁ κ. Δ. Παπαδήμας προσέφερε στὴν βιβλιοθήκη τοῦ «Σκουφᾶ» δύο τόμους τῆς ἡμερησίδας «Σχολιαστίς» τοῦ Γ. Ἀβατάγγελου, πού ἐκδιδόνταν στὴν Ἱερᾶ.

– Ὁ κ. Γιάννης Τσοῦταινος προσέφερε στὴν βιβλιοθήκη τοῦ «Σκουφᾶ» δεκατέσσερες (14) τόμους τοῦ περιοδικοῦ «Ἡπειρωτικὴ Ἑταιρεία» πού ἐκδίδει στὴν Ἀθήνα ἡ ὁμόθυμη Ἑταιρεία.

*

ΕΝΙΣΧΥΣΕΙΣ

- Α' Γιὰ τὸ περιοδικὸ «Σκουφᾶς» προσέφεραν:
1. Ἡ Βασιλικὴ Μαραγκοῦ-Πίτσιλη δρχ. 10.000 εἰς μνήμην Καλλιόπης Κατσαοῦνου.
  2. Ὁ στρατηγὸς Ἰωάννης Κατσαδήμας δρχ. 10.000.
  3. Ἡ κ. Κάτια Γεωργάκη δρχ. 30.000 εἰς μνήμην τοῦ συζύγου της Χρ. Γεωργάκη.
  4. Ἡ κ. Ἑρρικέτη Ριγανέλα δρχ. 15.000 εἰς μνήμην τῶν γονέων της Ἰ. Ἀννης καὶ Λάμπρου Γκαναβία.
  5. Ἡ κ. Μαίρη Ἰσκού δρχ. 15.000 εἰς μνήμην τῶν γονέων της Ἰ. Ἀννης καὶ Λάμπρου Γκαναβία.
  6. Ὁ κ. Βασίλειος Ματσούκας δρχ. 5.000.
  7. Ὁ κ. Σωτήριος Φλόκας δρχ. 3.000.
  8. Ὁ κ. Νικόλαος Πίσιπερης δρχ. 5.000.
  9. Ὁ κ. Δημήτριος Βαφιάς δρχ. 10.000.
  10. Ὁ κ. Ἀλέξανδρος Γεωργάνος δρχ. 5.000.
  11. Τὸ Ἴδρυμα Κώστα καὶ Ἑλένης Οὐράνη δρχ. 500.000.

Β' Γιὰ τὴν Φιλαρμονικὴ τοῦ «Σκουφᾶ» προσέφεραν:

1. Ἡ κ. Ἑλένη Ποντίκη-Εὐάγγ. Παπαϊωάννου δρχ. 50.000 εἰς μνήμην τοῦ ἀδελφοῦ τῶν Δημητρίου Ποντίκη.
2. Ὁ κ. Σπύρος Χαρ. Βάγιας δρχ. 100.000.
3. Ἡ κ. Τζένη Διαμαντῆ-Παπαϊωάννου δρχ. 80.000 εἰς μνήμην τῆς ἀδελφῆς της Ἀνθῆς Παπαβασιλείου.

Γ' Γιὰ τὴν Πνευματικὴ Στέγη τοῦ «Σκουφᾶ» προσέφεραν:

1. Ὁ κ. Νικόλαος Οἰκονόμου δρχ. 15.000 εἰς μνήμην Λιλῆς Ἀγραφιῶτη καὶ Κλαυδίου Μπανταλούκα.
2. Τὸ Ἴδρυμα Κωστοπούλου δρχ. 1.000.000.
3. Ἡ κ. Τζένη Διαμαντῆ-Παπαϊωάννου δρχ. 10.000 εἰς μνήμην Καλλιόπης Κατσαοῦνου.

«ΣΚΟΥΦΑΣ»

Περιοδική Έκδοση τοῦ Μ/Φ Συλλόγου Ἄρτας «Ὁ Σκουφᾶς»
 Διεύθυνση: Πρὸς τὸν Σύλλογο «Ὁ Σκουφᾶς» – Ἄρτα,
 Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως – 47 100

ΤΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ «ΣΚΟΥΦΑΣ»

Ἐκδίδεται ἐπὶ 43 χρόνια
 μέ τίς ἐνισχύσεις τῶν συνδρομητῶν
 καί τῶν φίλων του.

Δέν ἐπιβαρύνει
 οὔτε τὸν δημοτικό, οὔτε τὸν κρατικό
 προϋπολογισμό.

Ἐνισχύστε τὸν «Σκουφᾶ».

ΣΤΑ ΓΡΑΦΕΙΑ ΤΟΥ «ΣΚΟΥΦΑ»

Πλατεία Ἐθν. Ἀντιστάσεως, Ἄρτα. Τ.Κ. 47 100
 (τηλέφωνα: 0681/27767, 28171, 74767)

ΠΩΛΟΥΝΤΑΙ

- Τό «Δοκίμιον Ἱστορικόν περὶ Ἄρτης καί Πρεβέζης»
 τοῦ Σεραφεῖμ Ἐενόπουλου, Μητροπολίτου ἄλλοτε Ἄρτης
- Ἡ «Ἀμβρακία» τῆς Χρυσ. Τζουβάρα-Σούλη
- Ἡ «Ὀλυμπιάς» τοῦ Πέτρου Γαρουφαλῆ
- Τά «Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιά τό Δεσποτᾶτο τῆς Ἠπείρου»
- Ἡ «Ἱστορία τοῦ Συλλόγου “Σκουφᾶς” 1896-1996» τοῦ Γιαν. Τσούτσανου
- Τό ἔργο τοῦ Γιάννη Μόραλη «ANAMONH» σέ offset, 0,40x0,50

Παρακαλοῦνται οἱ συνεργάτες τοῦ περιοδικοῦ μας νά
 στέλνουν μόνο ἀδημοσίευτη ἐργασία τους. Νά εἶναι δέ
 δακτυλογραφημένη ἀπό τή μία ὄψη τοῦ χαρτιοῦ. Οἱ χει-
 ρόγραφες ἐργασίες δέν θά δημοσιεύονται, γιατί προκύ-
 πτουν πολλά προβλήματα μέ τά τυπογραφεῖα.

Διεύθυνση γιά ἀποστολή συνεργασίας: Σύλλογο «ΣΚΟΥ-
 ΦΑ» Ἄρτας (γιά τό περιοδικό «Σκουφᾶς», Ἄρτα, Πλα-
 τεία Ἐθνικῆς Ἀντιστάσεως – 47 100).

ΣΕΡΑΦΕΙΜ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΥ
ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΟΥ

ΔΟΚΙΜΙΟΝ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ
ΠΕΡΙ ΑΡΤΗΣ ΚΑΙ ΠΡΕΒΕΖΗΣ

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ
1884

ΕΚΔΟΣΗ
ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΤΗΣ - ΕΣΚΟΥΦΑΣ
ΑΡΤΙΑ 1986

ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΤΑ 2
STUDIES ON ARTA

ΠΕΤΡΟΣ Ε. ΓΑΡΟΥΦΑΛΙΑΣ

ΟΛΥΜΠΙΑΣ

ΠΡΗΚΗΠΙΣΣΑ ΤΩΝ ΜΟΛΟΣΣΩΝ
ΒΑΣΙΛΙΣΣΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΩΝΩΝ
ΜΗΤΕΡΑ ΤΟΥ Μ. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΜΟΥΣΙΚΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΡΤΗΣ
"Ο ΣΚΟΥΦΑΣ"

ΓΙΑΝΝΗ ΤΣΟΥΤΣΙΝΟΥ

ΣΥΛΛΟΓΟΣ "ΣΚΟΥΦΑΣ"
ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΚΑΤΟ ΧΡΟΝΩΝ
(1896-1996)

ΑΡΤΑ - 1997

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ Μ/Φ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΑΡΤΑΣ «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ 3

ΕΥΡΥΔΙΚΗ ΑΝΤΖΟΥΛΑΤΟΥ - ΡΕΤΣΙΛΑ

**ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΙ
ΔΙΑΛΟΓΙΣΜΟΙ**

ΠΡΟΕΠΙΤΙΣΕΙΣ - ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ

ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΟΣ ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΑΡΤΑΣ
"Ο ΣΚΟΥΦΑΣ"